

تحلیل عوامل مؤثر بر حس مکانی شهروندان در شهرهای جدید

مطالعه موردی: شهر جدید صدرا

سید علی علوی

استادیار گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه تربیت مدرس

حسین عزیزی

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس

اکبر خلیج^۱

دانشجوی کارشناسی ارشد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۰۱/۳۰

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۱۱/۲۸

چکیده

حس مکان راهی برای توصیف رابطه عاطفی بین شخص با یک مکان خاص می‌باشد. شهرهای جدید اصولاً در مکان‌هایی استقرار پیدا می‌کنند که سابقه سکونتگاه‌های انسانی در آن وجود نداشته است، بنابراین افرادی که برای اولین بار در این نواحی استقرار یافته ذهنیت و حس مکانی خاصی نسبت به مکان سکونتی جدید ندارند. در این پژوهش سعی می‌شود تا با شناسایی عوامل مؤثر بر حس مکان، آینده شهرهای جدید را برای پذیرش جمعیت هموارتر نمود. تحقیق حاضر از نوع کاربردی - توسعه‌ای بوده و روش جمع‌آوری منابع پژوهش نیز مبتنی بر مطالعات اسنادی - تحلیلی و پیمایشی می‌باشد. تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش با استفاده از تحلیل‌های آماری انجام شده و ضریب همبستگی اسپیرمن و کندال معیار آزمون فرضیات پژوهش قرار گرفته‌اند. نتایج بدست آمده از این آزمون‌ها نشان می‌دهد، هر چه میزان رضایتمندی شهروندان از خدمات‌رسانی مدیران شهری بیشتر باشد، به همان اندازه حس مکان در بین شهروندان افزایش می‌یابد؛ از سوی دیگر با تامین امنیت ساکنین و زیباسازی شهر می‌توان زمینه جمعیت پذیری این سکونتگاه‌ها و وابسته شدن ساکنین به محل زندگی جدیدشان را بیشتر نمود.

واژگان کلیدی: حس مکان، سکونتگاه انسانی، شهر جدید، خدمات‌رسانی، امنیت

مقدمه

در احداث شهرهای جدید، دو هدف موازی شامل: تمرکززدایی از مادر شهرها و تمرکزگرایی در نواحی و مناطق عقب مانده و محروم اما دارای قابلیت‌های توسعه، مد نظر قرار گرفته است. این نگرش تا حدی پیش رفته که به نوعی خود را به عنوان تنها راه‌حل موجود برای اسکان جمعیت رو به رشد شهری، بخصوص در ارتباط با مادر شهرهای کشور مطرح کرده است (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۳۱). در برخی از کشورها، شهرهای جدید از رشد آهسته جمعیت رنج می‌برند و بعضی مواقع پروژه احداث شهرهای جدید ناقص باقی می‌ماند (Lee, 2005, 648). بسیاری از شهرهای جدید به سبب مشکلاتی که در آنها به چشم می‌خورد، تبدیل به خوابگاههایی شده که شهروندان احساس مکان زندگی نسبت به آن ندارند. ساکنان این شهرها از خانه خود بعنوان محلی برای استراحت شبانه استفاده می‌کنند و اکثر نیازهای خود، از جمله کار، تفریح، خرید، تعاملات اجتماعی و... را در مادر شهر اصلی برآورده می‌کنند (مهدیزاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۸۴). در این میان یکی از عوامل عدم موفقیت شهرهای جدید که به آن توجه کمی شده است حس مکان است. شهرهای جدید اصولاً در مکان‌هایی استقرار پیدا می‌کنند که سابقه سکونت انسانی در آن وجود نداشته است، بنابراین افرادی که برای اولین بار در این نواحی استقرار پیدا می‌کنند ذهنیت و حس مکانی خاصی نسبت به مکان سکونتی جدید ندارند. از این رو ملاحظه می‌شود که اصولاً شهرهای جدید و طرح‌های مشابه دارای تنگنای بسیار مهمی هستند که مربوط به عدم سابقه سکونتی و نداشتن تجربه ذهنی قبلی ساکنین در منطقه مسکونی خود است. این موضوع یکی از چالش‌های مهم در طراحی، تدوین، اجرا و ارزیابی برنامه‌های مربوط به شهرهای جدید است که بایستی توسط متولیان امر مورد توجه خاص قرار گیرد. به نظر می‌رسد این مهم در برنامه‌های مربوط به شهرهای جدید در ایران چندان لحاظ نشده و به عنوان یکی از علل شکست طرح احداث شهرهای جدید در ایران است. تحقیق حاضر می‌کوشد تا عوامل مؤثر بر حس مکان در شهر جدید صدرا را بررسی نماید.

۱-۲- اهداف تحقیق

مهمترین اهداف این پژوهش عبارتند از:

۱-۲-۱- سنجش عوامل مؤثر بر حس مکان شهروندان.

۱-۲-۲- ارائه پیشنهاد جهت افزایش حس مکان در بین شهروندان بویژه شهروندان شهرهای جدید.

۱-۳- متغیرهای پژوهش

به لحاظ نظری، با توجه به مطالعات صورت گرفته جهت تبیین عوامل مؤثر بر حس مکان شهروندان، متغیرها در زیر خلاصه می‌شود تا روابط بین متغیرها بصورت تجربی آزمون گردند.

۱-۳-۱- متغیرهای مستقل: رضایت شهروندان از خدمات شهری، امنیت، زیبایی شهر

۱-۳-۲- متغیر تابع: حس مکان شهروندان شهر جدید

۱-۴- فرضیه‌های تحقیق

این پژوهش به بررسی فرضیات زیر می‌پردازد:

- ۱-۴-۱- بین رضایتمندی شهروندان از دسترسی به خدمات شهری و میزان حس مکان رابطه معناداری وجود دارد.
- ۱-۴-۲- بین امنیت شهروندان در شهر جدید با میزان حس مکان رابطه معناداری وجود دارد.
- ۱-۴-۳- بین زیبایی شهر با حس مکان شهروندان شهر جدید رابطه معناداری وجود دارد.

۲- مبانی نظری

۱-۲- تعریف مفاهیم و واژه‌ها

۱-۱-۲ تعاریف حس مکان

حس مکان راهی برای توصیف رابطه عاطفی بین یک شخص با یک مکان خاص می‌باشد. آن، مفهومی است که احساسات، ادراکات، تمایلات و رفتارهای انسانی نسبت به مکان را با هم دارد (shamay, 1991, 348). حس مکان پیوندی پر محبت و تأثیرگذار میان مردم و مکان‌ها یا سکونتگاه‌ها است (Kathleen, 2003, 78).

۲-۲- ابعاد حس مکان

عوامل شکل‌دهنده حس مکان را می‌توان در دو گروه دسته‌بندی کرد. یکی عوامل ادراکی که درونی بوده و به فرایند شناخت فرد باز می‌گردد و دیگری عوامل محیطی است که قابل تفکیک به عوامل محیطی طبیعی و عوامل محیطی مصنوع می‌باشد.

۱-۲-۲- عوامل ادراکی - درونی

«ادراک محیطی» فرایندی است که از طریق آن انسان داده‌های لازم را بر اساس نیازهایش از محیط پیرامون خود بر می‌گیرد (مطلبی، ۵۹، ۱۳۸۰). افراد در مواجهه با محیط، تمام اطلاعات و محرک‌های دریافت شده را توسط حواس خود می‌گیرند، این اطلاعات همان ادراک حسی است که پس از آن که مورد تحلیل قرار گرفت، به ادراک ذهنی تبدیل شده، پس از آن مورد ارزیابی و قضاوت قرار می‌گیرد و ادراک ذهنی ارزیابانه نامیده می‌شود. این ادراک که وابسته به قضاوت فرد است، معادل درک کیفیت محیط و درک حس مکان است. این فرایند بسیار متأثر از دانش، فرهنگ، تجربیات گذشته و حالات روحی فرد می‌باشد. (Salvesen, 2002, 132)

۲-۲-۲- عوامل محیطی طبیعی و مصنوع

عناصر مصنوع، شکل‌دهنده مکان انسان‌ساخت بوده و بستر وقوع اتفاقات و فعالیت‌هاست. هر چند که محیط کالبدی در درجات اولیه ایجاد حس مکان قرار نمی‌گیرد اما بستر وقوع آن بوده و با بالا رفتن سطوح مختلف حس مکان در فرد، وی تمایل به ساخت مکانی برای خود جهت ارضای نیاز به خلاقیت و زیبایی دارد. (Shuls, 1997, 24)

۳-۲- رویکردهای پژوهش

۱-۳-۲- حس مکان در رویکرد پدیدارشناسانه

ادموند هوسرل (۱۹۳۸-۱۸۵۹) فیلسوف آلمانی و استاد هایدگر، نخستین کسانی هستند که اصطلاح پدیدارشناسی را به معنی روش جامع و دقیق در تفکر و نیز به معنی نظام فلسفی منسجم به کار برده‌اند (Relph, 1976, 435).

از نگاه پدیدارشناسان حس مکان به معنای ارتباط با مکان به واسطه درک نمادها و فعالیت‌های روزمره است. این حس می‌تواند در مکان زندگی فرد بوجود آید و با گذر زمان عمق و گسترش یابد. معنای اصلی مکان فراتر از عملکردهایی است که مکان تأمین می‌کند، بالاتر از اجتماعی است که آن را اشغال می‌کند و ورای تجارب مصنوعی و دنیوی مکان است (همان). در پدیدارشناسی مکان، تجربه همه جانبه اصلی‌ترین رکن در ادراک است. تجربه به معنای تطهیر ذهنی و دستیابی به ذات چیزها به واسطه نمود اشیا از خلال فرد است که در حس مکان مؤثر می‌باشد (Seamon, 1996, 29). از نظر این دیدگاه مهمترین مفاهیم مرتبط در بیان حس مکان، واژه‌های مکان دوستی، تجربه مکان و شخصیت مکان است و حس مکان به معنای ویژگی‌های غیرمادی یا شخصیت مکان است که معنایی نزدیک به روح مکان دارد (Steele, 1981, 1346).

۲-۳-۲- حس مکان در رویکرد روانشناسی محیط

از دیدگاه روانشناسان محیطی، انسان‌ها به تجربه حسی، عاطفی و معنوی خاص نسبت به محیط زندگی نیاز دارند. این نیازها از طریق تعامل صمیمی و نوعی هم‌ذات‌پنداری با مکانی که در آن سکونت دارند قابل تحقق است. این تعامل صمیمی و هم‌ذات‌پنداری، روح یا حس مکان نامیده می‌شود (Tuan, 2001, 347). تعلق به یک مکان چیزی بیش از تجربه عاطفی و شناختی بوده و عقاید فرهنگی مرتبط‌کننده افراد به مکان را نیز شامل می‌شود. مهمترین معنای تعلق به یک مکان، در تجربه رابطه نمادین فرد یا گروه و مکان نهفته است که می‌تواند ضمن فرهنگی بودن از دیگر منابع اجتماعی، سیاسی، تاریخی و فرهنگی نیز معنا گرفته و تقویت شود. (Williams, 2003, 59)

۲-۴- سطوح حس مکان

- ۱- بی‌تفاوتی نسبت به مکان: « من می‌خواهم در مکانی دیگر زندگی کنم » (Shamai, 1996: 351).
- ۲- آگاهی از قرارگیری در یک مکان: « من حس خاصی نسبت به این مکان ندارم ».
- ۳- تعلق به مکان: « من حس خوبی دارم به اینکه متعلق به این مکان هستم ».
- ۴- دلبستگی به مکان: « من بطور عاطفی وابسته به این مکان هستم ».
- ۵- یکی شدن با اهداف مکان: « من با اهداف، شیوه زندگی و ارزش‌های مردم این مکان، هویت می‌گیرم ».
- ۶- حضور در مکان: « من راغب شده‌ام قلب و روح خود را به این مکان بدهم ».
- ۷- فداکاری برای مکان: « من برای حفظ، مراقبت از این مکان فداکاری خواهم کرد » (Ibid, 350- 353).

۳- روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر بصورت کاربردی- توسعه‌ای می‌باشد. روش مطالعه اسنادی، تحلیلی و پیمایشی است. برای بدست آوردن اطلاعات لازم، از منابع اولیه چون پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری مورد مطالعه شهروندان شهر جدید صدرا بوده است. برآورد حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران^۱ صورت گرفته است. بنابراین حداقل تعداد پرسشنامه‌ها برای انجام پژوهش ۳۷۰ عدد تعیین شد که برای نتیجه‌گیری بهتر تعداد ۴۰۰ پرسشنامه در بین

$$1 - n = \frac{\frac{z^2 pq}{a^2}}{1 + \frac{1}{N} \left[\frac{z^2 pq}{a^2} - 1 \right]}$$

شهروندان این منطقه توزیع گردید. تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه با استفاده از تحلیل‌های آماری انجام شده است. سپس فرضیه‌های تحقیق بوسیله ضریب همبستگی اسپیرمن و کندال مورد آزمون قرار گرفته‌اند.

۴- معرفی منطقه مورد مطالعه

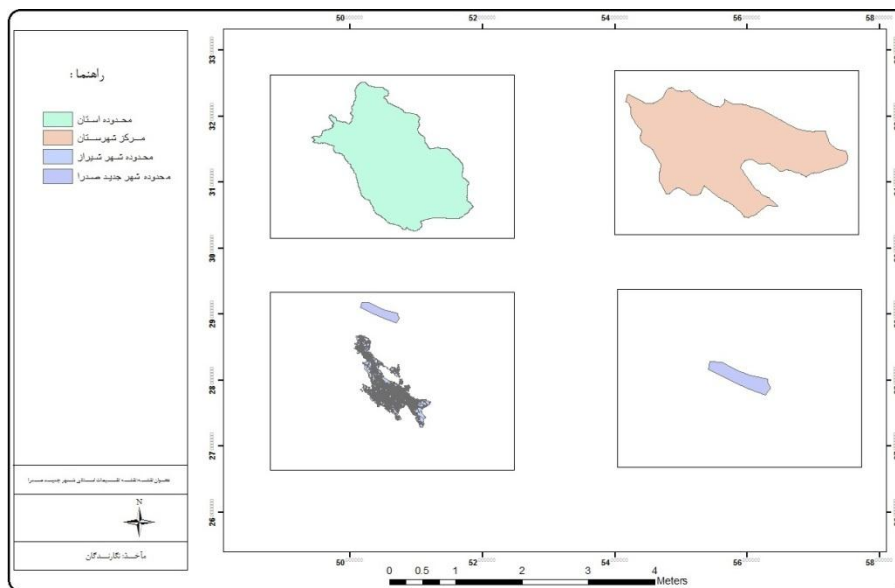
شهر جدید صدرا در عرض جغرافیایی ۴۷° / ۲۹ شمالی و ۳۱ / ۵۱° طول شرقی قرار دارد. صدرا با بافت ارگانیک و شطرنجی نامنظم با هدف جذب سرریز جمعیت شهر شیراز، با عملکرد اقماری- خوابگاهی، در فاصله ۱۵ کیلومتری شمال غرب شیراز در حوالی روستای گویم واقع شده است. مساحت شهر در حدود ۵۰۰۰ هزار هکتار پیش‌بینی شده و ظرفیت جمعیت پذیری شهر در مرحله نهایی توسعه (۱۳۹۵) بالغ بر حدود ۳۰۰۰۰۰ نفر پیش‌بینی شده است که در جدول زیر قابل مشاهده است (گزارش طرح توسعه و عمران شهر جدید صدرا؛ مهندسین مشاور شهر و برنامه، ۱۳۷۴).

جدول (۱) برآورد تقریبی جذب جمعیت در شهر جدید صدرا برای آستانه جمعیتی ۳۰۰۰۰۰ نفر

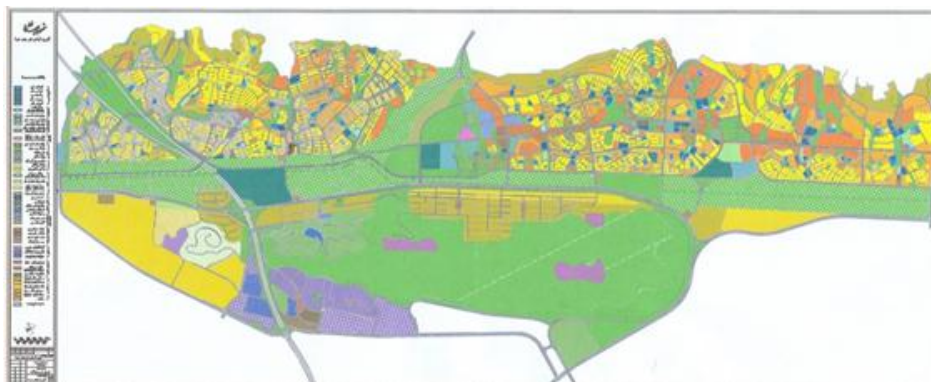
سال	برآورد خانوار و جمعیت در پایان هر دوره		مبدا مهاجرت جمعیت		
	خانوار	جمعیت	بعد خانوار	شهر شیراز	استان فارس
۱۳۷۵	۱۰۰۰	۴۲۰۰	۴/۲	۳۸۰۰	-
۱۳۸۰	۱۱۶۰۰	۵۰۰۰۰	۴/۳	۲۹۰۰۰	۴۰۰۰
۱۳۸۵	۲۳۲۰۰	۱۰۰۰۰۰	۴/۳	۴۴۰۰۰	۱۷۰۰۰
۱۳۹۰	۴۵۵۰۰	۲۰۰۰۰۰	۴/۴	۹۰۰۰۰	۳۰۰۰۰
۱۳۹۵	۶۸۲۰۰	۳۰۰۰۰۰	۴/۴	۱۲۶۰۰۰	۴۸۰۰۰

منبع: مهندسین مشاور شهر و برنامه (سال ۱۳۷۴)

بنابراین انتظار می‌رود شهر جدید صدرا در طی بازه زمانی ۲۰ ساله (۱۳۷۵-۱۳۹۵)، جمعیت پیش‌بینی شده خود را از شهر شیراز، منطقه شهری شیراز، استان و کلان منطقه‌ها بدست آورد و موجب تعدیل جمعیتی شهر شیراز و منطقه شهری شود.

شکل شماره (۱) تقسیمات استانی شهر جدید صدرا

شکل شماره (۲) کاربری اراضی شهر جدید صدرا

منبع: شرکت عمران شهر جدید

۵- بحث و یافته‌های تحقیق:

۵-۱ داده‌های توصیفی

در این پژوهش داده‌های توصیفی با مراجعه میدانی به محدوده مورد مطالعه و پرسشگری از شهروندان شهر جدید صدرا بدست آمده است:

۵-۱-۱ وضعیت جنسی پاسخگویان

با توجه به جدول شماره (۲) در شهر جدید صدرا می‌توان گفت که در این نمونه آماری نسبت پاسخ دهندگان مرد به زن بیشتر بوده است. که شامل ۷۱.۵ درصد مرد و ۲۸.۵ درصد زن بوده‌اند.

جدول (۲) توزیع جنسیتی پاسخ‌دهندگان در شهر جدید صدرا

جنس	تعداد	درصد
مرد	۲۸۶	۷۱.۵
زن	۱۱۴	۲۸.۵
کل	۴۰۰	۱۰۰

۵-۱-۲ وضعیت سنی پاسخ‌دهندگان

جدول (۳) توزیع پاسخ‌دهندگان بر حسب سن در شهر جدید صدرا

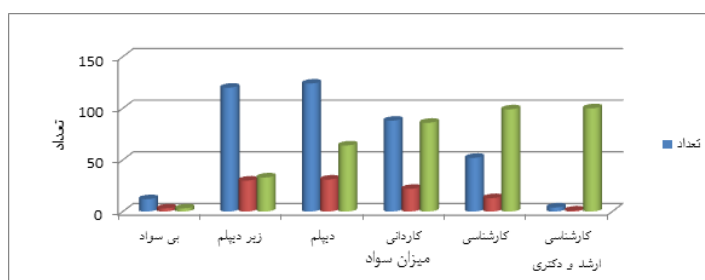
سن	تعداد	درصد
بین ۲۰-۳۰ سال	۱۳۷	۳۴.۲۵
بین ۳۰-۴۰ سال	۱۰۸	۲۷
بین ۴۰-۵۰ سال	۵۳	۱۳.۲۵
بالتر از ۵۰ سال	۱۰۲	۲۵.۵
کل	۴۰۰	۱۰۰

طبق جدول شماره (۳) مشخص می‌شود که در بین پاسخ‌دهندگان گروه سنی بین ۲۰-۳۰ سال بیشترین تعداد (۳۴.۲۵ درصد) می‌باشند. و پس از آن گروه سنی ۳۰-۴۰ سال با ۲۷ درصد قرار دارد. کمترین تعداد را گروه سنی ۴۰-۵۰ سال با ۱۳.۲۵ درصد به خود اختصاص داده است.

۵-۱-۳ میزان سواد

جدول (۴) توزیع پاسخ‌دهندگان بر حسب میزان سواد

میزان سواد	تعداد	درصد	درصد تجمعی
بی سواد	۱۳	۳.۲۵	۳.۲۵
زیر دیپلم	۱۲۷	۳۱.۷۵	۳۵
دیپلم	۱۱۸	۲۹.۵	۶۴.۵
کاردانی	۹۳	۲۳.۲۵	۸۷.۷۵
کارشناسی	۴۵	۱۱.۲۵	۹۹
کارشناسی ارشد و دکتری	۴	۱	۱۰۰

شکل (۳): میزان سواد در شهر جدید صدرا

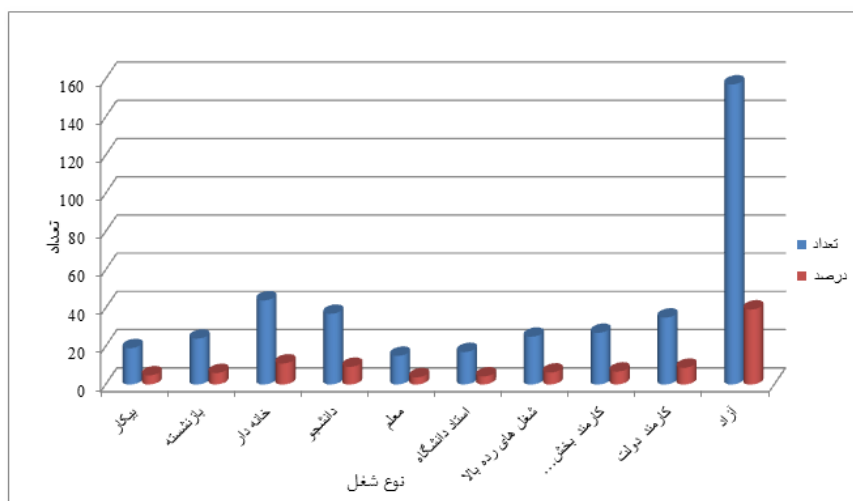
منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به جدول شماره (۴) و شکل (۳) مشخص می‌شود که اکثر پاسخ‌دهندگان در شهر جدید صدرا زیر دیپلم (۳۱.۷۵ درصد) بوده و بعد از آن سطح سواد دیپلم با ۲۹.۵ درصد دوم قرار دارد. و افراد دارای سطح سواد کارشناسی ارشد و دکتری نیز کمترین میزان گروه را با ۱ درصد تشکیل داده‌اند.

۴-۱-۵ وضعیت شغلی پاسخ‌دهندگان

جدول (۵) توزیع اشتغال در بین ساکنین شهر جدید صدرا

نوع شغل	تعداد	درصد
بیکار	۱۹	۴.۷۵
بازنشسته	۲۴	۶
خانه دار	۴۴	۱۱
دانشجو	۳۷	۹.۲۵
معلم	۱۵	۳.۷۵
استاد دانشگاه	۱۷	۴.۲۵
شغل‌های رده بالا	۲۵	۶.۲۵
کارمند بخش خصوصی	۲۷	۶.۷۵
کارمند دولت	۳۵	۸.۷۵
آزاد	۱۵۷	۳۹.۲۵

شکل (۴): نوع اشتغال در شهر جدید صدرا

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به جدول شماره (۵) و شکل (۴) از لحاظ موقعیت شغلی در شهر جدید صدرا، شاغلان دارای شغل آزاد با ۳۹.۲۵ درصد بیشترین درصد شاغلان را تشکیل داده‌اند. بعد از آن زنان خانه‌دار با ۱۱ درصد در مرتبه دوم قرار دارند. و معلمان با ۳.۷۵ درصد کمترین گروه شغلی را به لحاظ درصدی می‌باشند.

۲-۵ آزمون فرضیه‌ها

۱-۲-۵ به نظر می‌رسد بین رضایت از دسترسی به خدمات شهری و حس مکان رابطه معناداری وجود دارد. برای سنجش متغیرها از آزمون اسپیرمن استفاده شده است. با توجه به اینکه سطح معناداری محاسبه شده (sig=0/000) از سطح معناداری مورد نظر ($\alpha=0/05$) کمتر است، این فرضیه تأیید می‌شود. بر این اساس هر چه میزان رضایت شهروندان از دسترسی به خدمات بیشتر شود، میزان حس مکان آنها به همان اندازه بالاتر می‌رود.

جدول (۶) آزمون همبستگی اسپیرمن بین رضایت از دسترسی به خدمات شهری و حس مکان

آزمون	مقدار آزمون	سطح معناداری (sig)
همبستگی اسپیرمن	$R=0/47$	0/000

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول (۷) میزان رضایت شهروندان از خدمات شهری بر اساس طیف لیکرت

ردیف	گویه‌ها	اختلاف از میانگین	سطح معناداری	میانگین	حد متوسط
۱	میزان رضایتمندی از دسترسی به خطوط حمل‌ونقل عمومی	-۱/۱۹۰۰۰	۰/۰۰۰	۱/۸۱۰۰	۳
۲	میزان رضایتمندی از خدمات امنیتی و انتظامی	-۰/۵۳۰۰۰	۰/۰۰۰	۲/۴۷۰۰	۳
۳	میزان رضایتمندی از دسترسی به مدارس و مراکز آموزشی	-۰/۵۳۰۰۰	۰/۰۰۰	۲/۴۷۰۰	۳
۴	میزان رضایتمندی از دسترسی به مراکز خرید	-۰/۸۴۰۰۰	۰/۰۰۰	۲/۱۶۰۰	۳
۵	میزان رضایتمندی از دسترسی به مراکز بهداشتی و درمانی	-۰/۱۰۰۰۰	۰/۰۰۰	۱/۹۰۰۰	۳
	میزان رضایتمندی از دسترسی به مراکز تفریحی	-۰/۲۱۰۰۰	۰/۰۰۰	۱/۷۹۰۰	۳
	میزان رضایتمندی از وضعیت ارائه خدمات شهری (گازرسانی، جمع‌آوری زباله، آتش‌نشانی و...)	-۰/۵۲۰۰۰	۰/۰۰۰	۲/۴۸۰۰	۳

منبع: یافته‌های پژوهش

بنابراین با توجه به جدول شماره (۷) مشخص می‌شود که میزان رضایت شهروندان از دسترسی به خطوط حمل و نقل عمومی، مراکز تفریحی و مراکز بهداشتی و درمانی نسبت به سایر گویه‌های رضایت مندی در سطح پایینی بوده که این امر می‌تواند از دلایل اساسی در ناموفق بودن شهرهای جدید از جمله شهر جدید صدرا در جمعیت‌پذیری باشد. از سوی دیگر می‌تواند هشداری به مسئولین امر و مرتبط با شهرهای جدید باشد تا در رفع این مسئله، چاره‌جویی نمایند.

۲-۲-۵ به نظر می‌رسد بین امنیت شهروندان یک شهر، با میزان حس مکان آنها رابطه معناداری وجود دارد. جدول زیر رابطه امنیت و میزان حس مکان را نشان می‌دهد. به دلیل اینکه در این جدول سطح سنجش رتبه‌ای بوده، از ضریب کندال استفاده شده است. این آماره در سطح ۰/۰۵ معنادار شده است. بنابراین با ۹۵٪ اطمینان می‌توان گفت که بین میزان امنیت و میزان حس مکان رابطه وجود دارد و ضریب همبستگی آن $F=0/50$ می‌باشد که نتایج آن در جدول (۸) آمده است.

جدول (۸) آزمون کندال برای بررسی رابطه بین امنیت و حس مکان

ضریب همبستگی کندال	زیاد	متوسط	کم	درصد میزان امنیت
				درصد میزان حس مکان
کندال Tau-b $R=0/50$ $Sig=0/000$	۴۴	۵۱/۵	۴/۵	خیلی کم
	۵۴/۶	۴۵/۱	۳/۳	کم
	۴۵/۷	۵۲/۲	۲/۱	متوسط
	۸۴/۸	۹/۸	۵/۴	زیاد
	۸۵/۷	۱۲	۲/۳	خیلی زیاد

منبع: یافته‌های پژوهش

۳-۲-۵ به نظر می‌رسد هر چه زیبایی شهر بیشتر شود، میزان حس مکان شهروندان به همان اندازه بیشتر می‌شود. جدول ۵ ارتباط بین زیبایی شهر و میزان حس مکان آنان را نشان می‌دهد. این متغیر نیز همچون سایر متغیرها در سطح رتبه‌ای سنجیده شده است. در نتیجه ضریب مورد استفاده برای این فرضیه تا اویی کندال می‌باشد. این شاخص مشخص می‌کند که تا چه میزان افزایش یا کاهش در یک متغیر، با افزایش یا کاهش در متغیر دیگر همراه است. مقدار ضریب کندال همواره بین -۱ تا +۱ در نوسان است. مقدار ضریب تا اویی کندال ۰/۷۰ است. این ضریب ارتباط قوی و مثبت بین این دو متغیر را نشان می‌دهد که با سطح اطمینان ۹۵ درصد در جدول (۹) نشان داده شده است.

جدول (۹) آزمون کندال برای بررسی رابطه بین زیبایی شهر و حس مکان

ضریب همبستگی کندال	زیاد	متوسط	کم	درصد زیبایی
				درصد میزان حس مکان
کندال Tau-b $R=0/70$ $Sig=0/000$	۴۴	۵۱/۵	۴/۵	خیلی کم
	۵۴/۶	۴۵/۱	۳/۳	کم
	۴۵/۷	۵۲/۲	۲/۱	متوسط
	۸۴/۸	۹/۸	۵/۴	زیاد
	۸۵/۷	۱۲	۲/۳	خیلی زیاد

منبع: یافته‌های پژوهش

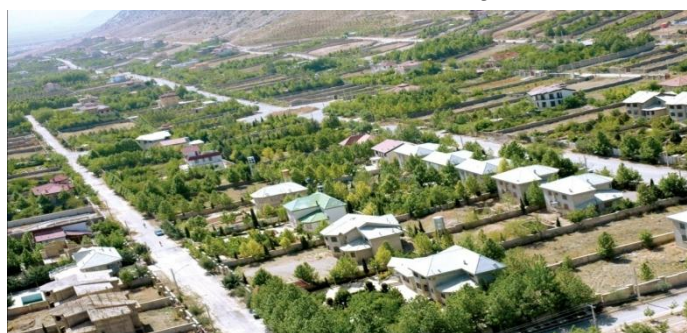
طبق جداول (۸) و (۹) مشخص می‌شود که رابطه قوی بین شاخص‌های امنیت و زیبایی با حس مکان وجود دارد. بنابراین با شکل‌گیری شهرهای جدید، آنچه که می‌تواند موجب مطلوبیت خاص و عام مدیران و ساکنین شهرهای جدید در استمرار سکونت، همچنین پویا شدن این شهرها باشد، تحقق اهداف ایده‌آل شکل‌گیری این شهرها، یعنی اولاً تمرکززدایی جمعیت از مادر شهرها و ثانیاً ماندگاری جمعیت در این شهرها می‌باشد. نکته قابل توجه در این زمینه، ارتباط بین این اهداف و عملیاتی شدن عوامل بررسی شده در این پژوهش از جمله، جلب رضایت ساکنین از مسئولین در ارائه خدمات، تامین امنیت و زیبایی سازی شهرهای جدید می‌باشد. در قسمت زیر نمونه عکس‌هایی از زیبایی شهر جدید صدرا به تصویر کشیده است که خود یکی از عوامل محرک در افزایش انگیزه و جمعیت‌پذیری شهر جدید صدرا بوده است.

شکل (۵) نماهای زیبا و متنوع ساختمان‌ها

شکل (۶) نمایی از مسجد شهر جدید صدرا

شکل (۷) نمایی از باغشهر صدرا

۶- نتیجه‌گیری

پس از بررسی‌های علمی، میدانی و استخراج داده‌های تحقیق مشخص شد، حس مکان و وابسته شدن افراد به محل سکونت جدیدشان تا حد زیادی با دسترسی به خدمات شهری، زیبایی شهر و تامین امنیت در محل سکونت ارتباط دارد. لذا مسئولین و مدیران اجرایی شهرهای جدید بایستی به دنبال حل این مسائل شناسایی شده باشند، بدون چاره سازی این عوامل، نمی‌توان به آینده شهرهای جدید در کشورمان خوشبین بود. با وجود اینکه شهر جدید صدرا جمعیت‌پذیری خود را از سال ۱۳۷۵ آغاز نموده است. اما تا شرایط ایده‌آل و آرمانی خود فاصله دارد، بنابراین

می‌طلبد تا نگاه مدیریتی ویژه ای در تامین مراکز خدمات رسانی و امنیت شهری بدان شود. از سوی دیگر آنچه که لازم است پیش از پیش مورد توجه قرار گیرد، تکرار نشدن تبعیض امکانات و شکل‌گیری دوگانگی در شهرهای جدید به مانند دیگر شهرهاست. بایستی در توزیع و پراکنش امکانات و تامین خدمات، تمام شهر و ابعاد زندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ساکنین مدنظر قرار داد. بنابراین با توجه به نتیجه حاصل از این پژوهش پیشنهاد می‌شود:

- ارائه خدمات بهتر و بیشتر به شهروندان اعم از درمانی، آموزشی، تفریحی، حمل و نقل عمومی و غیره تا این که حس مکان در بین آنها افزایش یابد.
- برقرار امنیت بیشتر در شهر با استفاده از استقرار پلیس محله برای تمام محلات. با توجه به این که در شهر جدید صدرا فضاهای ساخته نشده و نیمه ساخت زیاد است و ساکنین شهر از جاهای مختلف با فرهنگ‌های مختلف در این مکان سکونت دارند برقراری امنیت شهر از اهمیت بالایی برخوردار است.
- با استفاده از نماهای متنوع در ساختمان‌ها، توجه ویژه به مبلمان و فضای سبز شهر، پاکیزه نگهداشتن شهر که باعث زیبایی شهر می‌شوند می‌توان حس مکان را در بین شهروندان افزایش داد تا این که آنها ساکن دائم شهر شوند و احساس دلتنگی نسبت به شهر مبدأ نداشته باشند.

۷- منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی، قرخلو، مهدی، شهریاری، مهدی، ۱۳۸۸، تحلیلی بر نقش شهر جدید پردیس در تمرکز زدایی از مادر شهر تهران، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۱۷.
- مهدیزاده سراج، فاطمه، مظفر، فرهنگ و سجاد، ریحانه، ۱۳۸۸، فصلنامه آبادی، سال نوزدهم، شماره ۶۵.
- سرشماری عموم و نفوس مسکن ۱۳۸۵، مرکز آمار ایران.
- شرکت عمران شهرهای جدید، ۱۳۸۲، شهر فردا-شهر صدرا، انتشارات شرکت عمران شهرهای جدید.
- مطلبی، قاسم، ۱۳۸۰، روانشناسی محیطی دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری، مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۰.
- مهندسین مشاور شهر و برنامه، ۱۳۷۴، گزارش طرح توسعه و عمران شهر جدید صدرا.
- Lee, C-M., Ahn, K-H., 2005. **Five new towns in the Seoul metropolitan area and their attractions in non-working trips: Implications on self-containment of new towns**, Habitat International, 29, 647-666.
- Seamon, David, (1996), "A pingular impact", Environmental & Architectural phenomology newsletter, Vol.7, No.3.
- Shamai, Shmuel (1996), "Sense of place: An empirical measurement", Israel, Geoforum, Vol.22.
- Norberg-Schulz, Christan (1997), "The phenomenon of place", Princeton Architectural Press, New York.
- Cantrill James G., Susan L. Senecah (2001), **Using the 'sense of self-in-place' construct in the context of environmental policy-making and landscape planning**, Environmental Science & Policy, No.4, 185-203.
- Tuan, Yi-Fu (2001), "Space and place: The perspective of experience", University of Minnesota press, Minneapolis.
- Salvesen, David (2002), "The making of place", Research on place & Space website, <http://www.matr.net/print-4108>.

Williams, Daniel (2003), **“The meaning of place: Attachments to Femundsmarka national park”**, Norwegian journal of geography, Vol.56, No.3.

شناسایی کارکردهای ترویج روستایی در توسعه اکوتوریسم (مطالعه موردی استان مازندران)

مریم فلاح کشکاهی^۱

گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گرمسار، گرمسار، ایران

محمد صادق صبوری

دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گرمسار، باشگاه پژوهشگران و نخبگان جوان، گرمسار، ایران

مهرداد نیک نامی

گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گرمسار، گرمسار، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۰۲/۲۵

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۱۲/۱۰

چکیده

امروزه بحث گردشگری به عنوان یک منبع اقتصادی با ارزش برای کشورها مطرح می‌باشد. این مطالعه با هدف شناسایی نقش ترویج در دستیابی به توسعه منابع انسانی، احترام به حقوق گردشگران و در نهایت توسعه پایدار اکوتوریسم انجام شد. تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی و از لحاظ روش توصیفی - استنباطی می‌باشد. متغیرهای مستقل شامل کارکردهای ترویج روستایی از دیدگاه کارشناسان ترویج و گردشگری در زمینه توسعه اکوتوریسم (کمک به مردم برای تفکر و پرورش یک روحیه جستجوگرانه، کمک به جلب مشارکت مردمی در حفظ قابلیت‌های اجتماعی - فرهنگی در توسعه اکوتوریسم، ارائه اطلاعات مورد نیاز در زمینه اکوتوریسم به بخش‌های تحقیقاتی ارائه فناوری‌های مربوط به توسعه اکوتوریسم انتقال دانش و مهارت‌های تکامل یافته در زمینه اکوتوریسم، تشویق ارباب رجوع برای مشکل یابی در زمینه اکوتوریسم تبادل اطلاعات به منظور آگاهی دادن و آگاهی یافتن در زمینه اکوتوریسم روستا و...) و متغیر وابسته نیز توسعه اکوتوریسم (قابلیت‌های اجتماعی - فرهنگی و عوامل فردی) بود. حجم نمونه کارشناسان با استفاده از روش تمام شماری ۱۲۷ نفر بود. ابزار تحقیق نیز مصاحبه و پرسشنامه بود که پایایی آن دارای میزان آلفای کرونباخ $\alpha = 0.83$ بدست آمد. نتایج تحلیل رگرسیون چند گانه مبین آن بود که در بخش کارکردهای ترویج از دیدگاه کارشناسان؛ تشویق ارباب رجوع برای مشکل یابی، انتقال دانش و مهارت‌های تکامل یافته در زمینه اکوتوریسم، میزان اطلاع رسانی در مورد قابلیت‌های جذب گردشگر در روستا، ایجاد ارتباط بین دست اندرکاران توسعه اکوتوریسم که در مجموع ۳۰٪ از واریانس متغیر توسعه اکوتوریسم را در استان مازندران تبیین نموده و در آن نقش داشته‌اند.

واژگان کلیدی: کارکردها، ترویج روستایی، توسعه اکوتوریسم، کارشناسان کشاورزی، استان مازندران.

مقدمه

گردشگری یکی از بزرگترین صنایع دنیا و وابسته به بخش عمده ای از اقتصاد جهانی است، تعریف چنین پدیده ای با واژه ساده دشوار است. زیرا این پدیده از منظر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی با زندگی انسان‌ها و دولت‌ها آمیخته و این صنعت به لحاظ تأثیرگذاری در توسعه ملی بویژه روستایی همیشه مورد توجه بوده است (رنجبر، ۱۳۸۸).

امروزه صنعت گردشگری اهمیت فراوان برای کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه دارد منافع این صنعت که اهمیت و ارزش آنان انکارناپذیر است از زوایای مختلفی قابل بررسی است ایجاد اشتغال با ضریب بالا، ایجاد درآمد و انتقال ثروت‌های متمرکز از نواحی پیشرفته به نواحی پیرامونی، ارتقاء سطح رفاه جامعه، تأمین استاندارد زندگی، تعامل فرهنگ‌های مختلف، تضمین حفظ و پاسداشت جاذبه‌های فرهنگی، ایجاد امنیت در داخل مرزهای یک کشور و درون نواحی آن و نیز در سطح بین الملل از جمله اثرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی گردشگری به شمار می‌روند (شفیعی، ۱۳۸۳).

با توجه به این که ایران یکی از کشورهای برجسته دنیا از نظر جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، طبیعی است اما با داشتن این منابع ارزشمند زمینه مناسبی برای توسعه گردشگری و اکوتوریسم در مناطق مختلف کشور علی‌الخصوص روستاها فراهم نشده است، و از جمله ویژگی‌های اصلی این صنعت، بهبود زیر ساخت‌های اقتصادی، درآمدزایی، ایجاد اشتغال، افزایش درآمد‌های ارزی، توسعه صنایع دستی و غیره می‌باشد. علاوه بر آن کارشناسان صنعت گردشگری در ایران معتقدند که سرمایه‌گذاری در این صنعت سودی معادل دو برابر ذخایر نفتی نصیب دولت می‌نماید که بخش اعظم آن ریشه در طبیعت داشته و به نوعی با صنعت اکوتوریسم ارتباط پیدا می‌کند (افشارزاده و پاپ زن، ۱۳۸۶). در میان رویکردهای نوین در صنعت گردشگری، اکوتوریسم به خاطر جنبه‌های حفاظت از محیط زیست، حفظ میراث فرهنگی و نیز بهبود رفاه مردم محلی اهمیت و برجستگی خاصی دارد. اکوتوریسم که نوعی سفر مسئولانه به مناطق طبیعی است و با اهداف خاصی نظیر شناخت، تحسین و لذت جویی از پدیده‌های طبیعی و میراث فرهنگی همراه می‌باشد، به خاطر جنبه‌های پایداری محیطی، اقتصادی و اجتماعی یکی از پر طرفدارترین استراتژی‌های توسعه به شمار می‌رود (طهماسبی پور و همکاران، ۱۳۹۰). کشور ایران بواسطه تنوع اقلیمی و جغرافیایی و متعاقباً تنوع گیاهی و جانوری، پتانسیل‌های فراوانی در زمینه توسعه اکوتوریسم دارد.

گردشگری روستایی به عنوان یکی از زیر بخش‌های گردشگری، علاوه بر حفظ ارزش‌ها و باورها، با ایجاد فرصت‌های شغلی و کسب درآمد محلی و توسعه ساختارهای زیر بنایی امکان توسعه پایدار روستایی را فراهم می‌سازد که می‌تواند نقش مهمی در کاهش فشارهای روحی و روانی شهرها و جلوگیری از مهاجرت‌های بی‌رویه روستائیان به شهرها ایفا کند. از اینرو برنامه ریزی در تعالی جامعه روستایی می‌تواند بر پایه ترویج روستایی در جهت توسعه اکوتوریسم موثر باشد (امیری و ظفری، ۱۳۹۰).

کارشناسان صنعت گردشگری در ایران معتقدند که سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری سودی معادل دو برابر ذخایر نفتی نصیب دولت می‌نماید که بخش اعظم آن ریشه در طبیعت داشته و به نوعی با صنعت اکوتوریسم ارتباط پیدا می‌کند (افشارزاده و پاپ زن، ۱۳۸۶).

اغلب کشورهای جهان که حداقل‌هایی را برای جذب گردشگر دارند، اقدامات و سرمایه‌گذاری‌های فراوانی را در مورد رونق و توسعه‌ی صنعت گردشگری و اکوتوریسم انجام داده‌اند و این در حالی است که به نظر می‌رسد این امر در ایران (و به تبع آن استان مازندران) مورد بی‌مهری و کم‌توجهی قرار گرفته است (مولایی و ملک‌پور، ۱۳۸۲). استان مازندران می‌تواند در بخش اکوتوریسم نیز موقعیتی ممتاز جهت جذب درآمدهای گردشگری داشته باشد (اسدیان و بیگدلی، ۱۳۸۲).

در این راستا استان مازندران با داشتن ویژگی‌های طبیعی، تاریخی، فرهنگی نتوانست جایگاه خود را در صنعت گردشگری پیدا کند زیرا اکثر روستاییان و کارشناسان به حوزه تکالیف و اختیارات خود در بخش گردشگری واقف نبوده و روستا و محیط زیست خود را با این ناآگاهی تخریب کرده و از ارزش چه مادی و چه معنوی این مناطق می‌کاهد چه بسا با این ویژگی‌ها می‌توان فقر را از روستاها دور کرد و باعث درآمدزایی و اشتغالزایی شد. لذا لزوم شناسایی ترویج روستایی در این راستا حائز اهمیت می‌باشد بنابراین با شناخت کارکردهای ترویج روستایی و نقشی که این کارکردها در هر یک مؤلفه‌های توسعه اکوتوریسم استان مازندران دارد مورد بررسی قرار می‌گیرد. با توجه به اینکه در این استان، مطالعه‌ای در زمینه کارکردهای ترویج روستایی بر توسعه اکوتوریسم صورت نگرفته و اینکه امکان هر یک از این کارکردهای ترویج روستایی بر توسعه اکوتوریسم وجود دارد درحاله ازابهام است. بنابراین با توجه به خلاء موجود، پژوهش حاضر به بررسی کارکردهای ترویج روستایی بر توسعه اکوتوریسم از منظر کارشناسان ترویج و گردشگری می‌پردازد.

استان مازندران در تاریخچه توسعه گردشگری منطقه‌ای ایران، به ویژه در سواحل دریای خزر، جایگاه ویژه‌ای داشته. این استان با دارا بودن ویژگی‌های طبیعی منحصر به فرد و داشتن مناظر زیبای طبیعی و اماکن زیارتی و... به عنوان یکی از نقاط توریستی مورد توجه در ایران و سطح دنیا به حساب می‌آید و به دلیل داشتن قابلیت‌های فراوان گردشگری و اکوتوریسمی می‌تواند یکی پرطرفدارترین و پربازدیدکننده‌ترین مناطق گردشگری کشور به حساب آید. علی‌رغم داشتن این جایگاه این استان با چالش‌های جدی در این زمینه روبرو است و نیاز به ایجاد و اجرای شرایط مطلوب و برنامه‌ریزی شده در این منطقه احساس می‌گردد (معصومی، ۱۳۸۵).

مولایی هشتجین و خوشنود (۱۳۸۶) نبود برنامه‌های مدیریتی دقیق را به عنوان یکی از مهمترین ابعاد تأثیر گذار در بحث گردشگری و اکوتوریسم دانستند و هر برنامه گردشگری که در راستای پایداری باشد را شامل چهار بخش زیر می‌دانند:

۱. وابسته به طبیعت باشد ۲. از نظر اکولوژیک پایدار باشد ۳. با توجه به فرهنگ و ارزش‌های جامعه میزبان باشد
۴. جوامع محلی و میزبان در مشارکت داشته باشند. استان مازندران با داشتن ویژگی‌های طبیعی، تاریخی، فرهنگی نتوانست جایگاه خود را در صنعت گردشگری پیدا کند زیرا اکثر روستاییان و کارشناسان به حوزه تکالیف و اختیارات خود در بخش گردشگری واقف نبوده و روستا و محیط زیست خود را با این ناآگاهی تخریب کرده و از ارزش چه مادی و چه معنوی این مناطق می‌کاهد چه بسا با این ویژگی‌ها می‌توان فقر را از روستاها دور کرد و باعث درآمدزایی و اشتغالزایی شد. لذا لزوم شناسایی ترویج روستایی در این راستا حائز اهمیت می‌باشد بنابراین با شناخت کارکردهای ترویج روستایی و نقشی که این کارکردها در هر یک مؤلفه‌های توسعه اکوتوریسم استان

مازندران دارد مورد بررسی قرار می‌گیرد. با توجه به اینکه در این استان، مطالعه ای در زمینه کارکردهای ترویج روستایی بر توسعه اکوتوریسم صورت نگرفته و اینکه امکان هر یک از این کارکردهای ترویج روستایی بر توسعه اکوتوریسم وجود دارد در هاله از ابهام است. بنابراین با توجه به خلاء موجود، پژوهش حاضر به بررسی کارکردهای ترویج روستایی بر توسعه اکوتوریسم از منظر کارشناسان ترویج و گردشگری می‌پردازد.

Anderson (2009) معتقد است که مقوله آموزش و برنامه‌های آموزشی محیط زیستی یکی از عواملی بوده که بر توسعه اکوتوریسم مؤثر بوده است و عواملی نظیر؛ آموزش، برنامه‌های آموزشی، مدیریت مواد زائد، ترافیک، کنترل سر و صدا، احداث هتل‌هایی که به پایداری محیط زیست اهمیت می‌دهد، ارتقاء محیط‌های سبز، خدمت رسانی در راستای توسعه پایدار، مشارکت فعال افراد میزبان، کنترل کیفیت گردشگری، استفاده پایدار از منابع طبیعی، وضع قوانین ویژه برای مناطق طبیعی روستایی و توجه خاص بر منظره‌های طبیعی مناطق روستایی رابطه معنی داری با توسعه اکوتوریسم دارد.

تحقیقات منصور (۱۳۸۸) نشان داد که بین موانع موجود، آسیب رسانی به طبیعت، راهکارهای توسعه، کانال‌های ترویجی، اطلاع رسانی و فرهنگ سازی از دیدگاه کارشناسان در خصوص توسعه اکوتوریسم رابطه معنی داری وجود دارد. بین جنسیت، وضعیت تأهل کارشناسان و توسعه اکوتوریسم رابطه معنی داری وجود ندارد. بین شغل، امکانات موجود، وسیله بازدید و نحوه اقامت گردشگران با متغیر وابسته رابطه معنی داری وجود دارد. فرهنگ سازی، عوامل ترویجی، موانع موجود، آسیب رسانی و راهکارهای توسعه اکوتوریسم از دیدگاه کارشناسان تأثیر گذار است همچنین منابع اطلاع رسانی و فرهنگ سازی از نظر گردشگران بر توسعه اکوتوریسم تأثیر دارد.

Deng و همکاران (2011): در مقاله ایی به عنوان "سیستم ارزشیابی توسعه برای مقاصد اکوتوریسم با توجه به مدل دلفی" اشاره دارد که اصل ارزشیابی در سازماندهی و برنامه‌های اکوتوریسم مهم تلقی می‌گردد در این مطالعه به عواملی نظیر مشارکت محلی و بحث اجتماعی و فرهنگی جوامع محلی و حفاظت از منابع فرهنگی در نظر گرفته شد که در دو گروه دانشگاهیان و افراد محلی قرار دارند مورد بررسی قرار گرفت که بحث فرهنگی و حفاظت از منابع آن، افراد محلی رتبه ی بیشتری نسبت به دانشگاهیان کسب نمودند و به این نتایج رسیدند که بین مشارکت دانشگاهیان و توسعه اکوتوریسم رابطه معنی داری وجود دارد در حالی که این رابطه بین مشارکت افراد محلی و توسعه اکوتوریسم معنی دار نبوده است و بین عوامل اجتماعی و فرهنگی با توسعه اکوتوریسم از دیدگاه دانشگاهیان مؤثرتر از دیدگاه افراد محلی بوده است.

نجفی کانی و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهشی تحت عنوان "امکان سنجی توسعه اکوتوریسم در مناطق روستایی نمونه موردی: شهرستان آمل" صورت گرفت، نتایج حاصل بیانگر آن بود که میزان علاقه کارشناسان به فرهنگ توسعه روستایی از طریق توسعه اکوتوریسم، وجود چشم اندازهای طبیعی، وجود شبکه‌های ارتباطی مناسب در منطقه، وجود زیرساخت‌های مناسب، بالا بودن روحیه مشارکت مردم جهت ایجاد و گسترش توسعه اکوتوریسم، ایجاد انگیزه قوی سرمایه گذاران بومی برای سرمایه گذاری در بخش اکوتوریسم، وجود جاذبه‌های ورزشی و تفریحی، داشتن محیط آرام و بدون سر و صدا، انگیزه بخش خصوصی به سرمایه گذاری، استفاده از نیروهای متخصص و

مجرب در بخش اکوتوریسم، گسترش شبکه ارتباطی مناسب از جمله فرصت‌هایی در جهت توسعه اکوتوریسم شهرستان آمل به شمار می‌آیند که در این راستا تأثیر گذار می‌باشد.

هدف کلی این پژوهش شناخت نقش کارکرد ترویج روستایی بر توسعه اکوتوریسم استان مازندران می‌باشد. برای رسیدن به هدف فوق اهداف اختصاصی زیر مورد بررسی قرار گرفت:

۱. بررسی کارکردهای ترویج روستایی بر ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی، زیست محیطی و اقتصادی توسعه اکوتوریسم

۲. تعریف کارکرد ترویج روستایی بر حسب توسعه اکوتوریسم و خصوصیات آنها

۳. شناخت راهکارهایی برای رسیدن به توسعه اکوتوریسم توسط ترویج روستایی

محدوده مکانی:

مازندران استانی در شمال ایران و در کرانه‌های جنوبی دریای مازندران می‌باشد. شهرستان بابل پرجمعیت‌ترین شهرستان مازندران و شهرستان ساری، مرکز مازندران می‌باشد. این استان هم مرز با استان‌های گلستان، سمنان، تهران، البرز، قزوین و گیلان می‌باشد. قله دماوند مرتفع‌ترین قله ایران در مازندران و در شهرستان آمل قرار دارد. این استان از لحاظ جاذبه‌های گردشگری و جذب گردشگر رتبه یک را در ایران دارا است و از جنگل، دشت، کوه و دریا سود بسزایی می‌برد. مازندران بلندترین (دماوندکوه) و پست‌ترین (دریای مازندران) نقاط ایران را در خود جای داده است. این استان یکی از پرجمعیت‌ترین مناطق از لحاظ تراکم جمعیتی و یکی از غنی‌ترین آنها از لحاظ منابع گوناگون زیرزمینی می‌باشد. این استان دارای ۲۲ شهرستان است. مازندران قدیمی‌ترین مردم را در جهان از نظر یک جا نشینی دارد. روز ۱۴ آبان هم روز مازندران نام گذازی شده است.

شکل ۱. نقشه جغرافیائی استان مازندران

منبع: ویکی پدیا، ۱۳۹۲

مازندران با جمعیتی بیش از (۳) میلیون نفر و حدود ۳/۴ درصد جمعیت کشور از وسعتی معادل ۶/۱ درصد ایران برخوردار است. اما قرار گرفتن آن در ساحل جنوبی بزرگترین دریاچه جهان موسوم به دریای مازندران یا کاسپین یا خزر و همجواری با چهار کشور ساحلی این دریا یعنی ترکمنستان، قزاقستان، روسیه و آذربایجان از یک سو و قرار گرفتن در شمال کلان شهر تهران (پایتخت ایران) از موقعیت جغرافیایی استراتژیکی برخوردار است. امتیاز حمل و نقل دریایی با کشورهای همسایه از طریق منطقه ویژه و بندر قدیمی نوشهر، و منطقه ویژه و جدید امیرآباد بهشهر و اسکله نفتی نکا در شرق مازندران، اتصال آن به شبکه سراسری راه آهن کشور، وجود سه فرودگاه، برخورداری از سه جاده شوسه ارتباطی با استان تهران، و اقدام به سرمایه گذاری در طرح در دست ساخت بزرگراه تهران - شمال

(نوشهر) با امکان دسترسی سریع با فاصله کوتاه ۱۲۰ کیلومتر ارتباط تهران - مازندران، عبور خطوط بین‌المللی فیبر نوری، شبکه ارتباطی بسیار قوی و گسترده‌ای را در مسیر کریدور بین‌المللی شمال - جنوب از هلسینکی (فنلاند)، به بندر لاوان (روسیه) تا ساحل دریای خزر فراهم آورده‌است و همچنین جاده بین‌المللی هراز در این استان باعث تردهای بالایی شده‌است. دسترسی به زیرساخت‌های مناسب ارتباطی، به‌همراه تسهیلات ویژه زیربنایی آب، برق، فاضلاب و گاز همراه با شرایط آب و هوایی معتدل، اراضی بسیار حاصلخیز، طبیعت گوناگون و مفرح ساحلی، دشتی، جنگلی و کوهستانی مساعد برای توسعه صنعت گردشگری و دسترسی به بازارهای هدف داخلی و خارجی، امکان توسعه سریع را در قالب بخشهای محوری گردشگری، کشاورزی، صنعتی و تجاری، فناوری اطلاعات و ارتباطات را یکجا در خود گرد آورده‌است. همچنین برخورداری از میراث فرهنگی غنی و بیشترین نرخ دانش‌آموختگان با تحصیلات دانشگاهی مازندران در بین استانهای کشور، شرایط مناسبی برای گسترش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در سطح منطقه شمال و ایران و به‌ویژه در صنعت گردشگری و گردشگری فراهم آورده‌است (ویدیکی پدیا، ۱۳۹۲).

استان مازندران دارای قابلیت‌های اکوتوریسمی فراوانی می‌باشد و این استان با مساحت خشکی برابر ۲۳۸۴۲ کیلومتر مربع به مرکزیت ساری در موقعیت جغرافیایی بین ۳۵ درجه و ۴۶ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۵۸ دقیقه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۲۱ دقیقه و ۵۴ درجه و ۸ دقیقه طول شرقی در شمال با دریای خزر، در شرق با استان گلستان، در جنوب با سمنان، تهران و قزوین و در غرب با استان گیلان هم‌جوار می‌باشد. بر اساس سرشماری مسکن و نفوس ۱۳۸۵ جمعیت این استان معادل ۲۹۲۲۴۳۲ نفر بوده‌است. این استان دارای ۱۶ شهرستان، ۴۴ بخش، ۵۱ شهر، ۱۱۳ دهستان و ۳۶۹۷ آبادی می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۶ و گیتاشناسی، ۱۳۸۳).

شکل ۱: مدل نظری تحقیق. منبع: یافته‌های تحقیق

مواد و روش‌ها

این تحقیق از جنبه جمع آوری اطلاعات از نوع تحقیقات پیمایشی بود، زیرا به دنبال شناخت و توصیف شرایط موجود در زمینه پتانسیل یابی توسعه اکوتوریسم توسط ترویج روستایی بود. همچنین با توجه به هدف مطالعه که نهایتاً در پی شناخت کارکردهای ترویج روستایی بر توسعه اکوتوریسم از نوع کاربردی بود. جامعه آماری این تحقیق شامل کارشناسان ترویج جهاد کشاورزی و کارشناسان گردشگری سازمان جهانگردی می‌باشد. بر اساس اطلاعات ارائه شده از سوی مسئولین جهاد کشاورزی استان مازندران تعداد کارشناسان ترویج ۹۵ نفر بوده و همچنین اطلاعات ارائه شده از سوی مسئولین سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان مازندران تعداد کارشناسان گردشگری ۳۱ نفر می‌باشد. برای جمع آوری داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز در راستای دستیابی به اهداف تحقیق، از روش‌های مختلفی چون مشاهده، مصاحبه با کارشناسان، صاحب نظران و متخصصان آموزش، مطالعه اسنادی و کتابخانه ای و جستجوی اینترنتی استفاده گردید. سپس پرسشنامه تهیه و در اختیار کارشناسان (ترویجی و گردشگری) قرار داده شد و در نهایت جمع آوری شد و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. جهت تجزیه و تحلیل داده‌های بدست آمده در این تحقیق از دو روش آمار توصیفی و تحلیلی استفاده می‌گردد. با توجه به نوع تحقیق در مرحله توصیفی ابتدا از آمار توصیفی شامل فراوانی (مطلق و تراکمی)، شاخص‌های گرایش به مرکز (میانگین، نما، میانه) و پراکندگی (واریانس و انحراف معیار) در مورد هر یک از متغیرهای تحقیق استفاده می‌شود. در قسمت آمار تحلیلی برای تبیین ارتباط متغیرها و علل تغییرات و نقش متغیرهای مستقل بر متغیروابسته از ضرایب همبستگی مناسب استفاده گردید. داده‌های تحقیق با استفاده از نرم افزار SPSS ۱۸ تجزیه و تحلیل می‌گردند.

تجزیه و تحلیل

میانگین سن کارشناسان ۳۸.۴۳ سال می‌باشد، که جوان ترین آنها ۲۳ سال و مسن ترین آنها ۵۶ سال داشته اند. بیشترین فراوانی با ۳۸.۶٪ مربوط به گروه سنی ۴۰-۳۱ سال و کمترین فراوانی با ۱۱٪ مربوط به گروه سنی بیشتر از ۵۰ سال می‌باشد. همچنین ۸۹٪ از کارشناسان دارای سن کمتر از ۵۰ سال می‌باشند. انحراف معیار بدست آمده برای سن کارشناسان برابر با ۸.۱۵ گزارش شده است. پارامترهای مرکزی و پراکندگی سن روستاییان و کارشناسان به تفکیک به شرح زیر می‌باشد. با توجه به جدول (۱) نتایج بیانگر آن است که ۱۵ نفر (۱۱.۸٪) از کارشناسان دارای تحصیلات فوق دیپلم، ۶۹ نفر (۵۴.۳٪) دارای تحصیلات کارشناسی و ۴۳ نفر (۳۳.۹٪) دارای تحصیلات کارشناسی ارشد می‌باشند. بیشترین فراوانی مربوط به سطح تحصیلات کارشناسی و کمترین فراوانی مربوط به سطح تحصیلات فوق دیپلم می‌باشد. همچنین ۶۶.۱٪ از کارشناسان دارای تحصیلات کارشناسی و کمتر از آن هستند (جدول ۱).

جدول ۱- آمار توصیفی پاسخگویان تحقیق

جدول توزیع فراوانی کارشناسان	گروه سنی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی	توضیحات
	۲۰-۳۰	۲۵	۱۹.۷	۱۹.۷	میانگین: ۳۸.۴۳
	۳۱-۴۰	۴۹	۳۸.۶	۵۸.۳	میانه: ۳۷
	۴۱-۵۰	۳۹	۳۰.۷	۸۹	مد: ۳۵
	بیشتر از ۵۰ سال	۱۴	۱۱	۱۰۰	انحراف معیار: ۸.۱۵
	جمع	۱۲۷	۱۰۰		واریانس: ۶۶.۴۸
جنسیت	فراوانی	درصد	درصد واقعی	نما (مد): مرد	جنسیت
زن	۵۱	۴۰.۲	۴۰.۲		
مرد	۷۶	۵۹.۸	۵۹.۸		
جمع	۱۲۷	۱۰۰	۱۰۰		
میزان تحصیلات	فراوانی	درصد	درصد واقعی	نما (مد): کارشناسی	میزان تحصیلات
فوق دیپلم	۱۵	۱۱.۸	۱۱.۸		
کارشناسی	۶۹	۵۴.۳	۵۴.۳		
کارشناسی ارشد	۴۳	۳۳.۹	۳۳.۹		
دکتری	۰	۰	۰		
جمع	۱۲۷	۱۰۰	۱۰۰		

منبع: یافته‌های تحقیق

بین متغیرهای آگاهی یافتن از مسایل و مشکلات موجود نوظهور در روستا، کمک به روستاییان در مشکل گشایی در زمینه اکوتوریسم و توسعه اکوتوریسم در سطح ۹۵ درصد رابطه مثبت و معنی داری وجود دارد. بین متغیرهای انتقال دانش و مهارت تکامل یافته در زمینه اکوتوریسم، تبادل اطلاعات به منظور آگاهی دادن و آگاهی یافتن در زمینه اکوتوریسم روستا، آشنایی با مفهوم اکوتوریسم، میزان اطلاع رسانی در مورد قابلیت‌های جذب گردشگر در روستا، افزایش سطح آگاهی عمومی در زمینه اکوتوریسم، افزایش سطح آگاهی عمومی در زمینه اکوتوریسم، میزان آگاهی مسئولان در زمینه اکوتوریسم، ارائه فن آوری‌های مربوط به توسعه اکوتوریسم، نیازسنجی از فن آوری مورد نیاز در زمینه اکوتوریسم، ارائه بازخورد از اثرات بکارگیری فن آوری به قست‌های زیربسط (متخصصان)، ارائه اطاعات مورد نیاز در زمینه اکوتوریسم به بخش‌های تحقیقاتی، کمک به جلب مشارکت مردمی در حفظ قابلیت‌های زیست محیطی، کمک به جلب مشارکت مردمی در حفظ قابلیت‌های اقتصادی، کمک به جلب مشارکت مردمی در حفظ قابلیت‌های اجتماعی- فرهنگی، ایجاد ارتباط بین دست اندرکاران توسعه اکوتوریسم (گردشگران، روستاییان و مجریان) و توسعه اکوتوریسم در سطح ۹۹ درصد رابطه مثبت و معنی داری وجود دارد.

جدول ۲- ضرایب همبستگی اسپیرمن برحسب کارکردهای ترویجی در شاخص‌های توسعه اکوتوریسم از دیدگاه کارشناسان

گویه	توسعه اجتماعی- فرهنگی		توسعه اکوتوریسم	
	سطح معنی داری (Sig)	ضریب همبستگی	سطح معنی داری (Sig)	ضریب همبستگی
آگاهی یافتن از مسائل و مشکلات موجود و نوظهور	۰.۹۵۶	-۰.۰۰۵	۰.۰۱۴	۰.۲۱۸*
تشویق ارباب رجوع برای مشکل یابی در زمینه اکوتوریسم	۰.۱۰۸	-۰.۱۴۳	۰.۰۴۷	۰.۱۳۰*
کمک به روستاییان در مشکل گشایی	۰.۴۹۰	-۰.۰۶۲	۰.۰۳۸	۰.۱۸۵*
انتقال دانش و مهارت‌های تکامل یافته در زمینه اکوتوریسم	۰.۳۴۰	۰.۰۸۵	۰.۰۰۰	۰.۴۰۵**
تبادل اطلاعات به منظور آگاهی دادن و آگاهی یافتن در زمینه اکوتوریسم	۰.۴۵۰	۰.۰۶۸	۰.۰۰۰	۰.۳۸۵**
آشنایی با مفهوم اکوتوریسم (طبیعت گردی)	۰.۴۱۷	۰.۰۷۳	۰.۰۰۰	۰.۳۳۳**
میزان اطلاع رسانی در مورد قابلیت‌های جذب گردشگر در روستا	۰.۱۱۶	۰.۱۴۰	۰.۰۰۰	۰.۴۰۳**
افزایش سطح آگاهی عمومی در زمینه اکوتوریسم	۰.۱۵۸	۰.۱۲۶	۰.۰۰۰	۰.۳۷۰**
کمک به جلب مشارکت مردمی در حفظ قابلیت‌های اجتماعی- فرهنگی در زمینه اکوتوریسم	۰.۸۳۵	۰.۰۱۹	۰.۰۰۲	۰.۲۷۱**
ایجاد ارتباط بین دست اندرکاران توسعه اکوتوریسم (گردشگران، روستاییان و مجریان)	۰.۸۰۶	۰.۰۲۲	۰.۰۰۰	۰.۳۱۷**

منبع: یافته‌های تحقیق

به منظور تعیین نقش متغیرهای مستقل در توسعه اکوتوریسم متغیرهای وارد شده به رگرسیون گام به گام مشخص گردید که ۱۸ متغیر وارد معادله گردید. (جدول ۳ و ۴). در اولین گام متغیر ۶۱ (میزان اطلاع رسانی در مورد قابلیت‌های جذب گردشگر در روستا) وارد معادله گردید ضریب همبستگی این متغیر با متغیر وابسته (R) برابر ۰/۴۵۲، ضریب تعیین (R²) برابر ۰/۲۰۴ و ضریب تعیین تعدیل شده (R²Ad) نیز برابر ۰/۱۹۸ محاسبه شده است. بنابراین این می‌توان اظهار نمود که ۲۰ درصد از تغییرات متغیر وابسته از طریق متغیر مورد اشاره تبیین می‌گردد. در گام دوم متغیر ۵۸ (انتقال دانش و مهارت‌های تکامل یافته در زمینه اکوتوریسم) وارد مطالعه گردید نتایج حاکی از آن است که ضریب همبستگی این متغیر با متغیر مزبور (R) برابر ۰/۴۹۴، ضریب تعیین (R²) برابر ۰/۲۴۴ و ضریب تعیین تعدیل شده (R²Ad) نیز برابر ۰/۲۳۲ محاسبه شده است. بنابراین این می‌توان اظهار نمود این متغیر به همراه متغیر قبلی ۲۴ درصد از تغییرات متغیر وابسته را موجب می‌گردد. در گام سوم متغیر ۵۵ (تشویق ارباب رجوع برای مشکل یابی در زمینه اکوتوریسم) وارد معادله گردید. ضریب همبستگی این متغیر با متغیر مزبور (R) برابر ۰/۵۱۸، ضریب تعیین (R²) برابر ۰/۲۶۸ و ضریب تعیین تعدیل شده (R²Ad) نیز برابر ۰/۲۵۰ محاسبه شده است. بنابراین این می‌توان اظهار نمود این متغیر به همراه متغیرهای قبلی ۲۶ درصد از تغییرات متغیر وابسته را موجب می‌گردد. در گام چهارم ۷۱ (ایجاد ارتباط بین دست اندر کاران توسعه اکوتوریسم، گردشگران، روستاییان و مجریان) وارد مطالعه گردید نتایج حاکی از آن است که ضریب همبستگی این متغیر با متغیر مزبور (R) برابر ۰/۵۴۹، ضریب تعیین (R²) برابر ۰/۳۰۱ و ضریب تعیین تعدیل شده (R²Ad) نیز برابر ۰/۲۷۸ محاسبه شده است. بنابراین این می‌توان اظهار نمود این متغیر به همراه سه متغیر قبلی ۳۰ درصد از تغییرات متغیر وابسته را موجب می‌گردد. بنابراین این می‌توان اظهار نمود این ۴ متغیر ۳۰ درصد از تغییرات متغیر وابسته را موجب می‌گردند. پس از گام چهارم هیچکدام از متغیرهای دیگر توانایی ورود به معادله رگرسیون چند متغیره را نداشتند. این مطلب با توجه به آزمون تک تک متغیرها کاملاً گویا است.

جدول (۳). خلاصه محاسبات رگرسیون چند متغیره کارکرد ترویجی در توسعه اکوتوریسم از دیدگاه کارشناسان:

متغیر مستقل	B	خطای استاندارد	Beta	T	Sig	F
عدد ثابت	۲.۰۱۱	۰.۱۷۲	-	۱۱.۷۱۶	۰.۰۰۰	-
میزان اطلاع رسانی مورد قابلیت جذب گردشگر در روستا	۰.۲۴۶	۰.۰۴۳	۰.۴۵۲	۵.۶۶۲	۰.۰۰۰	۳۲.۰۵۵
انتقال دانش و مهارت‌های تکامل یافته در زمینه اکوتوریسم	۰.۱۳۳	۰.۰۵۲	۰.۲۶۹	۲.۵۵۳	۰.۰۱۲	۱۹.۹۹۴
تشویق ارباب رجوع برای مشکل یابی در زمینه اکوتوریسم	-۰.۱۰۸	۰.۰۵۴	-۰.۲۱۰	-۲.۰۱۲	۰.۰۴۶	۱۵.۰۰۶
ایجاد ارتباط بین دست اندر کاران توسعه اکوتوریسم (گردشگران، روستاییان و مجریان)	۰.۱۰۵	۰.۰۴۴	۰.۲۳۶	۲.۴۰۵	۰.۰۱۸	۱۳.۱۳۹

جدول (۴) نتایج کلی و ضرایب تعیین الگوی رگرسیونی گام به گام کارکرد ترویجی از دیدگاه کارشناسان

متغیر	ردیف	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل	خطای معیار
X _{۶۱}	۱	۰.۴۵۲	۰.۲۰۴	۰.۱۹۸	۰.۴۳۸
X _{۵۸}	۲	۰.۴۹۴	۰.۲۴۴	۰.۲۳۲	۰.۴۲۹
X _{۵۵}	۳	۰.۵۱۸	۰.۲۶۸	۰.۲۵۰	۰.۴۲۴
X _{۷۱}	۴	۰.۵۴۹	۰.۳۰۱	۰.۲۷۸	۰.۴۱۶

اکنون بر اساس جدول رگرسیون (۴) فوق می‌توان معادله خط رگرسیون را پیرامون نقش کارکردهای ترویجی در توسعه اکوتوریسم از دیدگاه کارشناسان به صورت زیر نوشت:

$$Y = 2/011 + 0/246X_{61} + 0/133X_{58} + 0/108X_{55} + 0/105X_{71}$$

البته معادله رگرسیونی فوق بر اساس ضرایب استاندارد شده:

$$Y = 0/452X_{61} + 0/494X_{58} + 0/518X_{55} + 0/549X_{71}$$

بحث و نتیجه گیری

منصوری (۱۳۸۸) و Geevan (2004) بیان داشتند که برنامه‌های توسعه اکوتوریسم باید در نواحی اجرا گردند که از نظر موقعیت‌های اکوتوریسمی پتانسیل بالقوه پیشرفت را داشته باشند و به عبارتی بتوان در آن مناطق برنامه‌ها را جنبه عملی داد به بیان دیگر بحث اطلاع رسانی در راستای قابلیت جذب گردشگر در نواحی مستعد در توسعه اکوتوریسم ناحیه نقش دارد.

در بخش کارکردهای ترویجی موثر بر توسعه اکوتوریسم استان مازندران؛ نتایج حاصل از تحقیق نشان داد که از بین ۱۸ عامل مطرح شده به ترتیب اولویت بر اساس ضریب تغییرات (CV) از دیدگاه کارشناسان "میزان اطلاع رسانی در مورد قابلیت‌های جذب گردشگر در روستا" در اولویت اول با میانگین ۳.۵۴ قرار دارد و در رده‌های بعدی به ترتیب "افزایش سطح آگاهی عمومی در زمینه اکوتوریسم"، "کمک به مردم برای تفکر و پرورش یک روحیه جستجوگرانه"، "آگاهی یافتن از مسائل و مشکلات موجود در روستا"، "آشنایی با مفهوم اکوتوریسم"، "انتقال دانش و مهارت‌های تکامل یافته در زمینه اکوتوریسم"، "کمک به روستاییان در مشکل گشایی در زمینه اکوتوریسم"، "تشویق ارباب رجوع برای مشکل یابی در زمینه اکوتوریسم"، "ارائه اطلاعات مورد نیاز در زمینه اکوتوریسم به بخش‌های تحقیقاتی"، "میزان آگاهی مسئولان در زمینه اکوتوریسم"، "کمک به جلب مشارکت مردمی در حفظ قابلیت‌های اقتصادی در توسعه اکوتوریسم"، "ایجاد ارتباط بین دست اندرکاران توسعه اکوتوریسم (گردشگران، روستاییان و مجریان)", "تبادل اطلاعات به منظور آگاهی دادن و آگاهی یافتن در زمینه اکوتوریسم روستا"، "ارائه بازخورد از اثرات بکارگیری فناوری به قسمتهای زیربنا (متخصصان)", "کمک به جلب مشارکت مردمی در حفظ قابلیت‌های اجتماع - فرهنگی در توسعه اکوتوریسم"، "کمک به جلب مشارکت مردمی در حفظ قابلیت‌های اجتماعی - فرهنگی در توسعه اکوتوریسم"، "ارائه فناوری‌های مربوط به توسعه اکوتوریسم"، "نیازسنجی از فناوری مورد نیاز در توسعه اکوتوریسم"، و در انتهای جدول، "کمک به جلب مشارکت مردمی در حفظ قابلیت‌های زیست محیطی در توسعه اکوتوریسم" با میانگین ۳.۸۴ قرار دارد در نتیجه می‌توان گفت: که اکثر کارشناسان (۷۵.۶٪) متغیر میزان اطلاع رسانی در مورد قابلیت‌های جذب گردشگر روستا را در توسعه اکوتوریسم منطقه مؤثر می‌دانند. کارشناسان با شناخت منطقه خود و با توجه به قابلیت‌های گردشگری که مناطق مازندران دارا است تأکید بر اطلاع رسانی دارند.

- بر اساس نتایج تحقیق در بخش قابلیت‌های اجتماعی-فرهنگی با توجه به ۱۱ شاخص مطرح شده اولویت اول توسعه اکوتوریسم در بعد اجتماعی- فرهنگی را "توسعه خدمات اجتماعی" با میانگین ۲.۹۹ تشکیل داده است و همچنین "مشارکت روستاییان در اداره نهادهای محلی در روستا" در اولویت دوم با میانگین ۲.۱۳ و در آخرین اولویت "حفاظت از میراث فرهنگی و بافت تاریخی روستا" با میانگین ۲.۳۰ قرار گرفت در نهایت نتیجه گرفته شد که در استان مازندران عوامل اجتماعی - فرهنگی توسعه اکوتوریسم در حد متوسط تا زیاد می‌تواند تأثیر گذار باشد.

- نتایج تحقیق نشان داد که در بخش قابلیت‌های اقتصادی با توجه به ۱۰ شاخص مطرح شده در زمینه توسعه آندر اولویت اول توسعه اقتصادی "وجود راه‌های ارتباطی روستاها به شهرها" با میانگین ۳.۴۳ در اولویت دوم شاخص "شناخت بازارهای محلی توسط روستاییان" با میانگین ۲.۸۵ و در آخرین اولویت "وجود هتل‌ها و اقامتگاه‌ها در نواحی روستایی" با میانگین ۱.۷۶ قرار گرفت در نهایت با بررسی فراوانی قابلیت‌های اقتصادی در زمینه توسعه اکوتوریسم از دیدگاه روستاییان به این نتیجه رسید که در استان مازندران در زمینه قابلیت‌های اقتصادی در حد زیاد و خیلی زیاد می‌تواند تأثیر گذار باشد.

- بر اساس نتایج تحقیق در بخش قابلیت‌های زیست محیطی با توجه به ۱۱ شاخص مطرح شده در زمینه توسعه آن در اولویت اول قابلیت‌های زیست محیطی "رعایت الگوی مصرف منابع آبی" با میانگین ۳.۷۹ تشکیل داده است و همچنین "پرورش حیوانات و آبزیان در محیط‌های طبیعی جهت تأمین خوراک" در اولویت دوم با میانگین ۳.۸۱ و در آخرین اولویت "بهبود ایجاد محیط‌های حفاظتی با عنوان باغ وحش‌های طبیعی" با میانگین ۳.۵۸ قرار گرفت در نهایت با بررسی فراوانی قابلیت‌های زیست محیطی در زمینه توسعه اکوتوریسم استان مازندران به این نتیجه رسیده که در استان مازندران قابلیت‌های زیست محیطی در راستای توسعه در حد زیاد تا خیلی زیاد می‌تواند مؤثر واقع گردد.

- بر اساس نتایج تحقیق در بخش مربوط به تأثیر گذاری توسعه اکوتوریسم بر هر یک از شاخص‌های توسعه از دیدگاه روستاییان؛ "افزایش درآمد روستاییان" با میانگین ۴.۲۴ در رده اول بوده و پس از آن "ایجاد راه‌های ارتباطی بین روستایی" با میانگین ۴.۰۶ در رده دوم جدول و در نهایت از بین ۱۴ شاخص مطرح شده کمترین تأثیر روی "افزایش پایداری زیست محیطی در روستا" با میانگین ۳.۹۴ می‌باشد بنابر این می‌توان نتیجه گرفت که توسعه اکوتوریسم بیشتر تمرکز بر افزایش پایداری محیط زیست دارد اما با نادرست انجام دادن ابعاد اکوتوریستی در منطقه پایداری محیط زیست از بین می‌رود و چون با نا آگاهی فقط به جنبه درآمد زایی از این صنعت توجه می‌شود، بر قسمت پایداری محیط زیست اجحاف می‌شود.

پیشنهادات

۱. نتایج مبین آن بود که میزان آگاهی یافتن از مسائل و مشکلات موجود و نوظهور در توسعه اکوتوریسم از دیدگاه کارشناسان نقشی در توسعه اکوتوریسم ندارد در حالی که ۲۰ درصد از تغییرات وابسته از طریق ایت متغیر تبیین شده لذا در راستای نتایج بدست آمده پیشنهاد می‌گردد که کارشناسان در زمینه آگاهی یافتن از مسائل و مشکلات موجود در توسعه اکوتوریسم توجه بیشتری داشته باشند زیرا برخی از مسائل و مشکلات در روستا وجود دارد که از دید کارشناسان خارج است و روستاییان آگاهی بیشتری به این مسائل نسبت به کارشناسان دارند و کارشناسان می‌توانند در این راستا از روستاییان کمک شایانی دریافت کنند.

۲. نتایج تحقیق بیانگر آن است که از دیدگاه کارشناسان تشویق ارباب رجوع برای مشکل یابی در توسعه اکوتوریسم نقش دارد می‌توان پیشنهاد نمود که سازمان‌های مربوطه، روستاییان را در راستای مشکل یابی اکوتوریسم منطقه خود تشویق (مادی یا معنوی) کنند تا مشکلاتی که در این زمینه هست را به ساطمان‌های مربوطه اطلاع دهند یا با آموزش‌های دوره ایی در راستای مهار مشکلات آنها را با مشارکت سازمان‌های مربوطه حل و فصل نمایند.

۳. نتایج تحقیق مبین آن بود که از دیدگاه کارشناسان، میزان انتقال دانش و مهارت‌های تکامل یافته توسط ترویج در توسعه اکوتوریسم نقش دارد لذا در این راستا پیشنهاد می‌شود دوره‌های آموزشی و مهارتی با توجه به پتانسیل منطقه ایی در راستای توسعه اکوتوریسم برگزار شود و به روستاییان پیشرو آموزش داده شود که این دانش و مهارت‌های آموخته شده را به درستی انتقال دهد.

۴. نتایج تحقیق حاکی از آن بود که ایجاد ارتباط مؤثر بین دست اندرکاران اکوتوریسم از دیدگاه کارشناسان مورد تأیید قرار گرفت، لذا پیشنهاد می‌شود، برای تحقیق این امر در سازمان‌ها فرهنگ سازی شود و از این ظرفیت موجود یعنی آمادگی کارشناسان در راستای توسعه اکوتوریسم بهره مند شوند.

۵. در راستای پیشنهاد قبلی، با آگاهی دادن و آموزش‌های مناسب در راستای توسعه اکوتوریسم به گردشگران، روستاییان و مجریان، همگام کردن آنان در این زمینه مبادرت ورزند و از خلاقیت و نوآوری‌های آنان در این زمینه استفاده کنند.

۶. با توجه به قابلیت‌های اجتماعی - فرهنگی استان مازندران در زمینه اکوتوریسم منطقه، توسعه خدمات اجتماعی در اولویت اول و مشارکت روستاییان در نهادهای محلی در اولویت دوم قرار داشت، پیشنهاد می‌شود در پروژه‌هایی که مربوط به منطقه روستاییان است، کارشناسان از مشارکت بومیان علی‌الخصوص جوانان محلی در این پروژه‌ها بهره مند شوند تا جوانان نیز با پروژه‌ها و نیازهای منطقه خود آشنا شوند و در ارتقاء منطقه خود تلاش کنند.

منابع

- اسدیان، ف و بیگدلی، آ (۱۳۸۲)، بررسی و صنعت جغرافیایی و زیست محیطی گیلان در رابطه با اکوتوریسم در راستای توسعه پایدار، مجموعه مقالات همایش‌های علمی و پژوهشی گروه‌های علوم انسانی، جلد اول، چالوس: معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نوشهر و چالوس.
- افشارزاده، ن و پاپ زن، ع (۱۳۸۶)، مجموعه مقاله‌های دومین همایش ملی توسعه روستایی ایران، زیست بوم ایل کلهر، قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری، تهران: موسسه توسعه روستایی ایران. دانشگاه تهران.
- عجایب هفتگانه جزیره قشم، ۱۳۸۴، ماهنامه سفر، شماره ۵
- معصومی، خ (۱۳۸۵). پایان نامه مقطع کاردانی، اکوتوریسم و پارک جنگلی نور، صص ۲۳-۲۲.
- رمضانی دارابی، ع. (۱۳۸۲). پایان نامه دوره ی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی " بررسی تطبیقی بازتابهای فضایی سیاست‌های جذب گردشگری در قبل و بعد از انقلاب اسلامی (مورد بابلسر)، ص ۱۲۵.
- منصوری، م (۱۳۸۸)، بررسی نقش ترویج منابع طبیعی در توسعه اکوتوریسم (مطالعه موردی: پارک ملی لار استان تهران). پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد. دانشگاه علوم تحقیقات تهران.
- مولایی هشتجین، ن و خوشنود، الف (۱۳۸۶)، « اکوتوریسم و توسعه در کنار عملکرد مسلط جزایر خارک و خارکو »، مجموعه مقالات همایش منطقه جغرافیا، گردشگری و توسعه پایدار، اسلامشهر، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر

تعیین روستاهای مکان مرکزی و حوزه نفوذ آنها با تأکید بر اهداف اسناد توسعه ملی و منطقه‌ای (مطالعه موردی: استان گیلان)^۱

عیسی پوررمضان^۲

استادیار دانشگاه آزا اسلامی، واحد رشت، گروه جغرافیا، رشت، ایران

رضا مهدوی

کارشناس ارشد جغرافیای انسانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نجف‌آباد، نجف‌آباد، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۰۱/۲۴

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۱۱/۰۲

چکیده

برای ایجاد ارتباط منطقی بین توان‌های محیطی مناطق و معیشت روستایی در برآورده ساختن نیازهای این جوامع، می‌بایست با سازماندهی و به نظم درآوردن جمعیت و مکان‌های زیستی و همچنین برقراری تعادل بین روابط شهر-روستا در قالب یک نظام مکانی نوین اقدام به برنامه‌ریزی نمود. دستیابی به این هدف مستلزم تعیین مکان‌های مرکزی و روابط واحدهای جزئی‌تر جهت طراحی برنامه‌ها و فعالیت‌های توسعه‌ای متناسب با آن می‌باشد. از این رو تعیین آبادی‌های مرکزی، شناخت کارکردها و منطقه‌بندی آنها یک راهبرد توسعه متوازن برای کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای به شمار می‌رود. در این پژوهش با توجه به ضرورت‌های ناشی از اهداف برنامه‌های توسعه ملی و منطقه‌ای به منظور تعیین آبادی‌های مرکزی استان گیلان و رتبه‌بندی آنها در یک سلسله مراتب سکونتگاهی و همچنین تعیین حوزه نفوذ مکان‌های مرکزی، از شاخص جمعیت و نتایج بدست آمده از میزان سنج نهادی گاتمن به عنوان مبنایی برای مرکزیت استفاده شده است. بر این اساس پژوهش حاضر کاربردی و روش انجام آن توصیفی - تحلیلی است. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که بر اساس روش‌ها و معیارهای استفاده شده، در سال ۱۳۸۵ از بین ۲۷۲۳ آبادی دارای سکنه استان-گیلان، ۲۵۴ آبادی به عنوان مکان مرکزی شناسایی و معرفی گردید.

واژگان کلیدی: مکان مرکزی، حوزه نفوذ، سکونتگاه‌های روستایی، سند چشم‌انداز، استان گیلان

۱. این مقاله برگرفته از نتایج مطالعه آمایش سرزمین استان گیلان می‌باشد که در سال ۱۳۸۵ توسط نگارنده گان در سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان انجام شده است.

۲- عیسی پوررمضان (نویسنده مسئول) pourramzan@iaurasht.ac.ir

مقدمه

فضاهای روستایی به جهت شکل، اندازه و عملکرد از تنوع گسترده‌ای برخوردار بوده و طبقه‌بندی این فضاها برای شناخت و درک ویژگی‌های آنها ضرورت دارد. سطح بندی فضاها و مراکز روستایی با تعیین نظام سلسله مراتبی مناسب هر استان، راهبردی برای جهت بخشی به فعالیت‌های عمرانی و رفاهی، توزیع امکانات و خدمات، تخصیص اعتبار و در مجموع توسعه متعادل و هماهنگ محیط روستائیان است.

از این رو نخستین بار در تدوین برنامه دوم توسعه کشور، ساماندهی فضاها و مراکز روستایی مورد توجه قرار گرفت و یکی از اهداف توسعه، در بخش عمران روستایی، اصلاح الگوی استقرار جمعیت در محیط روستایی اعلام شد. بر این اساس مطالعه و طراحی ساختار فضایی مطلوب و تجهیز سلسله مراتبی مراکز روستایی در قالب نظام سطح بندی خدمات به عنوان یکی از راهبردهای برنامه دوم توسعه شکل گرفت (وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۷۸، ۳). همچنین در ماده ۱۹ سند چشم انداز بیست ساله به عنوان عالی‌ترین سند توسعه کشور، آمایش سرزمین و تعادل-های منطقه‌ای مورد توجه قرار گرفته است (سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی، ۱۳۸۲). در همین راستا بند (ح) ماده ۷۵ قانون برنامه چهارم توسعه کشور که انعکاس عملیاتی اهداف سند چشم انداز می‌باشد، کلیه دستگاه‌های اجرایی به برنامه‌ریزی برای بهره‌گیری از قابلیت‌های محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مناطق روستایی و ساماندهی نظام آرایه خدمات سطح بندی شده مکلف شده‌اند (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۸۳، ۱۰۰).

در سند توسعه استان گیلان نیز دستیابی به توسعه شهری و روستایی متوازن و توزیع متعادل جمعیت در سلسله مراتب سکونتگاهی به عنوان یک هدف بلندمدت برای توسعه استان مورد تأکید قرار گرفته، همچنین ساماندهی فضایی جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی استان از راهبردهای کلان توسعه به شمار می‌رود (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۸۴، ۳۹۵). برای این منظور نیاز به برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای محسوس است که از روی اطلاعات اقتصادی و اجتماعی جمع آوری شده و از روی مطالعات دقیق امکانات واقعی منابع محلی، برای توسعه در سطوح مختلف طرح‌ریزی می‌گردند. در هر حال طرح‌ریزی مکانی توسعه با در نظر گرفتن اهمیت مرکزیت‌ها و انتخاب مکانی مناسب بازارهای روستایی و ظرفیت فعالیت‌های آنها می‌بایست با چارچوب طرح توسعه اقتصاد منطقه‌ای و ملی پیوند داشته باشد. تعیین آبادی‌های مرکزی، شناخت کارکردها و منطقه‌بندی آنها در استان گیلان به تفکیک شهرستان می‌تواند به ساماندهی روستاهای منطقه کمک کند و نابرابری‌های موجود بین شهر و روستا را به حداقل برساند. زیرا در آبادی‌های مرکزی و روستاهای پیرامونی آنها که به طور سازمان‌یافته به هم پیوسته‌اند می‌توان با سهولت بیشتری در عرضه خدمات فنی، زیربنایی، اعتباری، رفاهی، بهداشتی، آموزشی، تحقیقی، ترویجی و تجهیز و توزیع وسائل و لوازم و نهادهای کشاورزی و ارائه تسهیلات خدمات بازرگانی و خدمات بانکی و اداری و کلیه خدمات دولتی و اقتصادی مورد نیاز توفیق حاصل نمود و هماهنگی لازم را بین آنها فراهم آورد تا آبادی‌های مرکزی به مناطق برنامه‌ریزی منطقه‌ای برای فعالیت بیشتر نوآوری و تعالی ساکنین روستاهای زیر پوشش آنها تبدیل شوند. اتخاذ چنین سیاستی می‌تواند به توزیع متعادل سرمایه‌گذاری زیربنایی خدمات و تسهیلات رفاهی در جهت کاهش فاصله شهر و روستا و اعتلای مناطق روستایی و در نتیجه عمران منطقه‌ای و تثبیت جمعیت روستاها کمک نماید.

برای تشخیص مرکزیت تعیین آبادی‌های مرکزی و شناخت سلسله مراتب آبادی‌ها از روش‌های گوناگون استفاده می‌شود. از جمله این روش‌ها، روش استفاده از جمعیت به عنوان شاخص مرکزیت، روش تجزیه و تحلیل سیستم (مدل ریاضی سنجش درجه مرکزیت و سرویس دهندگی آبادی‌ها) روش پرسش‌گری از مناطق روستایی و شهری و روش میزان سنج نهادی را می‌توان نام برد (میسرا، ۱۳۵۳، ۲۶). برای تشخیص مکان‌های بهینه در شهرستان‌های مختلف استان گیلان از روش‌های جمعیت به عنوان شاخص مرکزیت و میزان سنج نهادی استفاده شده است. تعیین آبادی‌ها به کمک روش‌های فوق و انطباق آنها با شرایط جغرافیایی حاکم و مطالعات انجام شده در این زمینه خواهد توانست در شناخت هرچه بهتر مرکزیت‌ها، سلسله مراتب و حوزه نفوذ آنها کمک نموده و نتایج مطلوبی را بدست دهد. براین اساس هدف پژوهش حاضر شناسایی و تعیین مکان‌های مرکزی در نواحی روستایی استان گیلان به منظور ارائه سلسله مراتب خدماتی برای سکونتگاه‌های روستایی می‌باشد.

طرح مسأله و ضرورت تحقیق

ازدیرباز یکی از مسائل و چالش‌های اساسی توسعه در محیط روستایی کشور، فقدان برنامه‌ای برای سازماندهی و تجهیز سنجیده و مناسب فضاها و مراکز روستایی بوده است. ریشه اصلی چالش بوجود آمده این است که توسعه تاکنون بیشتر به صورت عمودی شکل گرفته و اکنون زمان آن فرا رسیده تا در سطوح افقی نیز گسترش یابد. به منظور تغییر این روند می‌بایست در قالب یک نظام مکانی نوین اقدام به برنامه‌ریزی نمود به طوری که فعالیت‌های جدید در کنار فعالیت‌های موجود، متناسب با منابع محلی ایجاد و سازماندهی شود. دستیابی به این هدف مستلزم تعیین مکان‌های مرکزی و روابط واحدهای جزئی‌تر جهت طراحی برنامه‌ها و فعالیت‌های توسعه‌ای متناسب می‌باشد (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۲، ۱۷۷-۱۷۶). در چنین دیدگاهی مکان‌های مرکزی هستند که دارای پتانسیل،‌های بالایی از عرضه و تقاضا بوده و از نظر مبادله فعالیت‌ها و خدمات در حکم پایتخت‌های منطقه‌ای به شمار می‌روند. فرم بسیار شکل گرفته مکان‌های مرکزی را کانون‌های ناحیه‌ای تشکیل می‌دهند (رضوانی، ۱۳۸۱، ۴۷). بر این اساس تعیین آبادی‌های مرکزی، شناخت کارکردها و منطقه‌بندی آنها در استان گیلان به تفکیک شهرستان، این امکان را فراهم می‌آورد تا با ساماندهی روستاهای منطقه نابرابری‌های موجود بین شهر و روستا کاهش یابد. زیرا در آبادی‌های مرکزی و روستاهای پیرامونی آنها که به طور سازمان یافته به هم پیوسته‌اند می‌توان با سهولت بیشتری به عرضه خدمات فنی، زیربنایی، اعتباری، رفاهی، بهداشتی، آموزشی، ترویجی و توزیع نهاده‌های کشاورزی و ارایه خدمات دولتی اقدام نمود.

اتخاذ چنین سیاستی توزیع متعادل سرمایه‌گذاری در امور زیربنایی، خدمات و تسهیلات رفاهی را در پی داشته و عامل مؤثری می‌باشد. بر این اساس سؤال محوری پژوهش حاضر این است که به منظور طراحی یک نظام خدمات رسانی و توسعه فضایی متوازن منطقه‌ای کدام آبادی‌ها از قابلیت‌های لازم به عنوان یک مکان مرکزی در استان گیلان برخوردارند؟

اهداف تحقیق

- سطح بندی سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان به منظور برنامه‌ریزی توسعه روستایی.
- تعیین روستاهای مکان مرکزی در راستای برنامه‌ریزی ارائه خدمات مناسب برای فضاهای روستایی.
- تعیین الگوی مراجعه خدماتی بین روستاهای مکان مرکزی و حوزه نفوذ آنها.
- تعیین نقش عوامل جغرافیایی در توزیع و پراکندگی روستاهای مکان مرکزی استان گیلان.
- شناسایی و نحوه توزیع روستاهای مکان مرکزی بر اساس سازمان فضایی استان گیلان.
- برنامه‌ریزی و ارائه الگویی مناسب خدمات رسانی به روستاهای استان گیلان.

مبانی نظری

بررسی مطالعات انجام شده توسط پژوهشگران داخلی و خارجی نشان دهنده تمرکز مطالعات بر رابطه شهر و روستا بوده است. بر این اساس شهر و روستا به عنوان دونقطه جدا از یکدیگر بررسی و مطالعه می‌شدند. شاید یکی از عوامل ناموفق بودن برنامه‌های توسعه منطقه‌ای همین نوع نگرش به موضوع باشد. از اواخر دهه ۱۹۹۰ مایک داگلاس با ارائه استراتژی شبکه منطقه‌ای رویکرد جدیدی را مطرح نمود.

داگلاس بر این باور است که تفاوت در پیوندهای روستایی- شهری حتی در میان نقاط واقع در حومه یک شهرک، فراوان است. با قرارداد دهات و شهرک‌ها در چارچوب یک واحد توسعه منطقه‌ای، هم تنوع بیشتری به وجود می‌آید، و هم فعالیت‌های یک سکونتگاه می‌تواند تکمیل کننده فعالیت سکونتگاه دیگر باشد. در نتیجه این امر، رشد منطقه‌ای به یک مرکز محدود نمی‌شود و مراکز متعدد در این زمینه تأثیرگذار خواهند بود. در واقع به جای آن که رابطه‌ای دو به دو بین شهر و روستا برقرار باشد، شبکه‌ای محلی و دارای ارتباطاتی با درجات متفاوت، در منطقه و نیز در تعامل با خارج از منطقه شکل می‌گیرد. این شبکه‌ها یا خوشه‌ها از طریق بررسی جریان‌های گوناگون (جمعیت، کالا و...) در میان سکونتگاه‌های مختلف مشخص می‌شوند. با شناخت و تعیین خوشه‌ها و برقراری پیوند مناسب بین آنها، سازمان فضایی منطقه‌ای شکل مناسب‌تری پیدا می‌کند و سطح مناسبی از تجمع و تنوع اقتصادی را برای رقابت با رشد مناطق مرکزی به وجود می‌آورد (مرکز ملی آمایش سرزمین، ۱۳۸۵، ۱۲۸).

ساختار و سازمان فضایی هر ناحیه‌ای از الگوهای خاصی پیروی می‌کند که در تبیین آن نظریه‌های مختلفی ارایه شده است. یکی از تئوری‌هایی که به این موضوع پرداخته، تئوری مکان مرکزی^۱ جغرافیدان آلمانی والتر کریستالر^۲ است. وی تئوری مکان مرکزی را در سال ۱۹۳۳ بر مبنای حوزه نفوذ و تعیین سلسله مراتب شهری و توجه به فعالیت‌های بخش سوم بویژه خدمات قراردادده است (فرید، ۱۳۷۱، ۵۱۰). در تبیین مدل مکان مرکزی، هدف این است که اگر چند سکونتگاه در یک منطقه توزیع شده باشند، چگونه می‌توان مکانی را بر اساس یک رابطه منطقی پیدا نمود که بهترین مکان از لحاظ دسترسی فضایی به سایر نقاط باشد (مهدوی، ۱۳۸۳، ۲۱). این امر با تشریح سه اصل کلیدی در نظریه مکان مرکزی امکان‌پذیر می‌گردد. بدین ترتیب که هر یک از خدمات، دارای اندازه و وسعت متفاوتی می‌باشند. به عبارت دیگر سلسله مراتبی از خدمات وجود دارد که از سطوح خدماتی پایین که در هر نقطه‌ای یافت

1. Central Places Theory
2. Walter Christaller

می‌شود، تا سطوح بالاتری از خدمات که صرفاً در مراکز اصلی وجود دارد را شامل می‌گردد. همچنین هر فعالیتی دارای آستانه جمعیتی و محدوده بازار مشخصی است. آستانه جمعیتی حداقل جمعیتی است که برای ارائه یک خدمت نیاز است و محدوده بازار، حداکثر مسافتی است که مصرف کننده برای دریافت آن خدمت تمایل به مسافرت دارد (کلاتری، ۱۳۸۰، ۲۰۵).

مدل اصلی کریستالر متکی بر اصل بازاریابی است که نتیجه آن پیدایش روابط متقابل سلسله مراتبی بین مکان‌های مرکزی می‌باشد. بر اساس این تئوری ترکیب دامنه حداقل و حداکثر الگوی ایده‌آل مکانی برای هر نوع فعالیت تجاری ارائه می‌دهد. □ از آنجا که حداقل ظرفیت و نیز حداکثر فاصله قابل قبول برای فعالیت‌های مختلف متفاوت است، سلسله مراتبی از مکان‌های مرکزی به وجود می‌آید: مراکز روستایی برای کالاها و خدمات مورد نیاز، مراکز میانی برای تأمین تقاضاهای دوره‌ای و مراکز اصلی برای تقاضاهای کمیاب. به این ترتیب سطوح مشخصی از مکان‌های مرکزی به وجود آورده است که تعداد معینی از مکان‌های دیگر را تحت نفوذ خود دارند. اهمیت طرح کریستالر در مطالعه روابط شهر- روستا در این است که وی منبع حیات مراکز شهری را نواحی روستایی که در حوزه نفوذ آنها قرار گرفته است می‌داند و براین باور است که باید سیستمی از روستاهای مرکزی درمقیاس‌های مختلف وجود داشته باشد تا بتوانند نواحی پیرامونی خود را تحت پوشش قرار دهند. نظم خدمات موجود در این گونه مراکز تعیین کننده حوزه نفوذ آنها است (مهدوی، ۱۳۷۹، ۳۸).

روش □ بررسی

برای تشخیص مرکزیت، تعیین آبادی‌های مرکزی و شناخت سلسله مراتب آبادی‌ها از روش‌های گوناگونی مانند: میزان سنج گاتمن^۱، اسکالوگرام^۲، تحلیل آستانه^۳ و شاخص مرکزیت وزنی^۴ استفاده می‌شود (کلاتری، ۱۳۸۰، ۲۴۵). با توجه به ارتباط تنگاتنگ موجود بین متغیرهای جمعیت و سطح ارائه خدمات هرآبادی، در مواقع لزوم می‌توان از هریک از این دو متغیر به عنوان یک جایگزین یا متغیر تبعی سود جست. نتایج تجربی حاصل از بررسی‌های متعدد نشان می‌دهد که دو متغیر جمعیت و خدمات نقش مؤثری در تعیین وضعیت موجود یک آبادی از نظر پتانسیل‌های بالفعل و مرکزیت فضایی درآینده ایفا می‌نماید. میزان همبستگی بین این دو متغیر در مناطق روستایی نشان می‌دهد که برای تعیین مراکز برتر روستایی در یک منطقه نباید در تمام آبادی‌های کوچک و پراکنده سرمایه‌گذاری صورت گیرد. در واقع با تمرکز در کانون‌های جمعیتی متوسط و بزرگ روستایی دستیابی به هدف تعیین مراکز سطح بالای ارائه خدمات نیز قابلیت اجرایی بیشتری خواهد داشت. از این رو شاخص جمعیت و خدمات به همراه پتانسیل‌های بالقوه هر یک از سکونتگاه‌ها، زمینه تصمیم‌گیری‌های نهایی برای تعیین مرکزیت یک آبادی را فراهم می‌کند (مهدوی، ۱۳۸۵، ۴۵۷).

این پژوهش با توجه به عنوان و موضوع آن از نظر هدف کاربردی و مبنای روش آن توصیفی- تحلیلی است که با بهره‌گیری از مطالعات اسنادی (کتابخانه‌ای) پس از جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز ضمن ساماندهی،

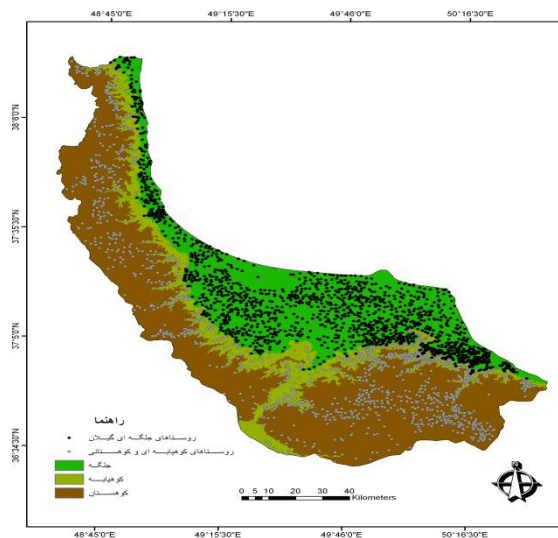
1. Guttman Scale
2. Scalogram
3. Threshold Analysis
4. Weighted Centrality Index

تجزیه و تحلیل آنها صورت گرفته و در نهایت نتیجه گیری و پیشنهادها ارائه شده است. در این راستا از آنجا که هدف این پژوهش تعیین روستاهای مکان مرکزی و حوزه نفوذ آنها با تأکید بر اهداف اسناد توسعه ملی و منطقه‌ای در استان گیلان است، برای تعیین روستاهایی که می‌توانند عهده‌دار نقش یک مکان مرکزی باشند، با استفاده از آمار و اطلاعات سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و روش میزان‌سنج نهادی گاتمن، میزان مرکزیت هر یک از سکونتگاه‌ها مشخص گردیده و □ درگام بعدی با استفاده از نقشه راه‌ها، پراکنش و توپوگرافی آبادی‌ها (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۸۴، ۷۴-۴۲) آن دسته از آبادی‌های مرکزی که به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص و یا عدم وجود راه‌های دسترسی مناسب به نقاط پیرامونی قادر به ایفای نقش مرکزیت نبودند، از فهرست سکونتگاه‌های مرکزی حذف شدند. همچنین در مواقعی که دو یا چند آبادی درمیزان‌سنج گاتمن از رتبه یکسانی برخوردار بودند، اولویت به آبادی(هایی) داده شد که از جمعیت بیشتر، موقعیت جغرافیایی مناسب‌تر و راه‌های دسترسی گسترده‌تری برخوردار بودند^۱.

محدوده مورد مطالعه

استان گیلان، یکی از استان‌های شمالی کشور است که با ۱۴۰۴۲ کیلومتر مربع مساحت در ۳۶ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۵۳ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۴ دقیقه طول شرقی از نصف النهار قرار دارد. این استان از شمال به دریای خزر و کشورهای تازه استقلال یافته، از غرب به استان اردبیل، از جنوب به استان زنجان و قزوین و از شرق به استان مازندران محدود می‌شود. استان گیلان بر اساس آخرین تقسیمات کشوری (۱۳۸۵)، دارای ۴۹ شهر، ۴۳ بخش، ۱۰۹ دهستان و ۲۹۲۷ آبادی (۲۷۲۳ آبادی دارای سکنه و ۲۰۴ آبادی خالی از سکنه) بوده است (معاونت برنامه‌ریزی استاندار گیلان، ۱۳۸۶، ۲۹). از نظر سیمای عمومی ناهمواری‌های استان گیلان به چهار بخش: ساحلی (۱۵ درصد)، جلگه‌ای، کوهپایه‌ای (جلگه و کوهپایه ۳۴ درصد) و کوهستانی (۵۱ درصد) تقسیم می‌شود (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۸۴، ۲۲). آب و هوای استان گیلان معتدل و مرطوب می‌باشد که ناشی از تأثیرات آب و هوای کوهستانی البرز و دریای خزر است. این استان به دلیل همجواری با دریای خزر منطقه‌ای با رطوبت زیاد بوده و رطوبت نسبی آن بین ۴۰ تا ۱۰۰ درصد است. استان گیلان بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، دارای ۶۶۹۶۹۳ خانوار، ۲۴۰۴۸۶۱ نفر جمعیت با بعد خانوار ۳/۶ نفر بوده است. از مجموع جمعیت این استان، ۱۲۹۵۷۵۱ نفر معادل ۵۳/۹ درصد در نقاط شهری و ۱۱۰۹۱۱۰ نفر معادل ۴۶/۱ درصد آن در نقاط روستایی توزیع شده‌اند.

۱. برای مطالعه بیشتر در این زمینه رجوع شود به: آسایش، حسین، ۱۳۷۵، اصول و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی، انتشارات دانشگاه پیام نور

شکل ۱. نقشه توزیع جغرافیایی روستاهای استان گیلان

یافته‌های تحقیق

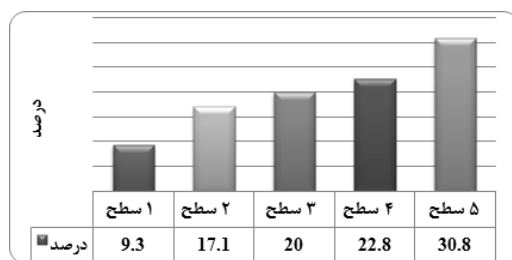
روش تعیین روستاهای مکان مرکزی

به منظور تعیین آبادی‌های مرکزی استان گیلان و رتبه‌بندی آنها در یک سلسله مراتب سکونتگاهی و همچنین تعیین حوزه نفوذ مکان‌های مرکزی، شاخص جمعیت به عنوان مبنایی برای مرکزیت و نتایج بدست آمده از روش میزان سنج گاتمن مبنای عمل قرار گرفته است. بدین ترتیب روستاها با جمعیت ۱۰۰۰ نفر و بیشتر روستاهای سطح یک، روستاها با جمعیت ۵۰۰ تا ۹۹۹ نفر روستاهای سطح دو، روستاها با جمعیت ۲۵۰ تا ۴۹۹ نفر روستاهای سطح سه، روستاها با جمعیت ۱۰۰ تا ۲۴۹ نفر روستاهای سطح چهار و روستاها با جمعیت کمتر از ۱۰۰ نفر به عنوان روستاهای سطح پنج به شمار می‌روند. بر این اساس در سال ۱۳۸۵ از مجموع ۲۷۲۳ آبادی دارای سکنه استان گیلان (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۸۵، ۲۹)، ۲۵۴ آبادی به عنوان مکان مرکزی شناسایی گردید. بر اساس نتایج بدست آمده، استان گیلان در سال ۱۳۸۵ دارای ۲۷۲۳ آبادی دارای سکنه بوده که با توجه به شرایط محیطی و نظام استقرار سکونتگاه‌ها، ۲۵۴ آبادی (۹/۳ درصد) روستاهای سطح ۱، ۴۶۶ آبادی (۱۷/۱ درصد) روستاهای سطح ۲، ۵۴۳ آبادی (۲۰ درصد) روستاهای سطح ۳، ۶۲۱ آبادی (۲۲/۸ درصد) روستاهای سطح ۴ و ۸۳۹ آبادی (۳۰/۸ درصد) به عنوان روستاهای سطح ۵ می‌باشند. جدول (۱) و شکل (۲).

جدول ۱. رتبه بندی سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان و جایگاه روستاهای مکان مرکزی (۱۳۸۵)

جمع کل	سطح ۵	سطح ۴	سطح ۳	سطح ۲	سطح ۱	شرح
	۱۰۰۰ نفر و بیشتر	۵۰۰-۹۹۹ نفر	۲۵۰-۴۹۹ نفر	۱۰۰-۲۴۹ نفر	کمتر از ۱۰۰ نفر	
۲۷۲۳	۸۳۹	۶۲۱	۵۴۳	۴۶۶	۲۵۴	تعداد
۱۰۰	۳۰/۸	۲۲/۸	۲۰	۱۷/۱	۹/۳	درصد

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۸۵

شکل ۲. رتبه بندی سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان (۱۳۸۵)

جدول (۲) سطح بندی سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان به تفکیک شهرستان را در سال ۱۳۸۵ نشان می‌دهد. بر این اساس از مجموع شهرستاهای استان گیلان رشت، تالش و لاهیجان به ترتیب با: ۸۳، ۲۹ و ۲۳ روستا دارای بیشترین تعداد روستاهای مکان مرکزی و سیاهکل، املش و ماسال به ترتیب: با صفر، ۲ و ۳ روستا، دارای کمترین تعداد روستاهای مکان مرکزی می‌باشند (جدول ۲).

جدول ۲. تعداد و درصد توزیع روستاهای مکان مرکزی استان گیلان به تفکیک شهرستان (۱۳۸۵)

شرح	سطح ۱		سطح ۲		سطح ۳		سطح ۴		سطح ۵		جمع کل	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
آستارا	۱۱	۱۸/۵	۱۰	۱۷	۸	۱۳/۶	۱۰	۱۷	۲۰	۳۳/۹	۵۹	۱۰۰
آستانه اشرفیه	۱۶	۱۵/۵	۲۸	۲۷/۲	۲۷	۲۶/۲	۲۱	۲۰/۴	۱۱	۱۰/۷	۱۰۳	۱۰۰
املش	۲	۱/۵	۱۳	۱۰/۱	۳۳	۲۵/۶	۳۰	۲۳/۳	۵۱	۳۹/۵	۱۲۹	۱۰۰
بندر انزلی	۷	۲۵	۶	۲۱/۴	۶	۲۱/۴	۴	۱۴/۳	۵	۱۷/۹	۲۸	۱۰۰
تالش	۲۹	۹/۲	۵۴	۱۷/۱	۶۸	۲۱/۶	۶۵	۲۰/۷	۹۹	۳۱/۴	۳۱۵	۱۰۰
رضوانشهر	۸	۷/۵	۱۹	۱۷/۶	۲۱	۱۹/۴	۲۴	۲۲/۲	۳۶	۳۳/۳	۱۰۸	۱۰۰
رشت	۸۳	۲۷/۸	۹۰	۳۰/۲	۷۲	۲۴/۲	۴۳	۱۴/۴	۱۰	۳/۴	۲۹۸	۱۰۰
رودبار	۵	۳	۲۳	۱۳/۷	۲۸	۱۶/۷	۴۹	۲۹/۲	۶۳	۳۷/۵	۱۶۸	۱۰۰
رودسر	۱۰	۲/۴	۳۱	۷/۶	۵۹	۱۴/۴	۱۰۳	۲۵/۲	۲۰۶	۵۰/۴	۴۰۹	۱۰۰
سیاهکل	-	-	۱۱	۵/۲	۲۵	۱۱/۸	۵۵	۲۶/۱	۱۲۰	۵۶/۹	۲۱۱	۱۰۰
شفت	۱۲	۱۲/۶	۳۴	۳۵/۸	۲۸	۲۹/۵	۱۲	۱۲/۶	۹	۹/۵	۹۵	۱۰۰
صومعه سرا	۲۱	۱۳/۹	۳۲	۲۱/۲	۴۶	۳۰/۵	۳۸	۲۵/۲	۱۴	۹/۳	۱۵۱	۱۰۰
فومن	۱۱	۶/۷	۴۵	۲۷/۶	۳۵	۲۱/۵	۳۶	۲۲/۱	۳۶	۲۲/۱	۱۶۳	۱۰۰
لاهیجان	۲۳	۱۲/۵	۲۸	۱۵/۲	۴۰	۲۱/۷	۵۵	۲۹/۹	۳۸	۲۰/۷	۱۸۴	۱۰۰
لنگرود	۱۳	۶/۴	۲۰	۹/۸	۲۱	۱۰/۴	۵۲	۲۵/۶	۹۷	۴۷/۸	۲۰۳	۱۰۰
ماسال	۳	۳	۲۲	۲۲/۲	۲۶	۲۶/۴	۲۴	۲۴/۲	۲۴	۲۴/۲	۹۹	۱۰۰
جمع کل	۲۵۴	۹/۳	۴۶۶	۱۷/۱	۵۴۳	۲۰	۶۲۱	۲۲/۸	۸۳۹	۳۰/۸	۲۷۲۳	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۸۵

توزیع روستاهای مکان مرکزی

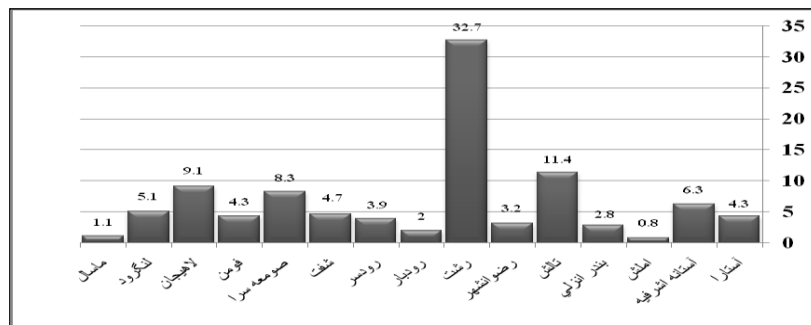
از مجموع روستاهای مکان مرکزی استان گیلان، ۴/۳ درصد در شهرستان آستارا، ۶/۳ درصد در شهرستان آستانه اشرفیه، ۰/۸ درصد در شهرستان املش، ۲/۸ درصد در شهرستان بندرانزلی، ۱۱/۴ درصد در شهرستان تالش، ۳/۲ درصد در شهرستان رضوانشهر، ۳۲/۷ درصد در شهرستان رشت، ۲ درصد در شهرستان رودبار، ۳/۹ درصد در شهرستان رودسر، ۴/۷ درصد در شهرستان شفت، ۸/۳ درصد در شهرستان صومعه سرا، ۴/۳ درصد در شهرستان فومن، ۹/۱ درصد در شهرستان لاهیجان، ۵/۱ درصد در شهرستان لنگرود و ۱/۱ درصد در شهرستان ماسال قرار دارند و شهرستان سیاهکل فاقد روستای مکان مرکزی می‌باشد (جدول ۳) و شکل (۳).

جدول ۳. تعداد و درصد توزیع روستاهای مکان مرکزی استان گیلان به تفکیک شهرستان (۱۳۸۵)

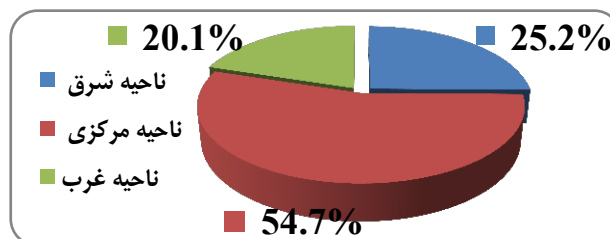
نام شهرستان	تعداد	درصد	نام شهرستان	تعداد	درصد
آستارا	۱۱	۴/۳	رودسر	۱۰	۳/۹
آستانه اشرفیه	۱۶	۶/۳	سیاهکل	-	-
املش	۲	۰/۸	شفت	۱۲	۴/۷
بندر انزلی	۷	۲/۸	صومعه سرا	۲۱	۸/۳
تالش	۲۹	۱۱/۴	فومن	۱۱	۴/۳
رضوانشهر	۸	۳/۲	لاهیجان	۲۳	۹/۱
رشت	۸۳	۳۲/۷	لنگرود	۱۳	۵/۱
رودبار	۵	۲	ماسال	۳	۱/۱

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۸۵

شکل ۳. درصد توزیع روستاهای مکان مرکزی استان گیلان به تفکیک شهرستان (۱۳۸۵)

توزیع روستاهای مکان مرکزی بر اساس سازمان فضایی استان گیلان نیز نشان می‌دهد که از مجموع ۲۵۴ روستای مکان مرکزی، ۶۴ روستا (۲۵/۲ درصد) در ناحیه شرق^۱، ۱۳۹ روستا (۵۴/۷ درصد) در ناحیه مرکزی^۲ و ۵۱ روستا (۲۰/۱ درصد) در ناحیه غرب^۳ گیلان توزیع شده است.

شکل ۴. درصد توزیع روستاهای مکان مرکزی بر اساس سازمان فضایی استان گیلان (۱۳۸۵)

روستاهایی که می‌توانند نقش مرکزی را در میان روستاهای اطراف خود داشته باشند، بر حسب موقعیت استقرار جغرافیایی در سطح استان به تفکیک شهرستان، بخش و دهستان در جدول (۲) آمده است. با توجه به هدف تحقیق

۱. ناحیه شرق گیلان شامل شهرستان‌های: آستانه اشرفیه، سیاهکل، لاهیجان، لنگرود، املش و رودسر می‌باشد.

۲. ناحیه مرکزی گیلان شامل شهرستان‌های: رشت، بندر انزلی، شفت، فومن، صومعه سرا و رودبار می‌باشد.

۳. ناحیه غرب گیلان شامل شهرستان‌های: آستارا، تالش، رضوانشهر و ماسال می‌باشد.

که شناسایی و تعیین آبادی‌های مکان مرکزی است، در این نوشتار تنها به نام روستاهایی که می‌توانند نقش مرکزیت داشته باشند به تفکیک هر شهرستان اشاره شده است.

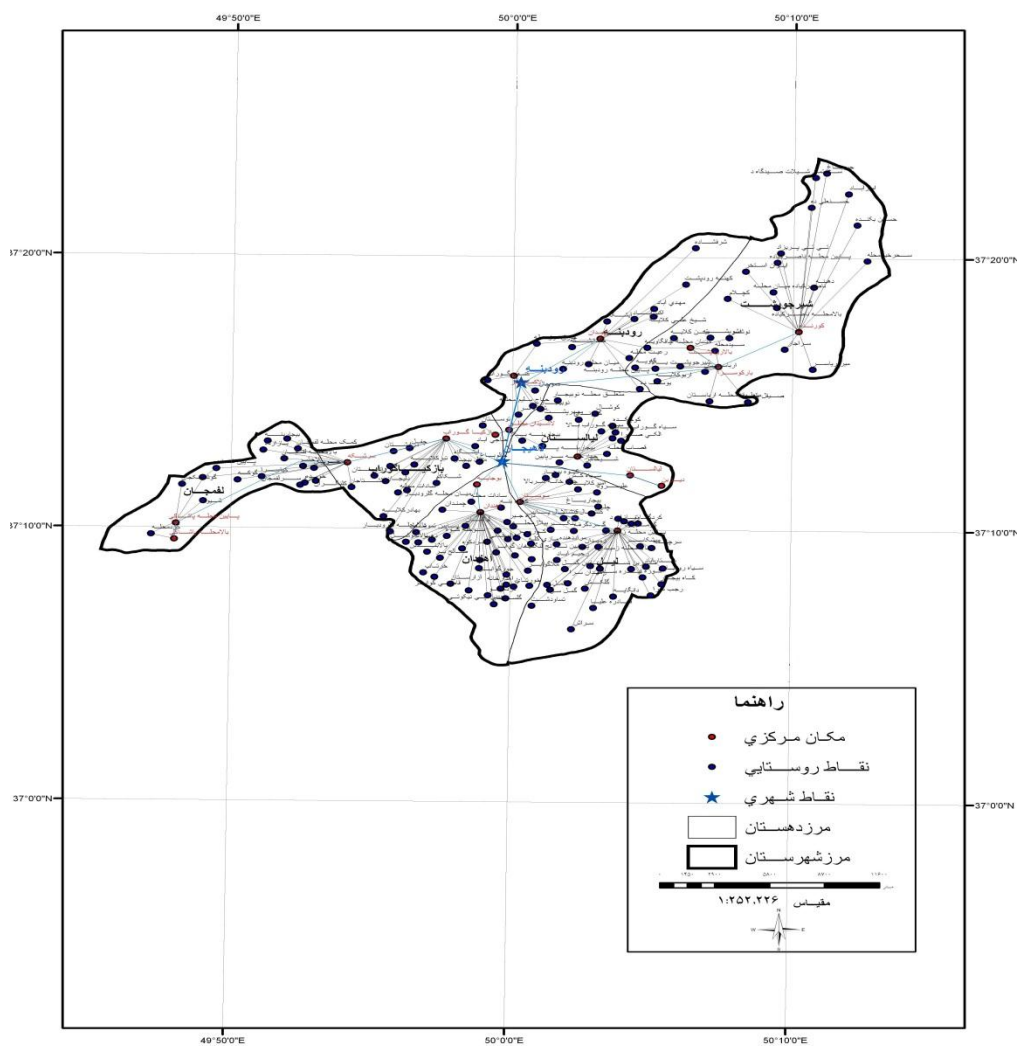
جدول ۲. فهرست روستاهای مکان مرکزی استان گیلان به تفکیک شهرستان، بخش و دهستان (۱۳۸۵)

شهرستان	بخش	دهستان	روستای مکان مرکزی	
آستارا	لوندویل	چلوند	باش محله، قره سوی	
		لوندویل	کانرود، سیبلی، کرده سرا	
	مرکزی	ویرمونی	ویرمونی، عنبران محله، باغچه‌سرا، عباس آباد،	
		حیران	-	
آستانه اشرفیه	مرکزی	کیسم	تجن گوکه، کیسم	
		کیاشهر	لسکوکلاویه، صفرا بسته، پایین رود پشت، دستک،	
	مرکزی	دهگاه	دهگاه، دستک	
		کورکا	کورکا، چورکوجان، ماشک تهرانچی	
		دهشال	ششکل، درگاه، داخل	
		چهارده	-	
املش	مرکزی	املش شمالی	کیا کلاویه	
		املش جنوبی	-	
	رانکوه	کجید	-	
		سامام	گرکرد	
بندرانزلی	مرکزی	لیچارگی حسن‌رود	لیچارگی حسن رود، طالب آباد، حسنرود	
		چهارفریضه	کپورچال، سنگاچین، بشمن، آب کنار	
تالش	اسالم	خرجگیل	خرجگیل، ناو پایین	
		اسالم	بالاده، لمیر سفلی، گیلانده، کله سرا	
		خاله سرا	خاله سرای ۵۷	
	مرکزی	گرکانرود	خطبه سرا	کشلی، لیسارا، لیسار محله، اشیک آغاسی
			لیسار	هره دشت، قلعه بین
	مرکزی	مرکزی	طولارود	کیشایشه علیا، طولارود بالا، نیک گری، ترشابور،
			ساحلی جوکندان	انوش محله جوکندان، چلونه سر، تنگه طول
			کوهستانی تالش	-
			حویق	هرندان
	مرکزی	مرکزی	حویق	ویرنه، هراسی، لکه محله
چوبر				
رشت	خمام	کنه سرخمام	تیسبه، کلاچاه، دافچاه، کوشاد، مرزدشت	
		چوکام	جیرسرچوکام، بالامحله چوکام، خاچگین، لله کا،	
	کوچصفهان	چاپارخانه	فشتکه، گورابجیر، شیجان، دهنه سر شیجان، راسته	
		لولمان	طارم سر، رشت آباد، فشم، کرباسده، پیرست	
رشت	لشت نشاء	کنارسر	کنارسر، گیلوادشتان	
		بلسبینه	بلسبینه، برکاده پایین، مژده، سده، خشکوا، گورابسر	
	مرکزی	جیرهنده لشت	لیچاه	
		علی آباد زیباکنار	علی آباد، فخرآباد، چونچنان، خشک اسطلخ	
	مرکزی	حومه	گفشه	بالا محله گفشه
			لاکان	کژده، پیر کلاچاه، لچه گوراب، خناچاه، پاچکنار، بیجار بنه، میشامندان، خناچاه، تویسراوندان
پیربازار		پسیخان	کتیگر، رواجیر، لاکان، فلکده	
		سیاه اسطلخ، فخب، راسته کنار	آتشگاه، خشت مسجد، شمس بیجار، بیجار کنار،	

	سنگر	سنگر	ویشکانک، کدوسرا، گیل پرده سرا، رودبرده،	
	سراوان	سراوان	قاضیان، سراوان، گلسرک، امامزاده هاشم	
	اسلام آباد	اسلام آباد	بنکده، بهدان، جوینه، شهرستان، دهبنه اسلام آباد،	
	خشکیچار	حاجی بکنده نوشر	جیرکویه، ویشکا تمل	
رضوانشهر	پره سر	دیناچال	اردجان، صیقل سرا، کوهستان، الکام، حوریان،	
	مرکزی	بیلاقی ارده	-	
		خوشابر	رودبارسرا، پونل	
		گیل دولاب	-	
رودبار	خورگام	خورگام دلفک	- ماشمیان	
	مرکزی	رستم آباد جنوبی	جوین، گنجه	
		کلشتر	کلشتر، علی آباد	
	عمارلو	کلیشم	-	
		چیرنده	-	
		رحمت آباد	-	
		رحمت آباد و بلوکات	بلوکات دشتویل	- -
	رودسر	چابکسر	اوشیان	قاسم آباد سفلی، اوشیان
		مرکزی	سیاهکلرود	چایجان
			چینی جان	احمد آباد، چینی جان، چافجیر، کلکا سرا، ناصر
رحیم آباد		رضا محله	-	
		اشکور سفلی	-	
		اشکور علیا	-	
		رحیم آباد	-	
کلاچای		شوئیل	-	
	بی بالان	بی بالان، کندسر بی بالان		
سیاهکل	دیلمان	پیر کوه	-	
		دیلمان	-	
	مرکزی	تونکی	-	
		خرارود	-	
شفت	احمدسرگوراب	احمد سرگوراب	نصیر محله، سیاهمزیگی	
		چویر	چویر، شالما، ویسرود	
	مرکزی	ملاسرا	کلاشم بالا، ملاسرا، گوراب پیشاوندان، آقا سید	
		جیرده	چامچا، جیرده، شالده	
صومعه سرا	میرزا کوچک جنگلی	گوراب زرمیخ	پیشتر، تنیان، سه سار، مهریزان، تطف، ولد، نادامان	
	مرکزی	مرکیه	پشتمسار، مرکیه	
		طاهرگوراب	ابا تر، طاهرگوراب	
		ضیابر	ضیابر	
	تولم	کسما	کسما	
		هندخاله	نوخاله جعفری، نوخاله اکبری، هنده خاله، شیخ	
	مرکزی	تولم	لیفشاگرد، سمس	
رودپیش		رودپیش، چیران، خسمخ		
فومن	مرکزی	گشت	کرده محله، گشت، شولم	

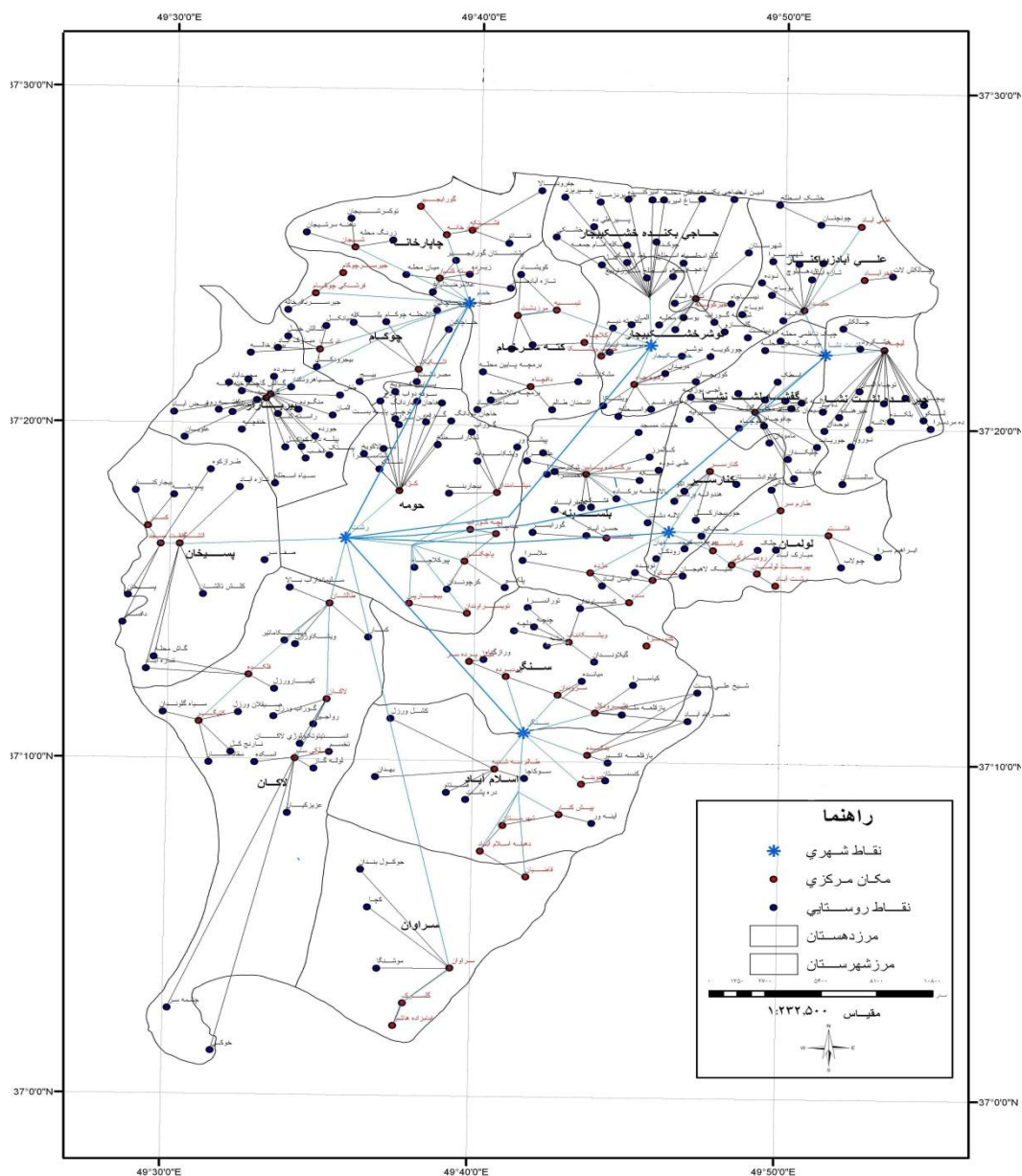
گوراب پس	گوراب پس، کما مردخ		
لولمان	خشکنودهان بالا، خشکنودهان پایین		
سردار جنگل	زیده پایین	سردار جنگل	
آلیان	-	آلیان	
بازکیاگوراب	لاشهیدان حکومتی، جاجی آباد، بازکیا گوراب،	مرکزی	لاهیجان
آهندان	بوجایه، کوه بنه، آهندان	مرکزی	
لیالستان	لیالستان، دیزین، چمارخانه سر پایین، بیجارینه بالا،	مرکزی	
لیل	سوستان، سطل سر	مرکزی	
لفمجان	بالا محله پاشاکی، پایین محله پاشاکی	مرکزی	
رودبنه	پهمندان، لاشیدان مطلق	رودبنه	
شیر جویش	بارکو سرا، بالارودپشت، کورنده، بالا محله ناصر	رودبنه	
چاف	چاف پایین، چمخاله	مرکزی	لنگرود
گل سفید	فتیده، دریا کنار	مرکزی	
دیوشل	دیوشل، لیلاکوه، طالش محله	اطاقور	
اطاقور	-	اطاقور	
لات لیل	-	کومله	
میردان	میردان، پرشکوه	کومله	
دریاسر	شادکلایه، کلیدبر، دریاسر، ملاط	کومله	
شاندرمن	-	شاندرمن	ماسال
شیخ نشین	-	شاندرمن	
حومه	وشمه سرا، میله سرا، وردوم	مرکزی	
ماسال	-	مرکزی	

با مشخص شدن آبادی‌های مرکزی برای تعیین حوزه نفوذ هر یک از سکونتگاه‌ها از بر هم نهی نقشه شبکه راه‌ها، نقشه توپوگرافی و پراکنش آبادی‌ها استفاده شده است. اما از آنجا که ارایه نقشه تمامی شهرستان‌ها در این مجال نمی‌گنجد، به منظور تبیین نتایج تحقیق، نقشه آبادی‌های مرکزی و حوزه نفوذ یک شهرستان از ناحیه شرق (لاهیجان)، یک شهرستان از ناحیه مرکزی (رشت) و یک شهرستان از ناحیه غرب استان گیلان (تالش) ارائه شده است (اشکال: ۲، ۳ و ۴).

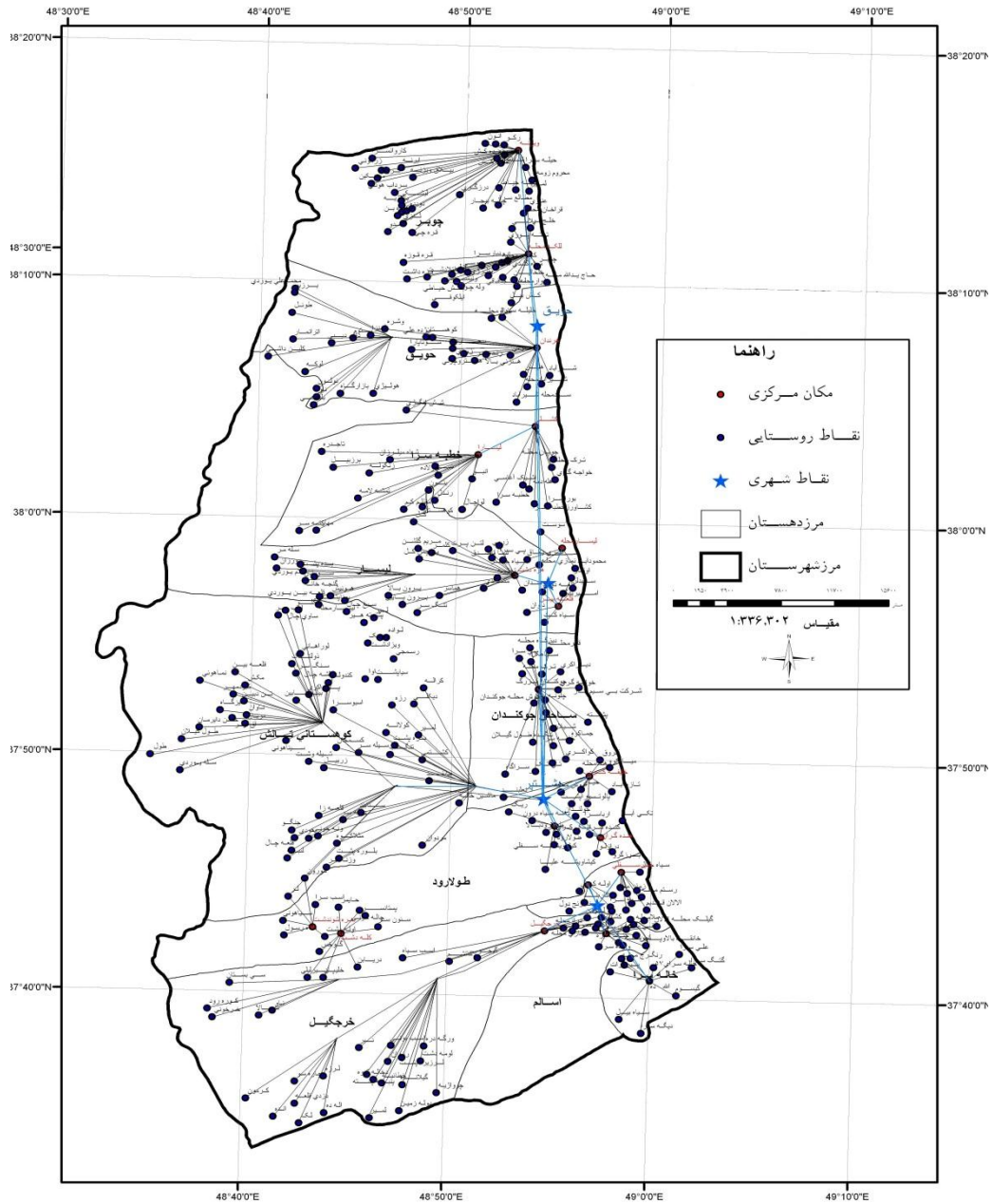
شکل ۲. نقشه حوزه نفوذ مکان‌های مرکزی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان لاهیجان

منبع: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۸۵، واحد GIS

شکل ۳. حوزه نفوذ مکان‌های مرکزی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان رشت

منبع: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۸۵، واحد GIS

شکل ۴. حوزه نفوذ مکان‌های مرکزی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان نالش

منبع: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۸۵، واحد GIS

نتیجه‌گیری

سازمان‌دهی و به نظم درآوردن جمعیت و مکان‌های زیستی در ابعاد مختلف، نقش مؤثری در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارد. شناسایی و بکارگیری استعدادها و توان‌های منطقه‌ای به همراه مشارکت نیروی انسانی عملی و همیاری و تعاون می‌تواند روابط متعادلی بین مراکز معیشتی ایجاد کرده و به روند توسعه‌ای هماهنگ کمک کند. توسعه مناطق شهری و تمرکز صنایع در این مناطق نقش و اهمیت توسعه بخش کشاورزی و صنایع کوچک وابسته به آن را تحت الشعاع قرار می‌دهد. این امر موجب شده است بیشتر روستاهای کشور تخلیه و سیل مهاجرت

به شهرها افزایش یابد. لذا به منظور تغییر این روند در جهت سازماندهی فعالیت‌ها به شکلی که اقشار محروم جامعه روستایی را در قالب یک نظم مکانی در بر گیرد یا برخوردی متعهدانه و سرمایه‌گذاری زیربنایی در این گونه مکان‌ها و ایجاد فعالیت‌های تولیدی مناسب با منابع محلی اقدام به برنامه‌ریزی نمود. برای رسیدن به این هدف لازم است با مرکزیت قرار دادن روستاهایی با وسعت‌های مختلف و روابط واحدهای جزئی تر آن جهت تمرکز فعالیت‌های توسعه‌ای استفاده نمود. طراحی یک نظام خدمات رسانی مناسب و توسعه فضایی متوازن در سطح منطقه‌ای، نیازمند شناسایی و تعیین سکونتگاه‌های است که می‌توانند به عنوان یک مکان مرکزی کارکردهای ویژه‌ای را در خود ایجاد نموده و یا توسعه دهند. در چنین شرایطی روستاهای حوزه نفوذ نیز به طور بهینه‌ای از کارکردهای نظام سلسله مراتبی در عرضه خدمات بهره‌مند می‌شوند. از آنجا که دو متغیر جمعیت و خدمات نقش مؤثری در تعیین وضعیت یک آبادی از نظر پتانسیل‌های بالفعل و مرکزیت فضایی درآینده ایفا می‌نماید، در این پژوهش برای تعیین روستاهایی که می‌توانند عهده‌دار نقش یک مکان مرکزی گردند، با استفاده از داده‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و روش میزان‌سنج نهادی گاتمن، درجه مرکزیت آبادی‌ها تعیین شد. بر این اساس تمامی روستاهای استان بر حسب متغیر جمعیت در یک ساختار سلسله مراتبی ۵ سطحی طبقه‌بندی و سرانجام با استفاده از نتایج میزان‌سنج نهادی گاتمن و نقشه‌های توپوگرافی، ۲۵۴ آبادی از مجموع ۲۷۲۳ آبادی دارای سکنه استان، به عنوان مکان مرکزی شناسایی شدند. در واقع این نقاط مرکزی علاوه بر موقعیت جغرافیایی مطلوب، دارای بیشترین تعداد مؤسسات آموزشی، بهداشتی و درمانی، خدمات عمومی، تجاری و ارتباطات می‌باشند.

با توجه به نتایج بدست آمده، پیشنهادهای زیر را می‌توان به منظور برنامه‌ریزی و ارائه الگویی مناسب خدمات رسانی به روستاهای استان گیلان ارائه نمود:

۱. با توجه به ارتباط تنگاتنگ، موجود بین متغیرهای جمعیت و سطح ارائه خدمات هرآبادی، مشخص می‌گردد که در مواقع لزوم می‌توان از هر یک از این دو متغیر به عنوان یک جایگزین یا متغیر تبعی سود جست. نتایج حاصل از بررسی در رابطه با میزان همبستگی بین شاخص‌های جمعیت و خدمات در آبادی‌های روستایی نشان می‌دهد که برای تعیین مراکز برتر روستایی یک منطقه، شایسته نیست که در تمام آبادی‌های کوچک و پراکنده سرمایه‌گذاری کرد. در واقع با تمرکز در کانون‌های جمعیتی متوسط و بزرگ روستایی، دستیابی به هدف تعیین مراکز سطح بالای ارائه خدمات نیز قابلیت اجرایی بیشتری خواهد داشت.

۲. انتخاب مراکز برتر روستایی نیازمند ارزیابی توأم معیارهای مختلف است. جدا از پتانسیل‌های بالقوه هر آبادی نظیر: نحوه تحولات عوامل اقتصادی و فضایی نقاط و بهره برداری بهینه از ظرفیت‌های طبیعی و انسانی، بررسی پتانسیل‌های بالفعل آن از قبیل: اندازه جمعیت، خدمات، موقعیت مکانی و جغرافیایی و مرکزیت فضایی نیزحایز اهمیت می‌باشد.

۳. نتایج تجربی حاصل از بررسی‌های متعدد نشان می‌دهد که دو متغیر جمعیت و خدمات نقش مؤثری در تعیین وضعیت موجود یک آبادی از نظر پتانسیل‌های بالفعل و مرکزیت فضایی درآینده ایفا می‌نماید. لذا شاخص جمعیت و خدمات به همراه پتانسیل‌های بالقوه، زمینه تصمیم‌گیری‌های نهایی برای تعیین مرکزیت یک آبادی را فراهم می‌کند، پیشنهاد می‌شود.

۴. با توجه به موقعیت ارتباطی برخی از روستاهای استان در میان روستاهایی که جمعیت آنها کم و مکان مرکزی درجه سه، چهار و پنج به شمار می‌آیند، می‌توانند نقش مرکزی در میان روستاهای پیرامون خود داشته باشند، پیشنهاد می‌گردد.

منابع

- آسایش، حسین. ۱۳۷۵، اصول و روش‌های برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، تهران، دانشگاه پیام‌نور.
- حسین‌زاده دلیر، کریم. ۱۳۸۲، برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، تهران، انتشارات سمت.
- رضوانی، علی اصغر. ۱۳۸۱، رابطه شهر و روستا (مطالعات شهری و روستایی)، نشر ماکان.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور. ۱۳۸۲، سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور. ۱۳۸۳، قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۴، اطلس استان گیلان، جلد دوم، معاونت آمار و اطلاعات.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۴، لایه‌های اطلاعاتی روستایی گیلان، واحد GIS.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۴، سند توسعه استان گیلان، معاونت اقتصادی و برنامه‌ریزی.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، سالنامه آماری استان گیلان، دفتر آمار و اطلاعات.
- فرید، یداله. ۱۳۷۱، جغرافیا و شهرشناسی، انتشارات دانشگاه تبریز.
- کلانتری، خلیل. ۱۳۸۰، برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای، تهران، انتشارات خوشبین.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان آستارا.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان آستانه اشرفیه.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان املش.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان بندر انزلی.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان تالش.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان رضوانشهر.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان رشت.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان رودبار.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان سیاهکل.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان شفت.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان صومعه سرا.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان فومن.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان لاهیجان.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان لنگرود.
- معاونت برنامه‌ریزی استان گیلان. ۱۳۸۵، فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، شهرستان ماسال.
- مرکز ملی آمایش سرزمین. ۱۳۸۶، تحلیل حوزه نفوذ مراکز سکونتگاهی، دومین گردهمایی توجیهی- آموزشی برنامه آمایش استان‌های کشور.
- مهدوی، مسعود. ۱۳۸۳، تئوری و مدل‌های نمادین تعیین مکان‌های مرکزی و حوزه نفوذ، فصل‌نامه جغرافیایی سرزمین، شماره ۱.

مهدوی، رضا. ۱۳۷۹، تحلیلی از حوزه نفوذ شهر املش، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیای انسانی گرایش شهری و روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد.

مهدوی، رضا. ۱۳۸۵، تحلیل ساختار فضایی سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان.
میسرا، آرپی. ۱۳۵۳، شناخت روش برنامه‌ریزی مکانی برای عمران روستایی در ایران، سازمان برنامه و بودجه.
وزارت جهاد کشاورزی. ۱۳۷۸، ساماندهی فضاها و مراکز روستایی استان گیلان، مهندسین مشاورهامون یک.

بررسی منشاء و اثرات پدیده گرد و غبار در استان کرمانشاه^۱

محمد تقی رضویان

عضو هیئت علمی و دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه شهید بهشتی

فردین کوشکی^۲

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه شهید بهشتی

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۲/۱۲/۰۶

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۱۰/۲۲

چکیده

محیط زندگی انسان همواره دستخوش حوادث طبیعی ناگواری بوده که محیط زیست او را با خطر مواجه ساخته است. یکی از این حوادث و بلایای طبیعی بروز مستمر توفان‌های گرد و غبار می باشد. بیشترین گرد و غبار موجود در جو با منشأ ذرات ریز دانه اتفاق می افتد و این ذرات ریز در مناطق خشک و نیمه خشک جهان از فراوانی بالاتری برخوردار می باشند. هدف از این پژوهش شناخت و تحلیل عوامل بسترساز و تشدید کننده پدیده گرد و غبار در نقاط مبدا و همچنین اثرات این پدیده در استان کرمانشاه به عنوان یکی از نقاط مقصد این پدیده می باشد. رویکرد حاکم بر این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. روش جمع آوری اطلاعات و داده ها به صورت کتابخانه ای، مصاحبه با مسئولان و استفاده از نظرات کارشناسان می باشد. نتایج پژوهش نشان می دهد، تالاب‌های جنوب عراق به طور روز افزونی کاهش یافته اند که در این راستا سیاست‌ها و اقدامات عمرانی اخیر ترکیه و همچنین ایران در جهت مهار آبهای سطحی و بهره برداری بهینه از منابع آبی باعث کاهش دبی آب رودخانه‌های دجله و فرات شده است. از نتایج آن خشک شدن تالاب‌های هورالعظیم و هورالهویزه و افزایش عرصه بیابانی جنوب عراق می باشد. البته تحولات سیاسی و نظامی چند ساله ی اخیر کشور عراق نیز در تشدید پدیده موثر بوده است. عدم وجود ثبات سیاسی باعث کم توجهی به مسائل زیست محیطی عراق شده است. همچنین تردد بیش از حد وسایل نقلیه اعم از نظامی و غیرنظامی در کشور عراق باعث به هم خوردن سطح خاک‌های حساس به فرسایش و شدت گرفتن توفان‌های گرد و غبار شده است. خسارت و یا کاهش درآمد در بخش کشاورزی از عمده زیان‌های اقتصادی پدیده گرد و غبار در استان کرمانشاه بوده است. در حوزه ی اجتماعی اختلال در ناوگان هوایی، تعطیلی مراکز آموزشی و اداری و بویژه اثرات سوء آن بر سلامت انسان از اثراتی بوده است که برای استان کرمانشاه به دنبال داشته است.

واژگان کلیدی: پدیده گرد و غبار، منشاء گرد و غبار، اثرات گرد و غبار، استان کرمانشاه.

۱- مقاله حاضر برگرفته از طرح پژوهشی «آنالیز جغرافیایی پدیده گرد و غبار فصلی از منشاء کشورهای عربی و اثرات آن بر شهرهای جنوبی و غربی ایران» می باشد که توسط نگارندگان مقاله برای هسته پژوهشی شهرنشینی و توسعه در خلیج فارس و خاورمیانه دانشگاه شهید بهشتی تهیه شده است

f.kooshki64@gmail.com

۰۹۳۹۵۴۴۳۴۷۹

۲- فردین کوشکی (نویسنده مسئول)

مقدمه

گسترش توفان‌های گرد و غبار^۱ در سالهای اخیر تبدیل به یکی از عمده ترین مشکلات زیست محیطی، به ویژه در مناطق خشک و نیمه خشک جهان شده است. توفان‌های گرد و خاک نوعی از پدیده‌های جوی می‌باشند که هر ساله مقادیر عظیمی از گرد و خاک را از سطوح بیابانی بلند کرده و دید را تا کمتر از یک کیلومتر کاهش می‌دهند (میلر و همکاران، ۲۰۰۳، ۱۱۳). مدفون شدن شهرها و مسکن در زیر ماسه‌ها، از بین بردن زمین‌های کشاورزی و گسترش نواحی بیابانی، تخریب کانال‌ها و سیستم‌های آب رسانی و آلودگی آب‌های سطحی، ایجاد بارش‌های رنگین، کاهش دید، ایجاد اختلال در سیستم حمل و نقل، آفت زدگی مزارع کشاورزی و باغات میوه، آلودگی هوا و بروز مشکلات و بیماری‌های تنفسی، عفونی و قلبی از عوارض توفان‌های گرد و غباری می‌باشند.

مطالعه بر روی توفان‌های گرد و خاک در سال‌های اخیر رشد چشمگیری داشته است. مطالعات زیادی در داخل و خارج از کشور بر روی توفان‌های گرد و خاک صورت گرفته است. براساس مطالعات (پروسپرو، ۱۹۸۱) چنین به نظر می‌رسد که اگرچه زمین‌شناسی منطقه منشأ عامل اصلی تعیین کننده کانی‌های موجود در گرد و غبار می‌باشد، اما فاکتورهای دیگر از جمله ته‌نشینی گرانشی کانی‌های مسیر و سنگ شناسی^۲ مسیر، در انتقال گرد و غبار دخیل می‌باشند. در مناطقی از سطح زمین که از خاک‌های نرم و آبرفتی به خصوص ذرات رس که با قطری بین ۲ تا ۵۰ میکرون^۳ تشکیل شده‌اند، (مانند بستر خشک شده دریاچه‌ها و بیابان‌هایی از قبیل عراق و عربستان، بیابان صحرا در آفریقا، صحرای گوپی، مغولستان، شمال چین و غیره، گرد و غبار به صورت ابرهای فشرده و متراکم تا ارتفاع چند کیلومتری از سطح زمین بلند می‌شوند و فاصله بسیار زیادی را تا ته‌نشینی طی می‌کنند (مولین، ۱۹۹۷، ۱۰۲). رویدادهای گرد و خاک می‌توانند مشکلات محیطی و بوم‌شناختی^۴ را با خود به همراه آورند (بی و همکاران، ۲۰۰۰، ۵۵). اثرات توفان‌های گرد و خاک روی بشر به روش‌های مختلفی صورت می‌گیرد. توفان‌ها می‌توانند بر روی خاک و محصولات کشاورزی، حمل و نقل هوایی و زمینی و ارتباطات رادیویی تاثیرگذار باشند (توبیهای نجف آبادی، ۱۳۸۴).

این طوفان‌های گرد و خاک باعث کاهش دید در خطوط هوایی، ریلی و جاده‌ای می‌شوند. در نوامبر ۱۹۹۱ در ۵ ایالت آمریکا ۱۶۴ وسیله نقلیه با هم برخورد کردند (پیولی، ۱۹۹۶، ۷۷). گرد و غباری که در اطراف دریاچه اونز در کالیفرنیا وجود دارد حاوی غلظت‌های بالای آرسنیک ناشی از معدن کاری در مناطق مسیر طوفان می‌باشد (رالف، ۲۰۰۱، ۱۶۰). برخی بیماری‌ها در شرق آفریقا همه‌گیر است و عمدتاً دارای ارتباط تنگاتنگی با وقوع طوفان گرد و خاک می‌باشد (سلطان و همکاران، ۲۰۰۹). برخی علل بیماری‌زای فارچی به وسیله گرد و خاک منتقل می‌شود و بومی بخش جنوب غرب ایالات متحده (در کالیفرنیا، جنوب آریزونا، جنوب نیومکزیکو و غرب تگزاس) و شمال مکزیکو است (گابریل، ۱۹۹۹، ۳۸).

¹ - Dust Storms

² -Lithology

⁴ -Ecology

^۵ - یک میلیون متر

مطالعات نشان می‌دهند که گستره وسیعی از رویدادهای گرد و خاک ارتباط نزدیکی با افزایش روزانه مرگ و میر تایوان (چن، ۲۰۰۴) دارند که بر اثر مشکل تنگی نفس و بیماری‌های مرتبط به قلب بوده و صدمات زیادی را به بار آورده است (یانگ، ۲۰۰۵).

در ایران نیز مطالعاتی بر روی این توفان‌ها صورت گرفته است. در استان خوزستان براساس مطالعات زراسوندی (۱۳۸۸) اثرات این پدیده بر روی محصولات کشاورزی، دامی، زنبورداری و عرصه‌های منابع طبیعی و مراتع و آلودگی آب رودخانه‌ها، چشمه‌ها و منابع آب سطحی به همراه تعطیلی واحدهای صنعتی و خدماتی و اداری بخش خصوصی و دولتی علاوه بر خسارات فراوان اقتصادی باعث افزایش روند مهاجرت‌ها می‌شود.

یکی از محققین توفان‌های گرد و خاک را در منطقه اصفهان مورد تحلیل آماری و همدیدی قرار داده است و به این نتیجه رسیده که بیشترین توفان‌های گرد و خاک، در اوایل بهار و اواخر تابستان رخ می‌دهد و دوره توفان‌های گرد و خاک با دوره‌های خشکسالی (بارش کم جوی) و دماهای بالا در منطقه هماهنگی خوبی را نشان می‌دهد. وی با مطالعه همدیدی مواردی از توفان‌های گرد و خاک شدید، دریافت که این توفان‌ها در حضور جبهه رخ داده است. به خصوص همراهی جبهه سرد با ناپایداری شدید روزانه، باد اصطحکاکی لازم برای صعود ذرات ریز گرد و خاک را فراهم می‌کند (توبئیهای نجف آبادی، ۱۳۸۴).

کشور ایران به دلیل همجواری با بخش وسیعی از پهنه‌های بیابانی تحت اثرات نامطلوب پدیده گرد و غبار قرار دارد. از مهم‌ترین نواحی ایران که تحت تأثیر این پدیده قرار گرفته است شهرهای جنوبی و غربی ایران است. علاوه بر پدیده‌هایی که به دلیل تأثیر سیستم‌های جوی باران‌زا این شهرها را متأثر می‌سازد، پدیده گرد و غبار که در مواردی با غلظت قابل ملاحظه همراه بوده، در اکثر مواقع سال به خصوص در فصول گرم این استان‌ها را با مشکلات جدی مواجه کرده است. این پدیده عمدتاً مشکلاتی را با خود به همراه داشته و موجب بروز عوارض نامطلوب بهداشتی، زیست‌محیطی و اقتصادی گردیده است.

هدف از این پژوهش شناخت و تحلیل عوامل بسترساز و تشدیدکننده پدیده گرد و غبار در نقاط مبدا و همچنین اثرات این پدیده در استان کرمانشاه به عنوان یکی از نقاط مقصد این پدیده می‌باشد.

روش تحقیق

با توجه به مولفه‌های مورد بررسی، ماهیت موضوع و اهداف تحقیق، رویکرد حاکم بر این پژوهش توصیفی-تحلیلی است چون علاوه بر این که به تصویرسازی وضع موجود پرداخته شده است به تشریح و تبیین دلایل چرایی و ابعاد مساله نیز پرداخته است. طرح مساله و چارچوب نظری اولیه زمینه‌ای را برای مطالعه موردی استان کرمانشاه فراهم می‌کند زیرا مسائل ناشی از پدیده گرد و غبار در این استان وجود داشته و به دلیل موقعیت جغرافیایی به طور ویژه تحت تأثیر کانون‌های ایجاد پدیده گرد و غبار می‌باشد. علاوه بر منشاء پدیده گرد و غبار مولفه‌های اصلی مورد بررسی شناخت اثرات این پدیده در امور اجتماعی، بخش کشاورزی و سلامت ساکنان می‌باشد. روش جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای، مصاحبه با مسئولان، استفاده از نظرات کارشناسان و تشکیل جلسات کارگروه می‌باشد. آمارهای مورد نیاز از سازمان مربوطه (اداره کل مدیریت بحران استانداری کرمانشاه) گردآوری شده

است. شناخت منشا و عوامل اصلی ایجاد کننده گرد و غبار، آثار زیانبار آن بر زندگی ساکنان استان کرمانشاه و ارائه راهکارهای درجهت مقابله با پدیده گرد و غبار چارچوب اصلی این تحقیق را تشکیل می‌دهد. پژوهش حاضر بر مبنای سوالات و فرضیات زیرانجام شده است:

- منشاء پدیده گرد و غبار در استان کرمانشاه چه می‌باشد؟

- پدیده گرد و غبار چه اثراتی بر استان کرمانشاه داشته است؟

- دخالت‌های غیرمسئولانه انسان در طبیعت کشورهای حاشیه خلیج فارس سبب توفان‌های گرد و غبار در استان می‌باشد.

- پدیده گرد و غبار خسارات فراوانی را در زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی برای استان کرمانشاه داشته است.

باد

حرکت افقی هوا که از کانون‌های پرفشار به کم‌فشار صورت می‌گیرد باد نامیده می‌شود. فشار هوا در مناطق گرم کم و در مناطق سرد زیاد می‌باشد در نتیجه هوا از منطقه با فشار زیاد به منطقه با فشار کم جریان پیدا می‌کند. این مناطق گرم و سرد شده سطح زمین را به ترتیب فروبار و فرابار می‌گویند. مقدار فشار از منطقه فرابار به فروبار کاهش پیدا می‌کند این تغییر فشار بر حسب فاصله را که جهت آن از مراکز پرفشار به مراکز کم فشار است و شیب تغییرات فشار نام دارد را عامل ایجاد حرکت هوا به صورت باد می‌دانند (کاوایانی و علیجانی، ۱۳۷۴).

بادها از نظر مقیاس عملکرد به سه دسته محلی، منطقه‌ای و سیاره‌ای قابل تقسیم‌بندی می‌باشند. بادهای محلی بر اثر تغییرات روزانه فشار شکل می‌گیرند. بادهای منطقه‌ای در اثر تغییرات درازمدت فشار در مقیاس ماه و فصل به وجود می‌آیند و عامل اصلی ایجاد بادهای سیاره‌ای، نابرابری در توزیع انرژی خورشید در سطح کره زمین است. گردش عمومی هوا عامل اصلی تمام تغییرات آب و هوایی در سطح زمین است و باعث حرکت هوا در سه جهت مداری، نصف‌النهاری و عمودی می‌شود. منظور از حرکت عمودی هوا، جریان هوا در جهت عمود بر سطح زمین است.

پدیده گرد و غبار به عنوان یک فرایند بادی

پهنه‌های وسیعی از دنیا به خصوص در نیمکره شمالی در جزء مناطق خشک و نیمه خشک می‌باشد. پدیده گرد و غبار به عنوان یکی از فرایندهای بادی یکی از مسائل اساسی و مشکل آفرین این مناطق می‌باشد. این پدیده در دوره‌های گرم سال (فصول بهار و تابستان) به علت کمبود بارش و نبود رطوبت بین ذرات خاک که عامل مهمی در چسبندگی ذرات خاک می‌باشد، بیشتر اتفاق می‌افتد. شدت این پدیده گاهی به علت مناسب بودن شرایط محیطی و بالا بردن سرعت باد به قدری زیاد است که حجم عظیمی از ذرات گرد و خاک تا ارتفاع بالایی از تروپوسفری بلند شده و پس از طی مسافتی طولانی مناطق وسیعی را تحت تأثیر قرار داده و خسارت جبران ناپذیری را به بار می‌آورد (گودرزی نژاد، ۱۳۷۸).

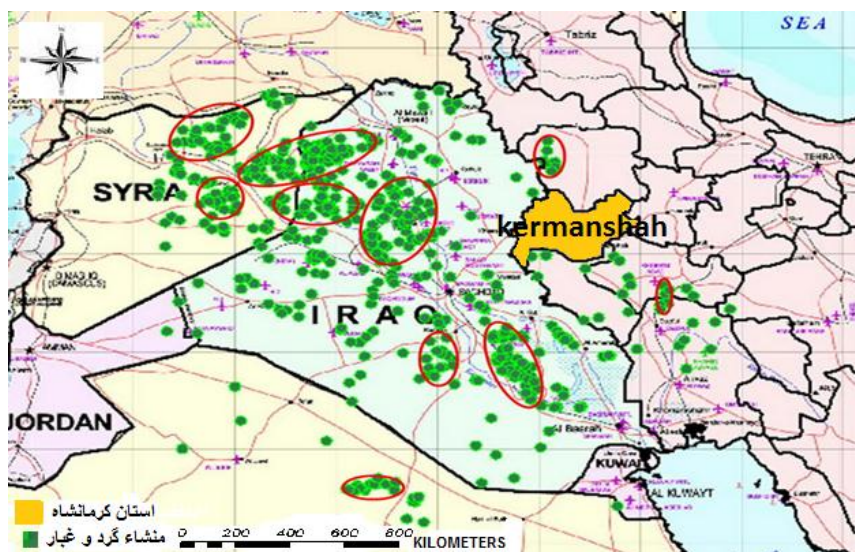
یافته‌های پژوهش

دانش جغرافیا به عنوان پلی میان علوم طبیعی و انسانی می‌باشد که نه تحت سلطه ی محیط طبیعی و نه اسیر جبر اجتماعی قرار می‌گیرد، بلکه هر دو را در تعامل و همکاری عقلایی با هم پیوند می‌دهد.

آنچه پدیده گرد و غبار را در ایران و همین طور استان کرمانشاه به عنوان تهدید مطرح می‌کند، قبل از آنکه ناشی از عدم شناخت محیطی طبیعی باشد، حاصل فرهنگ حاکم بر جامعه انسانی است؛ وجود این فرهنگ غلط بخش عمده ای از مشکلات ناشی از پدیده گرد و غبار را باعث شده است. رسالت جغرافیا در این برهه از زمان، بیشتر از سایر رشته‌ها، در تعیین اصول شناختی ترکیبی از پدیده گرد و غبار است؛ زیرا حتی هنگامی که سایر علوم شناخت کمتری از نظریه سیستم‌ها داشت، در تعریف جغرافیا تبیین رابطه انسان و محیط تقریر شده بود. براین اساس در این پژوهش به تحلیل منشاء و اثرات پدیده گرد و غبار در استان کرمانشاه از دو منظر طبیعی و انسانی پرداخته شده است.

منشاء پدیده گرد و غبار در استان کرمانشاه:

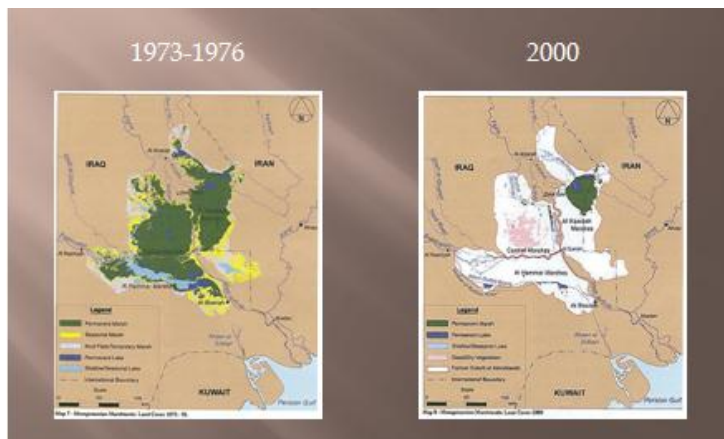
مناطق تولید گرد و غبار در منطقه جنوب و غرب ایران و کشور عراق در بین سال‌های ۱۳۶۳ تا ۱۳۶۷ توسط (ویلکرسون، ۱۹۹۱) شناسایی شده‌اند. این بررسی یکی از جامع ترین مطالعاتی است که در این زمینه صورت گرفته است. وی ۱۴ منشأ منفرد برای توفان‌های گرد و غبار در ناحیه شناسایی کرده است که ۹ منبع آن در عراق بوده است.

شکل ۱- موقعیت استان کرمانشاه نسبت به منشاء گرد و غبار
منبع: برنامه محیطی سازمان ملل، ۲۰۰۱

براین اساس منشاء طبیعی پدیده گرد و غبار ایران بیابان‌ها و صحرای کشورهای حاشیه خلیج فارس و کشورهای غربی ایران بویژه عراق می‌باشد (به شکل ۱- توجه شود) اما در چند سال اخیر تشدید شده و در چند مرحله زندگی مردم در چندین استان غربی، جنوبی، جنوب غربی و مرکزی کشور را مختل کرده است. در برخی مواقع شدت پدیده منجر به تعطیلی ادارات، مراکز آموزشی و فرودگاهها شد. حتی این پدیده به تدریج در تهران و شهرهای شرق زاگرس و جنوب البرز نیز گسترده شد. طی چند دهه ی اخیر همانگونه که در شکل ۲- مشاهده می‌شود تالاب‌های جنوب عراق به طور روز افزونی کاهش یافته اند که از منظر منشاء انسانی پدیده سیاست‌ها و اقدامات عمرانی اخیر

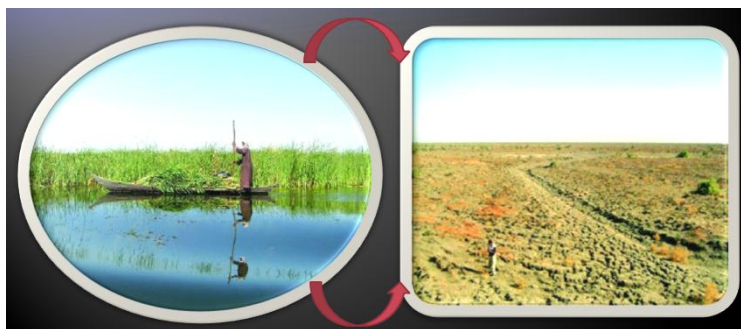
ترکیه و همچنین ایران در جهت مهار آبهای سطحی و بهره برداری بهینه از منابع آبی باعث کاهش دبی آب رودخانه‌های دجله و فرات شده است. از نتایج آن خشک شدن تالاب‌های هورالعظیم و هورالهویزه و افزایش عرصه بیابانی جنوب عراق می‌باشد.

شکل ۲- خشک شدن تالاب‌های جنوب عراق و افزایش عرصه بیابانی

منبع: برنامه محیطی سازمان ملل، ۲۰۰۱

در واقع بین‌النهرین به وسیله سرشاخه‌هایی تغذیه می‌شود که از کشورهای ترکیه، سوریه و ایران سرچشمه می‌گیرند و بیشترین آب آن از کوه‌های ترکیه می‌آید که توسعه شتابناک این کشور و ساخت سدهای متعدد از عواملی است که به ایجاد این سامانه کمک کرده است. استراتژی‌های اخیر کشور ما نیز بر این است که آب‌های مرزی که از کشور خارج می‌شوند مهار شود و همین مسأله موجب خشک شدن پایاب این رودخانه‌ها و تغییر چشم انداز تالاب‌های جنوب عراق شده است (به شکل ۳- توجه شود).

شکل ۳- تغییر چشم انداز تالاب هورالعظیم

منبع: برنامه محیطی سازمان ملل، ۲۰۰۱

البته تحولات سیاسی و نظامی چند ساله‌ی اخیر کشور عراق نیز در تشدید پدیده موثر بوده است. عدم وجود ثبات سیاسی باعث کم توجهی به مسائل زیست محیطی عراق شده است. همچنین تردد بیش از حد وسایل نقلیه اعم از نظامی و غیرنظامی در کشور عراق باعث به هم خوردن سطح خاک‌های حساس به فرسایش و شدت گرفتن توفان‌های گرد و غبار می‌شود.

اثرات پدیده گرد و غبار بر استان کرمانشاه

اثرات پدیده‌های گرد و غبار ممکن است تا فاصله چند صد کیلومتری از منبع اصلی تداوم داشته و سبب بروز اثرات نامطلوب زیستی و بروز خسارات فراوان در زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی گردد.

پدیده گرد و غبار در چند سال اخیر بخشهای وسیعی از کشور ما را تحت تاثیر قرار داده و در پاره ای از موارد منجر به مختل شدن کلیه فعالیتهای انسانی شهرهای جنوبی و غربی گردیده است. این پدیده آب و هوایی اگرچه منشاء آن کشورهای عربی خلیج فارس و عراق است لیکن به سرعت زندگی شهری را در استان کرمانشاه تحت تاثیر قرار داده است. در بعضی مواقع وقوع این پدیده منجر به تعطیلی ادارات، مراکز آموزشی و فرودگاهها استان گردیده است.

جدول ۱- میانگین روزهای همراه با گرد و غبار استان کرمانشاه

سال	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	میانگین ۱۰ ساله
روز	۱۱۷	۱۱۸	۹۲	۴ روز (تا تاریخ ۹۰/۱/۲۵)	۵۳

منبع: اداره کل مدیریت بحران استانداری کرمانشاه، ۱۳۹۰

همانگونه در جدول ۱ مشاهده می شود، مجموع روزهای همراه با گردوغبار در طی سالهای ۸۷، ۸۸ و ۸۹ نسبت به میانگین ۱۰ ساله استان، ۱۰۶ درصد افزایش داشته است.

براساس آمار موجود، مجموع روزهای همراه با گردوغبار بسیار شدید در طی سالهای ۸۷، ۸۸ و ۸۹ نسبت به میانگین ۱۰ ساله استان، ۱۸۰ درصد افزایش داشته است. همچنین مجموع روزهای همراه با گردوغبار نسبتاً شدید در طی همین سالها نسبت به میانگین ۱۰ ساله استان، ۵۲ درصد افزایش داشته است. تعداد روزهای همراه با گردوغبار متوسط در طی سالهای مذکور نسبت به میانگین ۱۰ ساله استان، ۹۴ درصد افزایش داشته است. علاوه بر این روزهای همراه با گردوغبار رقیق استان کرمانشاه در طی سالهای ۸۷، ۸۸ و ۸۹ نسبت به میانگین ۱۰ ساله، ۱۱۴ درصد افزایش داشته است.

جدول ۲- شدت گرد و غبار استان کرمانشاه طی سالهای مختلف

سال	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	میانگین ۱۰ ساله
شدت بسیار شدید (دید بین ۱۰۰ تا ۱۰۰۰ متر)	۱۴	۱۹	۹	۴ روز (تا تاریخ ۹۰/۱/۲۵)	۵
نسبتاً شدید (دید بین ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ متر)	۱۱	۱۲	۹	-	۷
متوسط (دید بین ۲۰۰۰ تا ۵۰۰۰ متر)	۴۲	۳۲	۲۵	-	۱۷
رقیق (دید بین ۵۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ متر)	۵۰	۵۵	۴۹	-	۲۴

منبع: اداره کل مدیریت بحران استانداری کرمانشاه، ۱۳۹۰

از نظر مباحث مربوط به بهداشت و سلامت استان در سال ۱۳۸۸ تعداد ۱۹۳۷ نفر (۱۷۴۱ نفر سر پای و ۱۹۶ نفر بستری) به علت بیماریهای ناشی از اثرات گرد و غبار از جمله: «سرگیجه، بیماریهای تنفسی، آسم و برونشیت مزمن، بیماریهای قلب و عروق و سرطان ریه و...» تحت مداوا قرار گرفته اند. البته در سال ۱۳۸۹ تعداد ۶۷۳ نفر (۶۰۰ نفر سرپایی و ۷۳ نفر بستری) تحت مداوا قرار گرفته اند که نسبت به سال قبل کاهش چشمگیری داشته است. همچنین در سال ۱۳۹۰ بر اساس آمار موجود تا تاریخ ۹۰/۱/۲۶ تعداد مراجعین به مراکز درمانی به علت پدیده گرد و غبار ۵۲۸ نفر بوده اند که ۱۸ نفر از آنها بستری شده و ۳۰۸ نفر به صورت سرپایی درمان شده اند که با توجه به زمان محدود سپری شده از سال افزایش ناگهانی در تعداد مراجعین داشته است.

از منظر اثرات طبیعی قرار گرفتن گرد و غبار بر روی سطح برگ گیاهان (محل تنفس و ساخت غذا) باعث مسدود شدن روزنه‌ها شده که احتمالاً منجر به کاهش سوخت و ساز و تنفس گیاهان گردیده و حالتی شبیه مسمومیت ایجاد می‌نماید. همچنین جذب نور خورشید توسط ذرات گرد و غبار می‌تواند باعث لطمه وارد شدن به محصولات گلخانه ایی استان شود. با قرار گرفتن گرد و غبار بر روی علوفه دام‌ها زمینه ایجاد انواع بیماری در دام فراهم می‌گردد و این شاید از علل کاهش ۱۰ درصدی تولیدات شیر و گوشت استان کرمانشاه باشد. در طی چند سال اخیر وقوع پدیده گرد و غبار خسارات جبران ناپذیری را به بخش کشاورزی استان وارد ساخته است که در جدول زیر به بخشی از این موارد اشاره شده است:

جدول ۳- میزان خسارات وارده بر بخش کشاورزی استان کرمانشاه طی سال‌های ۸۷-۸۸ بر حسب نوع فعالیت

نوع فعالیت	درصد خسارت	میزان خسارت (برحسب تن)	مبلغ خسارت (میلیارد ریال)
زراعت	٪۱۵	۴۵۰۰۰۰	۱۳۵
باغبانی	٪۲۰	۶۸۰۰۰	۴۷
دام (شیر و گوشت)	٪۱۰	۵۰۰۰۰	۵۰
طیور	٪۱۵	۶۳۰۰	۶/۱۲
زنبرستان‌ها	٪۵۰	۵۰۰	۹/۷۳
گلخانه	٪۱۰	۹۶۰	۴۸۰
جمع			۷۲۸

منبع: اداره کل مدیریت بحران استانداری کرمانشاه، ۱۳۹۰

در برخی موارد شدت و غلظت پدیده گرد و غبار به گونه ای است که امور روزانه زندگی ساکنان استان را با مشکل مواجه می‌نماید و حتی در بعضی موارد به تعطیلی مدارس، ادارات و لغو سفرهای هوایی منجر می‌شود که در جدول ۴ به آن‌ها اشاره شده است.

جدول ۴- تاثیرات پدیده گرد و غبار بر برخی از جنبه‌های امور اجتماعی استان کرمانشاه

امور اجتماعی	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰ (تا ۲۵ فروردین)
لغو پرواز	۳۲	۶	۱۲
تعطیلی مدارس	۱	۱	۱
تعطیلی ادارات	۲	۱	۱

منبع: اداره کل مدیریت بحران استانداری کرمانشاه، ۱۳۹۰

بحث

در حال حاضر پایداری پدیده گرد و غبار بعد از ظهور در محیط جغرافیایی مستلزم همخوانی یا برقراری بسیاری از روابط موجود بین طول موج و غلظت محیطی است که آن پدیده در آن ایجاد شده است؛ به عبارت دیگر، هر پدیده جغرافیایی را می‌توان یک شوک به محیط آبی تلقی کرد. در محیط آبی راکد، به محظ ایجاد شوک، امواجی در سطح ایجاد می‌شود. حال این امواج با چه سرعتی انتشار می‌یابند و تا چه زمانی محیط را از خود متاثر خواهند ساخت، طبق قوانین فیزیک، به عواملی چند، چون غلظت (ویسکوزیته محیط)، طول موج، دامنه و خود موج بستگی دارد. بدون تردید، انسان در مقاطع مختلف زمانی، در محیط‌ها و فضاهایی متعددی مجبور به زندگی بوده و هست و ناچار تعریف روابط جدید او با محیط براساس شناخت بیشتر او از فرهنگ و فضاهای ایجاد شده به دست انسان امکان

پذیر خواهد بود. براین اساس در این تحقیق سعی شده است روابط جدید انسان و پدیده گرد و غبار در قالب نگاه ترکیبی علم جغرافیا مورد بررسی قرار گیرد.

با توجه به مطالعات انجام شده توسط ویلکرسون (۱۹۹۱) که قبلاً ذکر شد، منشاء طبیعی پدیده گرد و غبار در ایران بیابانها و صحراهای کشورهای حاشیه خلیج فارس و کشورهای غربی ایران می باشد. از دید انسانی فعالیت سدسازی در کشورهای ترکیه، اردن، سوریه و ایران، کاهش محسوس دبی آب رودخانه های دجله و فرات در پایین دست، خشک شدن تالاب های هورالعظیم و هورالهویزه، افزایش عرصه بیابانی جنوب عراق، به هم خوردن سطح خاک های حساس به فرسایش به علت تردد بیش از حد وسایل نقلیه اعم از نظامی و غیرنظامی در کشور عراق و به طور کلی دخالت های غیرمسئولانه انسان در طبیعت می تواند سبب شدت گرفتن توفان های گرد و غبار در استان کرمانشاه می باشد.

بعضی نواحی برای فرسایش مستعدترند. بنابراین آن ها نواحی تولید گرد و غبار هستند. در بسترهای خشک شده تالاب های عراق، تبخیر اغلب پوسته نازکی از نمک در سطح باقی می گذارد و جریان های فصلی اتفاقی پوشش گیاهی اندکی را حفاظت می کند. پوشش گیاهی ریشه های پیچیده و دره می را فراهم می آورد که خاک را نگه می دارد و منطقه ای از اصطکاک بین زمین و بادهای در حال وزش بر آن فراهم می آورد. گیاهان با کاهش سرعت بادها به وسیله افزایش اصطکاک، ناحیه خشک را از بلند شدن خاک خشک توسط باد حفاظت می کنند. در نواحی دارای پوشش گیاهی معمولاً گرد و غبار وزشی تنها با بادهای قوی ایجاد شده یا بعد از یک دوره خشک طولانی، اتفاق می افتد. همه این نواحی منابع عمده ای برای توفان های گرد و خاک هستند، زمانی که سرعت لازم (ضروری) برای بلند کردن گرد و خاک از سطح فراهم شود.

اخیراً تأثیر گرد و خاک بر سلامتی انسان موضوع بسیار جدی و قابل توجهی شده است (گاریسون، ۲۰۰۳، ۵؛ گریفین، ۲۰۰۱). متأسفانه طی چند سال اخیر میزان مراجعات به مراکز درمانی در استان کرمانشاه به علت بروز یا تشدید بیماری های مختلف (مانند بیماری های تنفسی، قلبی، سردرد، استفراغ، بی حالی، ناراحتی چشمی) و آلرژی ها بسیار بالا بوده است. به علت استنشاق ذرات گرد و غبار و ته نشین شدن آنها در ریه به فاکتورهای متعدد بستگی دارد. اما اندازه و ترکیب ذرات وارد شده به شش مهم ترین فاکتور می باشند. ذرات درشت تر در مناطق نزدیک به منشأ فراوان تر هستند و در همان فاصله های نزدیک به منشأ سریع ته نشین می کنند. این ذرات در زمان بازدم و اخلاط بیشتر از ریه ها خارج می شوند، با این حال با تنفس عمیق بسیاری از ذرات بزرگ تر از ۱۰ میکرون وارد شده به ریه ها ممکن است بسیار سمی باشند. ذرات ریزتر که قطر آنها کمتر از ۱۰ میکرومتر است برای مدت زمان طولانی در هوا به صورت تعلیق باقی می ماند (ذرات قابل تنفس)، در بین این ذرات، ذراتی که قطر آنها بیشتر از ۵ میکرومتر می باشند، در اثر سرفه های عمیق از ریه خارج می شوند. ذرات کوچک تر از ۵ میکرومتر به اعماق شش ها وارد شده و تا زمان های طولانی در اعماق شش ها باقی می ماند و باعث بروز بیماری های ریوی می شوند. از اثرات مهمی که گرد و غبار روی سلامت انسان ها دارد شامل: ایجاد آلرژی، حمله های آسم، مشکلات و اختلالات تنفسی می باشند. در حوزه اجتماعی نیز اختلال در ناوگان هوایی، تعطیلی مراکز آموزشی و اداری از اثراتی بوده است که برای استان کرمانشاه به دنبال داشته است.

از مهمترین استان‌های کشور در زمینه ی تولیدات کشاورزی استان کرمانشاه می‌باشد. خسارت و یا کاهش درآمد در بخش کشاورزی از عمده زیان‌های اقتصادی پدیده گرد و غبار در استان کرمانشاه بوده است. در مجموع این پدیده طی سال‌های ۸۸-۸۷، ۷۲۸ میلیارد ریال به استان کرمانشاه خسارت وارد کرده است. ذرات گرد و غبار موجب کاهش جمعیت زنبور عسل می‌گردد که منجر به افت کمی عسل تولیدی گردد؛ یا از طرفی وجود ذرات گرد و غبار بر روی گیاهان و جلوگیری از وضعیت طبیعی گل و گیاه موجب کاهش و افت کیفی عسل تولیدی می‌گردد.

نتیجه گیری

پدیده چالش آفرین گرد و غبار از جمله مسائلی است که موجب دل مشغولی جغرافیدانان گردیده و رسالت آنان را در تحکیم روابط انسان و محیط به منظور بهره برداری بهینه از فضاها و جغرافیایی و تعاملات منطقی بین انسان و طبیعت بیش از پیش گوشزد می‌نماید. در این پژوهش نیز با دید ترکیبی علم جغرافیا به بررسی پدیده از جنبه‌های طبیعی و انسانی پرداخته شده است.

محیط زندگی انسان همواره دستخوش حوادث طبیعی ناگواری بوده که زیستن او را با خطر مواجه ساخته است. بیشترین گرد و غبار موجود در جو با منشأ ذرات ریز دانه اتفاق می‌افتد و این ذرات ریز در مناطق خشک و نیمه خشک جهان از فراوانی بالاتری برخوردار می‌باشند. در واقع ایجاد گرد و غبار می‌تواند نوعی واکنش به تغییر پوشش گیاهی زمین باشد که در این رابطه نقش فعالیت‌های انسانی را در کنار شرایط طبیعی محیط‌های جغرافیایی نباید در نظر دور داشت

کشور ایران به دلیل این مشکل و همجوار بودن با بخش وسیعی از پهنه‌های بیابانی تحت اثرات نامطلوب این پدیده قرار می‌گیرد. در سال‌های اخیر پدیده گرد و غبار به یکی از مشخصه‌های زندگی شهری در جنوب و غرب ایران تبدیل شده که مستمراً در حال گسترش است و حتی بعضی مواقع این پدیده به تدریج در تهران و شهرهای شرق زاگرس و جنوب البرز نیز گسترده شده است.

نتایج پژوهش نشان داد که منشاء طبیعی پدیده گرد و غبار در ایران و استان کرمانشاه بیابان‌ها و صحراهای کشورهای حاشیه خلیج فارس و کشورهای غربی ایران می‌باشد. در این راستا فعالیت‌های انسانی از جمله سدسازی در کشورهای ترکیه، اردن، سوریه و ایران، کاهش محسوس دبی آب رودخانه‌های دجله و فرات در پایین دست، خشک شدن تالاب‌های هورالعظیم و هورالهویزه، افزایش عرصه بیابانی جنوب عراق و به هم خوردن سطح خاک‌های حساس به فرسایش به علت تردد بیش از حد وسایل نقلیه اعم از نظامی و غیرنظامی در کشور عراق و به طور کلی دخالت‌های غیرمسئولانه انسان در طبیعت سبب تشدید این پدیده در نقاط مبدا شده است.

از دیدگاه انسانی اختلال در ناوگان هوایی، تعطیلی مراکز آموزشی و اداری بخشی از اثراتی بوده است که برای استان کرمانشاه به دنبال داشته است. از نظر مباحث مربوط به بهداشت و سلامت استان به عنوان یکی از مهمترین اثرات اجتماعی این پدیده، در سال ۱۳۸۸ تعداد ۱۹۳۷ نفر (۱۷۴۱ نفر سر پایی و ۱۹۶ نفر بستری) به علت بیماری‌های ناشی از اثرات گرد و غبار از جمله: «سرگیجه، بیماری‌های تنفسی، آسم و برونشیت مزمن، بیماری‌های قلب و عروق و سرطان ریه و...» تحت مداوا قرار گرفته اند. البته در سال ۱۳۸۹ تعداد ۶۷۳ نفر (۶۰۰ نفر سرپایی و ۷۳ نفر بستری) تحت مداوا قرار گرفته اند که نسبت به سال قبل کاهش چشمگیری داشته است. همچنین در سال ۱۳۹۰ بر اساس

آمار موجود تا تاریخ ۹۰/۱/۲۶ تعداد مراجعین به مراکز درمانی به علت پدیده گرد و غبار ۵۲۸ نفر بوده اند که ۱۸ نفر از آن‌ها بستری شده و ۳۰۸ نفر به صورت سرپایی درمان شده اند که با توجه به زمان محدود سپری شده از سال افزایش ناگهانی در تعداد مراجعین داشته است.

خسارت و یا کاهش درآمد در بخش کشاورزی از عمده زیان‌های اقتصادی پدیده گرد و غبار در استان کرمانشاه بوده است. قرار گرفتن گرد و غبار بر روی سطح برگ گیاهان (محل تنفس و ساخت غذا) باعث مسدود شدن روزنه‌ها شده که منجر به کاهش سوخت و ساز و تنفس گیاهان گردیده و حالتی شبیه مسمومیت ایجاد می‌نماید.

پیشنهادها

در این پژوهش در راستای مقابله با مسائل ناشی از پدیده گرد و غبار راهکارهایی اندیشیده شده است که به دو دسته کلی تقسیم شده است: راهکارهای نرم افزاری (در مقیاس‌های بین‌المللی، ملی و محلی) و راهکارهای سخت افزاری (شامل اقدامات بیولوژیکی و مکانیکی).

راهکارهای نرم‌افزاری شامل

در مقیاس بین‌المللی

- تنظیم تفاهم‌نامه دو و چند جانبه (منطقه‌ای) بین کشورهای منطقه خلیج فارس در خصوص چگونگی مقابله با آثار زیانبار گرد و غبار و گنجاندن تعهدات الزام آور برای هر کشور؛

- درگیر نمودن سازمان‌ها بین‌الملل از جمله برنامه توسعه سازمان ملل^۱، کنوانسیون مبارزه با بیابان‌زایی سازمان ملل^۲، برنامه محیطی سازمان ملل^۳ و... در انجام پشتیبانی‌های علمی، فنی، اعتباری و... به منظور مقابله با آثار زیانبار گرد و غبار؛

- مطالعه امکان‌سنجی ایجاد مرکز منطقه‌ای بیابان‌زدایی و مبارزه با گرد و غبار در خاورمیانه با هدف تحقیق، مطالعه و آموزش‌های مرتبط با مقابله با فرسایش بادی، بیابان‌زایی، تغییر اقلیم، پدیده گرد و غبار و...؛

- استقرار سیستم هشدار و پیش‌آگاهی در زمینه گرد و غبار در کشورهای منطقه؛

- حمایت‌های بین‌المللی از آسیب‌دیدگان حقیقی و حقوقی پدیده گرد و غبار.

در مقیاس ملی

- تهیه یک طرح جامع به منظور پیش‌گیری، مقابله و کنترل گرد و غبار و طوفان‌های شن؛

- بهره‌گیری از نتایج مطالعات و پایش‌های صورت گرفته؛

- یکپارچه عمل کردن همه دستگاه‌های مربوطه مانند وزارت خانه‌های راه، نیرو، کشاورزی و سازمان محیط زیست در سطوح مختلف؛

- افزایش دقت در برآورد مقادیر فرسایش بادی در کشور و امکان برنامه‌ریزی مناسب‌تر پروژه‌ها و طرح‌ها؛

- اشاعه و فرهنگ مبارزه و کنترل با فرسایش بادی در بین مسئولین و کارشناسان کشور؛

^۱-United Nations Development Programme

^۲- United Nations Convention to Combat Desertification

^۳- United Nations Environment Programme

- شناسایی مناسب‌ترین کانون‌های بحران فرسایش بادی کشور؛
  - انتخاب و معرفی مناسب‌ترین ابزارها و وسایل اندازه‌گیری مستقیم فرسایش و رسوب بادی؛
  - پیشنهاد سازمان کار مدیریتی و اجرایی جهت راه‌اندازی شبکه سنجش و مطالعه فرسایش بادی در ایران؛
  - پیش‌گیری، حفاظت و تحدید عوامل ایجاد یا تشدید گرد و غبار و کاهش خسارت حاصل از این پدیده.
- در مقیاس محلی
- ارائه آموزش‌های فراگیر به منظور ارتقای آگاهی عمومی (در شهرها و روستاها) در جهت حفظ سلامتی و کاهش آسیب‌ها و بیماری‌های ناشی از گرد و غبار؛
  - واگذاری امور اجرایی به بخش خصوصی؛
  - جلب مشارکت بومیان به ویژه زنان روستایی؛
  - پرداخت تسهیلات بانکی، امنیت سرمایه‌گذاری، پرداخت یارانه‌های دولتی؛
  - هماهنگ‌سازی و سازگاری طرح‌های عمرانی و توسعه منابع آب با شرایط زیست محیطی و اکوسیستم مناطق؛
  - شناسایی سایر قابلیت‌ها و محدودیت‌های مرتبط با احداث ایستگاه‌های سنجش و مطالعه فرسایش بادی، اعم از محدودیت‌های نیروی انسانی (ماهر و تخصصی)، محدودیت‌های مکانی (قابلیت دسترسی، مالکیت و...);
  - تهیه شناسنامه اولیه و طرح اجرایی برای احداث هر کدام از ایستگاه‌ها اعم از روش اجرا و برآورد هزینه؛
  - آمادگی و مقابله با پدیده گرد و غبار و کاهش خسارت.
- راهکارهای سخت‌افزاری
- اقدامات بیولوژیکی
- نهال‌کاری، بوته‌کاری، قلم‌کاری، بذرکاری و استفاده از ساقه غلات که در جهت افزایش راندمان آن‌ها می‌توان به شیوه زیر عمل نمود؛
  - برای افزایش راندمان نهال‌کاری:
  - انتخاب تپه‌های ماسه‌ای جوان ۶-۳ متر (گاهاً بیش از ۶ متر)؛
  - انتخاب تپه‌های ماسه‌ای فاقد پوشش گیاهی طبیعی؛
  - انتخاب تپه‌های ماسه‌ای بدون عملیات مالچ‌پاشی شده به دلیل ممانعت لایه‌های مالچ از نفوذ رطوبت؛
  - استفاده از نهال‌های استاندارد فاقد سرمازدگی؛
  - استفاده از نهال‌های ۲ ساله شده با حجم ریشه‌دهی بالا و رشد رویشی مناسب؛
  - برای افزایش راندمان بذرکاری:
  - کشت بذر در گلدان‌های پلاستیکی؛
  - حجم آوری بذر در اواسط بهار و انبار کردن مناسب بذور؛
  - خیساندن ۴۸ ساعته بذور؛
  - پوشش چاله؛
  - کپه کاری در چاله ۵-۳ سانتی‌متری و با فواصل ۲×۳ متر.

- برای افزایش راندمان استفاده از ساقه غلات به ویژه برنج برای تثبیت شن‌های روان:
  - تأمین و حمل بسته‌های ساقه غلات به منطقه اجرایی در فصل اجرایی (پاییز و اوایل زمستان)؛
  - ایجاد خط پروژه به صورت ایجاد شیار یا خط کشی به شکل شطرنجی با فواصل یک در یک متر؛
  - تأمین ابزار کار نظیر بیل، تراکتور، تریلر، کارگر و...؛
  - پخش لایه‌ای از ساقه‌ها بر روی خطوط ایجاد شده به صورت شطرنجی و عمود بر جهت باد غالب؛
  - فرو کردن ساقه‌ها توسط بیل در عمق ۲۰-۱۵ سانتیمتری ماسه‌های روان؛
  - فشردن دو طرف ساقه‌ها با بیل؛
  - نهال‌کاری در ابعاد مورد نیاز؛
  - ارتفاع دیوارهای ایجاد شده از ساقه‌های برنج حدود ۲۰ سانتیمتر باید باشد.
- از دیگر اقدامات بیولوژیک برای مقابله با فرسایش بادی عبارتند از:
- افزایش تنوع گونه‌های گیاهی مقاوم به خشکی، شوری، کم‌آبی و سایر ویژگی‌های مناطق بیابانی؛
  - بذر کاری اسکنیبل (کپه کاری) قبل از مالچ پاشی

شکل ۳- ایجاد افزایش تنوع گونه ای با استفاده از گونه افاقیا افرا^۱ در عرصه‌های بیابانی ماهشهر شهریور ۱۳۸۶

منبع: اداره کل مدیریت بحران استانداری خوزستان، ۱۳۹۰

- انتقال تجارب و اجرایی نمودن تجارب سایر کشورها مانند استفاده از ساقه غلات و کشت قلمه‌های طویل در ماسه‌های روان؛
- استفاده از گونه‌های جدید افاقیا افرا به منظور افزایش تنوع گونه‌ای؛
- عملیات ایجاد بادشکن زنده در بیابان‌ها دارای امکانات آبرسانی و در اطراف مزارع با مشارکت مردم و ساکنین محل؛
- توسعه فضای سبز درون شهری، تکمیل و افزایش فضای سبز موجود و ایجاد پوشش سبز در بلااستفاده خیابان‌ها، کوچه‌های اصلی و فرعی که سطوح وسیعی را شامل می‌شود، از ایجاد گرد و غبار جلوگیری و موجب کاهش آلودگی ناشی از آن در درون شهرها و مناطق مسکونی خواهد شد؛
- کمربند فضای سبز فرودگاه‌ها با رعایت حریم فرودگاه‌ها؛

^۱ - acacia maple

- ایجاد کمربند سبز در نوار مرزی جنوب غربی کشور.

اقدامات مکانیکی

- به کار گیری روش‌ها و سیستم‌های پیش‌بینی، هشدار و پایش پدیده گرد و غبار در داخل و خارج از مرزها؛

- حفاظت و احیای منابع آبی موثر در کنترل و کاهش گرد و غبار به ویژه تالاب‌ها و دریاچه‌های واقع در مناطق تحت نفوذ گرد و غبار؛

- آماده‌سازی بخش پزشکی و سلامت (توسعه و تجهیز مراکز پزشکی، تحقیق و شناسایی عوارض و بیماری‌های ناشی از گرد و غبار و...؛

- ایجاد بادشکن‌های مکانیکی و غیر زنده در ماسه‌زارها و مناطق مستعد گرد و غبار؛

- ایجاد حریم ایمنی ۱۵۰ متری برای راه‌آهن و جاده‌های بین شهری؛

- تعیین ضخامت باد بردگی خاکی از طریق نصب میله‌های فولادی و یا اندازه‌گیری عمق باد بردگی خاک از پای ریشه‌ها؛

- پروژه مالچ پاشی

یکی از کارآمدترین و موثرترین و در عین حال پر هزینه‌ترین پروژه‌های تثبیت ماسه‌های روان است که توأم با نهال‌کاری انجام می‌شود معنی عالم مالچ پوشش است. انواع آن کاه و کلش، خاک، سنگریزه، مشمع، مواد نفتی و... می‌باشد. جهت تثبیت تپه و ماسه‌های متحرک، حفاظت از اراضی کشاورزی، مناطق مسکونی، تأسیسات، راه‌ها و... انجام می‌شود. اجرای این پروژه مستلزم ایجاد انواع کمپ مانند کمپ مادر، حرارتی و تخلیه است. زمان اجرای آن همزمان با شروع سرد شدن هوا و پس از بارندگی و آبیاری کافی می‌باشد. میزان مصرف آن ۸-۱۰ تن در هکتار اندازه ذرات ماسه و رطوبت تپه ماسه‌ای بستگی دارد.

از ویژگی‌های مالچ نفتی:

- برای تولیدات کشاورزی بی‌خطر است؛

- باید پروژه‌ها در طول پیشانی ماسه‌های روان انجام شود؛

- افرادی که مالچ پاشی را انجام می‌دهند در معرض خطر نیستند؛

- دارای بوی بد نمی‌باشد؛

- بر فرایند ریشه‌زنی گیاه تأثیر منفی نمی‌گذارد و

- باران و هوا در آن قابل نفوذ است.

منابع

توثیهای نجف‌آبادی، لیلای، (۱۳۸۴)، بررسی و تعیین الگوهای هم‌پدید موثر بر طوفان‌های گرد و خاک در منطقه اصفهان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات.

زراسوندی، علیرضا (۱۳۸۸). بررسی اثرات زیست محیطی پدیده گرد و غبار در استان خوزستان، دانشگاه شهید چمران اهواز و اداره کل حفاظت محیط زیست خوزستان.

کاویانی، محمدرضا و علیجانی، بهلول (۱۳۷۴)، مبانی آب و هواشناسی، تهران، انتشارات سمت.

گودرزی نژاد، شاپور (۱۳۷۸)، ژئومورفولوژی و مدیریت محیط، انتشارات سمت.

- Chen, Y.s. Sun-Mack, P.Minnis, D.f.Young. and W.L.Smith, Jr, (2004). Seasonal surface spectral emissivity derived from Terra Models data. Proc. 13th AMS conf. satellite ocean oqr. And Meteorol, Norfolk, VA, sept.
- Gabriel, K.R, (1999). Ratio statistics for randomized experiments in precipitation stimulation. J. Appl. Meteor. 38.
- Garrison, V.H. et al (2003). African and Asian dust: from desert soils to coral reefs. Bioscience 53 (5).
- Griffin, D.W. , V.H Garrison , et al. (2001). African desert dust in the Caribbean atmosphere: Microbiology and public health. Aerobiological (June 14).
- Gudarzi Negad, S. (1378). Geomorphology and Environment Management, SAMT Press. <http://postconflict.unep.ch/publications/iraq>
- Kaviani. M.R. and Alijani. B. (1374). The fundamental of climate, Tehran, SAMT.
- Miller SD, Ku ciuskas, Ap, Liu M. JIQ, Reld JS, Breed DW, walker Al, Al Mandoos A. (2003) Haboob dust storms of the southern Arabian peninsula. J. Geophys. Res. Atmos. 113. Do 1202.
- Moulin, C.f. Gullard, F. Dalac, and C.E. Lambert (1997), Long-term daily monitoring of Saharan dust load over ocean using meteosat ISCCP-B2 data 1. Methodology and preliminary results for 1983-1994 in the Mediterranean, J. Geophys. Res., 102.
- Pauly, P.M, N.L. Baker, and E.H. Barker, (1996). An observational study of the "Interstate 5" dust storm case, Bull, Amer. Meteorol. Soc, 77.
- Prospero, J.M. (1981). Atmospheric transport of soil dust from Africa to south America, Nature.
- Raloff, J. (2001). ILL winds: Dust storms ferry Toxic agents between countries and even continents. Science news. 160. NO.14. October.
- Sultan, B., K. Labadi, J.F. Guegon, and S. Janicot (2009), Climate drives the meningitis epidemics onset in west Africa, Plos medicine, 2.
- Tubeihaye Najafabadi, L. (1384). Survey and Identify Patterns effective upon dust storms in Isfahan region, M.A. thesis, Islamic Azad University, Najaf Abad.
- Wang, H., R.W. Zurek, and M.I. Richardson, (2005). The relationship between frontal Dust storms and transient Eddy Activity in the Northern hemisphere of Mars as observed by Mars Global survey, JGR-planets.
- Wilkerson, W.D. (1991). Dust and sand forecasting in Iraq and adjoining countries, AWS/TN-91/001. Air weather service, scott AFB, IL.
- Ye, D.Z, J.F. chou, J.Y. Liu, Z.X. zhang, Y.M. wang, Z.J. Zhou, H.B. JU, and Q. Hunag (2000) causes of sand stormy weather in northern china and control meatures (in Chinese). Acta Geogrsin, 55.
- Yongnsin, Cand JY Lim (2004). The recent characteristics of Asian dust and haze events in Seoul, Korea. Meteorology and Atmospleric physics, 87.

بررسی تأثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی - اقتصادی روستاهای بخش

شیب آب شهرستان زابل

محمودرضا میرلطفی^۱

دکتری تخصصی، رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه زابل

محمودعلی خسروی

دانشجوی کارشناسی ارشد، رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه زابل

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۰۲/۲۲

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۱۲/۰۸

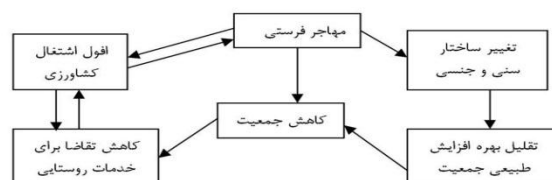
چکیده

اهمیت توسعه روستایی و نقش حیاتی آن در پیشرفت کشورهای در حال توسعه بر کسی پوشیده نیست، تحقق این مهم بیش از هر چیز در گرو توسعه منابع انسانی از طریق مشارکت اجتماعی - اقتصادی امکان‌پذیر خواهد بود. هویت دادن به افراد شاغل اداری، استقلال بخشیدن به آنان و فراهم کردن زمینه مشارکت فعال آن‌ها در امور مختلف، عامل مهمی در انگیزش بیشتر این سرمایه‌های انسانی در توسعه روستاها است. شواهد موجود نشان می‌دهد که افراد شاغل اداری ماندگار در روستاها، به عنوان نخبگان جامعه روستایی، طی دهه‌های گذشته در عرصه‌های اجتماعی - اقتصادی جامعه روستایی، فعالیت‌های چشمگیری داشته‌اند، که اغلب از دید برنامه‌ریزان و پژوهشگران روستایی دور مانده است. با این دیدگاه، پژوهش حاضر به بررسی تأثیر ماندگاری شاغلین اداری روستایی بر توسعه اجتماعی - اقتصادی روستاها با روش توصیفی - تحلیلی در بخش شیب آب زابل می‌پردازد. جمع‌آوری داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و تکمیل پرسش‌نامه از شاغلین اداری ماندگار و غیرماندگار در سه طبقه از روستاهای جامعه نمونه انجام شده است. برای آزمون فرضیات از آزمون مان - ویتنی و کروسکال - والیس استفاده شد. یافته‌ها حاکی از تأیید فرضیات تحقیق می‌باشد، بنابراین، ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی و اقتصادی روستاها مؤثر است. لذا پیشنهاد می‌گردد: در استخدام شاغلین اداری روستاها، تحصیل کرده‌های هر روستا در اولویت قرار گیرند. برای کارآفرینی شاغلین اداری ماندگار در روستاها، تسهیلات و پشتیبانی‌های مالی و نهادی لازم انجام شود. در بررسی و شناخت نیازهای روستاها جهت برنامه‌ریزی برای توسعه روستاها از ظرفیت‌های علمی و تجربی شاغلین اداری ماندگار در روستاها استفاده گردد.

واژگان کلیدی: شاغلین اداری، ماندگاری، توسعه اجتماعی - اقتصادی، روستاهای شیب آب زابل

مقدمه

روستاهای ایران به لحاظ تنگناهای توسعه فضایی، روز به روز با کاهش و تخلیه جمعیت روبرو می‌گردند، در برخی از روستاها نیز، روند رشد جمعیت منفی و اگر در جایی نیز رشدی برای آن‌ها وجود داشته باشد، بسیار اندک است (حسینی‌ابری، ۱۳۷۸: ۵۸). در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان زابل به دلیل نبود امکانات و ممکن نبودن زندگی همراه با کمترین رفاه، حتی، زمین‌داران، دام‌داران و زارعین موفق و پردرآمد را وسوسه می‌کند تا برای زندگی بهتر و آرام‌تر و همراه با رفاه و موقعیت اجتماعی، به فروش احشام، تراکتور و مزرعه خود اقدام نموده و به شهر بروند. مهاجرت جوانان و تحصیل‌کرده‌ها از روستا باعث کاهش رشد جمعیت، افزایش نسبت سال‌خوردگی و افزایش نسبت وابستگی در روستا می‌گردد که دوران افول روستایی را به دنبال دارد (شکل ۱). ولی در طرف دیگر معادله، موضوع ماندگاری روستاییان و به طور خاص، شاغلین اداری می‌باشد که با وجود کمبود امکانات رفاهی و طوفان‌های ماسه، حاضر به سکونت دائمی در روستاهای منطقه هستند. ماندگاری شاغلین اداری می‌تواند

شکل ۱: نمودار دوران افول روستاها (منبع: قاسمی‌اردهایی، ۱۳۵۸: ۵۵)

اثرات گسترده بر توسعه اجتماعی - اقتصادی روستاها داشته باشد که با شناخت این تأثیرات و برنامه‌ریزی، می‌توان برنامه‌های توسعه‌ی روستایی را رونق بخشید. از طرف دیگر عدم شناخت و توجه به نیازهای این افراد، مهاجرت-شان را به شهرها به دنبال خواهد داشت. بنابراین ماندگاری شاغلین اداری در محیط روستا می‌تواند از عوامل مهم تأثیرگذار در پیشبرد طرح‌های توسعه روستایی باشد. امروزه اهمیت نیروی انسانی ممتاز به عنوان یکی از سرمایه‌های تأثیرگذار بر کارکرد جامعه، غیرقابل انکار است. زیرا نیروی انسانی ممتاز با قرارگیری در خلاءهای انسانی جامعه می‌تواند نقش‌های متفاوتی را که یک جامعه در حال توسعه از نیروی انسانی خود می‌طلبد، ایفا کند (بیابانی و هادیانفر، ۱۳۸۷: ۵۴). سرمایه‌گذاری در توسعه منابع انسانی تا چند برابر سرمایه‌ی تخصیص یافته‌ی اولیه، بازده و سودآوری به همراه خواهد داشت. لذا تردیدی نیست که کشورهای در حال توسعه اگر بخواهند از فاصله خود با کشورهای توسعه‌یافته بکاهند و در میان‌مدت در وضعیت رقابت با آن‌ها قرار بگیرند، باید به طور جدی به برنامه‌ریزی برای توسعه منابع انسانی خود بپردازند و سرمایه‌گذاری‌های فکری و مادی خود را در این حوزه متمرکز نمایند (شریعت‌زاده و چیذری، ۱۳۸۳: ۶۵) چندان‌که توانمندی جوامع در گرو دارا بودن سرمایه‌ی دانشی و به‌کارگیری مجموعه ظرفیت‌های ذهنی خلاق است، که به طور مؤثری توسعه و پیشرفت را ممکن می‌سازد (ترکان و شهبازی، ۱۳۸۹: ۲۴۶). شواهد موجود نشان می‌دهد که افراد شاغل اداری ماندگار در روستاها، به عنوان نخبگان جامعه‌ی روستایی، طی دهه‌های گذشته در عرصه‌های اجتماعی - اقتصادی جامعه روستایی شهرستان زابل، فعالیت‌های چشمگیری داشته‌اند. این افراد در سازمان‌های غیررسمی، یاری‌گر اقتصاد و فعالیت‌های اجتماعی - فرهنگی، سیاسی

و مذهبی روستاها هستند که اغلب از دید برنامه‌ریزان و پژوهش‌گران روستایی دور مانده است. این تحقیق به بررسی تأثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی-اقتصادی در روستاهای بخش شیب‌آب شهرستان زابل پرداخته است. لذا با توجه به مطالب بیان شده فرضیات تحقیق به شرح ذیل بیان می‌گردد:

- ۱- ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی روستاهای بخش شیب‌آب زابل مؤثر است.
- ۲- ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اقتصادی روستاهای بخش شیب‌آب زابل مؤثر است.

مبانی نظری

آنچه که امروزه درباره توسعه روستایی مطرح است، مردم‌گرایی، مشارکت و درون‌زایی آن است. به طوری که می‌توان گفت، توسعه در حقیقت برای انسان و درباره انسان بوده و هدف غایی آن نیز رسانیدن انسان به مرحله رضایت از زندگی خویش است (ESCAP, 1996: 2). در سال ۲۰۰۲ میلادی، ویلیام و کاتچین، بیان کرده‌اند که نباید روستا را به سادگی در قالب دسته‌ای از امور قابل مشاهده و توصیفی تعریف کرد (Williams and Cutchin, 2002: 112)، زیرا شیوه زندگی افراد در جامعه روستایی، عموماً غیر رسمی و دارای آداب و رسوم قومی و پایداری هستند (اشرفی، ۱۳۸۸: ۱۱۵) و از آن‌جا که توسعه، فرایند جامعی از فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است (Attfield & Wilkins, 1992: 94). مهم‌ترین موضوع در تعریف توسعه، نوع نگرش آن به انسان است زیرا توسعه روستایی، فرایند تحول بلندمدت و همه‌جانبه (ساختاری و کیفی) درون یک نظام اجتماعی به نام جامعه است که نیازهای رو به گسترش جامعه را با روش عقلانی تا حدی که امکان دارد، تأمین کند (نونزاد، ۱۳۸۱: ۳)، تا بهبود مداوم شرایط زندگی آحاد جامعه، آزادی، مشارکت آزادانه و توزیع عادلانه منافع و امکانات (Attfield & Wilkins, 1992: 94) و دگرگونی اساسی در ساخت‌های نهادی، اجتماعی، اداری و همچنین ایستارها و وجهه-نظرهای عمومی (Lehman, 1979: 9) فراهم شود. عامل ارضای نیازها، از میان بردن فقر روستایی (صیامی‌دودران، ۱۳۸۱: ۲۹)، بومی و متکی به فرد، یعنی هماهنگی با محیط و متکی به نیرو و توان جامعه‌ای باشد که پیشبرد امر توسعه را به عهده می‌گیرد. توسعه باید بر محور انسانی و احترام به نظام اکولوژیکی و با نگرش سیستمی و کل‌نگر شکل گیرد (friedman, 1992: 103) و به الگویی از توسعه نیاز است که در آن روند بهبود همه‌جانبه‌ی اجتماع بدون رشد فراتر از ظرفیت حاصل بوم‌شناسانه فراهم شود (Goodland, 1992: 70). توسعه اجتماعی: اشکال متفاوت کنش متقابل است که در یک جامعه خاص همراه با توسعه تمدن رخ می‌دهد (مطیعی‌لنگرودی، ۱۳۸۸: ۶۵) و در پی ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی افراد یک جامعه است (زمانی‌پور، ۱۳۷۹: ۴۹). در بحث توسعه اقتصادی، کارا کردن فعالیت‌ها در نواحی روستایی و ایجاد اشتغال و درآمد بایسته در این نواحی و پویا کردن اقتصاد روستایی امری ضروری است. در این مقطع زمانی بسنده کردن به فعالیت‌های کشاورزی (زراعت، باغداری و دامداری) در نواحی روستایی کافی نبوده و بهره‌وری اقتصادی در این نواحی را که با رشد طبیعی جمعیت، آن‌هم بیش از امکان اشتغال‌زایی محیط روستا مواجه است با مشکل روبرو می‌سازد. اگر در پی توسعه روستایی و کارا کردن فضای روستایی از نظر بهره‌وری‌های اقتصادی می‌باشیم، باید در پی تلفیق فعالیت‌ها و از طریق آن افزایش اشتغال در محیط روستا بود، تا با افزایش درآمد انواع فعالیت‌ها در نواحی روستایی، ارتقاء سطوح کمی و کیفی زندگی در نواحی روستایی عملی گردد، که خود در ماندگاری جمعیت در محیط روستا مؤثر بوده و نیز زمینه‌های لازم برای توسعه

روستایی را فراهم می‌نماید (مطیعی‌لنگرودی، ۱۳۸۸: ۳۴)، چرا که فضای روستایی برای زیست، تطابق بیشتری با خلق و خوی انسان‌ها دارد. اگر بتواند برای این زیستن امکانات کافی را فراهم آورد، مسلماً در جذب جمعیت و عرضه قدرت بالقوه تولیدی خود موفق خواهد بود. بنابراین اگر توسعه را روند تغییر از وضعیت نامطلوب موجود به وضعیت مطلوب موجود بدانیم و وضعیت مطلوب را که هدف چنین توسعه‌ای است همان توسعه انسانی تعریف کنیم، پس توسعه منابع انسانی، مهم‌ترین عامل پیشرفت در رسیدن به توسعه می‌باشد (امیرنژاد، ۱۳۸۸: ۲۰۶). طرح ایده محور بودن انسان در فرایند توسعه، ضرورت توجه به مناطق روستایی که برخوردار از نیروی عظیم انسانی هستند؛ انسانی که هم به عنوان هدف توسعه و هم مهم‌ترین ابزار توسعه محسوب می‌شود، را اهمیت می‌بخشد (ازکیا، ۱۳۸۷: ۳۴). در توسعه انسانی، بهره‌مندی از زندگی طولانی، همراه با تندرستی، دستیابی به دانش و توانایی نیل به منابعی که برای پدید آوردن سطح مناسب زندگی لازم است (مطیعی‌لنگرودی، ۱۳۸۸: ۶۶)، زیرا بسط دامنه انتخاب‌های بشر با گسترش ظرفیت‌های ذهنی و عملکرد انسان صورت می‌گیرد (صلاحی، ۱۳۸۹: ۳۰۸) و توسعه انسانی این توانایی را به انسان می‌دهد که انتخاب‌های مؤثری را در حوزه زندگی بهتر (مردم سالاری، رشد اقتصادی، عزت نفس، آموزش، درآمد و منابع لازم برای زندگی) پیدا کند. در همه سطوح توسعه، سه ظرفیت اساسی برای توسعه انسانی مورد توجه است: عمر طولانی همراه با سلامتی، کسب دانش و دسترسی به امکانات مادی لازم برای زندگی مطابق استانداردهای قابل قبول. توجه به قابلیت‌های انسان، باور انسان‌ها، ایجاد فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی برای خلاق بودن، بهره‌وری، عزت نفس، توانمندسازی، احساس تعلق به جامعه، حقوق انسان‌ها، پویایی مناسبات فرهنگی، مشارکت سیاسی از جمله مهم‌ترین حوزه‌هایی است که در توسعه انسانی ضرورت انتخاب بشر را تبیین می‌کند (همان: ۳۰۹). بر این اساس توسعه درون‌زا، الگوی خودی و داخلی است که با شرایط تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جامعه بیگانه نیست و از تقلید و الگوبرداری محض و وابستگی به خارج اجتناب دارد و تلاش خود را برای تحقق توسعه‌ای همگون و متوازن در جامعه به کار می‌بندد (مطیعی‌لنگرودی، ۱۳۸۸: ۶۶). سودمندترین نوع سرمایه‌گذاری، بر روی منابع انسانی است. در سایه این نوع سرمایه‌گذاری، انسان‌هایی تربیت خواهند شد که از کارآیی و توان تولیدی بالایی برخوردار می‌باشند. این توان تولیدی، دارای آن قدرتی است که از منابع فضا به نحو احسن استفاده نموده و کارآیی را بالا می‌برد. کارآیی که تولید و رفاه هر چه بیشتری را برای فضاها و نواحی جمعیتی به ارمغان می‌آورد (صلاحی، ۱۳۸۹: ۲۲۰). یکی از حادثترین مسایل و مشکلات مناطق روستایی، مهاجرت نخبگان و به تبع آن، کمبود نیروی انسانی کارآمد است (طالبی زیدآبادی و رضایی، ۱۳۸۸: ۶۰). گریز از مناطق روستایی در جهت کسب فرصت‌های بهتر به خصوص در میان جوانان تحصیل کرده که فرار مغزهای روستایی تعریف شده، نتیجه منطقی این شعار است که شما بازنده خواهید بود اگر روستا را ترک نکنید (کاظمی‌پور: ۳۱۶). نخبگان فکری کسانی هستند که حداقل به طور مستقیم نقشی در قدرت سیاسی جامعه ندارند، لیکن در اذهان عمومی جامعه صاحب نفوذ هستند، در حال حاضر در کشور، صاحبان فکر و اندیشه، فقط بواسطه آن محبوب هستند که جامعه برای آنها احترام خاصی قایل است و لذا آنها نیز می‌توانند در بخشی از جامعه تاثیر گذاشته و سبب نوآوری شوند. تجربه نشان داده است که نگهداری و حفظ این نیروها اگر از تربیت آنها مشکل‌تر نباشد، آسان‌تر نیست (طالبی زیدآبادی و رضایی، ۱۳۸۸: ۶۰). ماندگاری شاغلین اداری در روستاها می‌تواند زمینه‌ساز توسعه

برای این مناطق باشد. فراهم کردن زمینه‌های لازم برای ماندگاری شاغلین اداری در محیط روستا، سبب ایجاد و افزایش حس تعهد در آنان شده، که این امر، برای ترغیب آنان در شناخت بهتر محیط روستا، ادامه‌ی کار توأم با علاقه و انگیزه و تلاش بیشتر به منظور تحقق بخشیدن به اهداف توسعه‌ی روستا می‌تواند مؤثر باشد. میل به ماندگاری، درجه‌ی احتمال ماندگاری با انگیزه‌ی کارکنان در عضویت یک سازمان و تمایل برای تلاش بیشتر و تداوم همکاری است (Currivan, 2000, 497) و (Mueller, 1994, 215). میل به ماندگاری عامل پیش‌بینی‌کننده‌ی رفتار افراد برای ماندن در یک شغل، حرفه یا موقعیت است (Fishbine and Aizen, 1975). در این تحقیق منظور از ماندگاری عبارت است از درجه‌ی احتمال سکونت یک فرد شاغل اداری در روستا، توأم با انگیزه برای مشارکت در طرح‌های توسعه‌ی روستایی است. بر اساس تئوری رفتار برنامه‌ریزی شده، تمایل فرد برای انجام دادن یک رفتار، تعیین‌کننده‌ی رفتار شخص است. میل به ماندگاری شاغلین اداری عامل کلیدی در ارتباط میان آنان و محیط روستا است (پوراشرف و طولابی، ۱۳۸۸، ۱۵۷). کلی و ولخارت دریافتند افرادی که دارای انگیزه بالا برای حفظ عضویت فرد در گروه برخوردارند، وابستگی بیشتری به تأیید دارند، چنین افرادی بعید به نظر می‌رسد که ارتباطات و پیام‌هایی را قبول نمایند که نقطه مقابل هنجارها و ارزش‌های گروه هستند. در این جا می‌توان به پذیرش توسط گروه تعبیر کرد، یعنی این که اعضاء هر چه بیشتر مورد پذیرش گروه قرار بگیرد احتمال تأثیر بیشتری در اثر بخشی به اعضای گروه خواهد داشت، بحث و مناظره گروهی نسبت به سخنرانی از اثربخشی درازمدت در تغییر نگرش‌ها برخوردار است. بحث و مناظره آزاد در افکار و عقاید تغییر بیشتری به وجود می‌آورد (کوهن، ۱۳۷۸: ۳۴۵). هر گاه گروه‌ها به منظور هدفی معین پدید آیند، تأثیر اجتماعی آن افزایش می‌یابد. زمانی که تأثیر ارتباط از طریق گمنامی برداشته می‌شود هم‌آوای دچار سقوط و تنزل می‌گردد. احتمالاً انگیزش کمتری به پذیرش انتظارات سایرین وجود دارد (همان: ۱۳۰). در این چارچوب، شاغلین اداری از یک سو، نظام‌های جمعی شناسایی متقابل هستند که هویت‌های جمعی قدیم و جدید را با عناصر مهم فرهنگی و نمادین بیان می‌کنند و از سوی دیگر، واسطه‌هایی هستند که نیازها و خواست‌های کسانی را که صدایشان واضح و شمرده به گوش نمی‌رسد به محیط عمومی آورده، زمینه‌های لازم را برای بیان مشکلات روستاییان فراهم می‌کنند.

پیشینه تحقیق

با مطالعه و کنکاش در متون علمی، بیشتر گزارش‌ها، تحقیقات و پروژه‌های انجام شده به موضوع مهاجرت جوانان و افراد تحصیل‌کرده از محیط روستا پرداخته‌اند و کمتر بحث ماندگاری این افراد را مطرح کرده‌اند. لذا در حوزه تأثیر نیروهای انسانی (شاغلین اداری) بر توسعه روستایی، که مرتبط با موضوع تحقیق حاضر تشخیص داده شده، برخی به عنوان پیشینه تحقیق بیان می‌شود.

لی^۱ (۲۰۰۵) در پژوهشی تحت عنوان سرمایه انسانی و بهره‌وری برای تقویت و حمایت رشد اقتصادی کره جنوبی، تجربه رشد کره جنوبی را ارزیابی کرد. نتایج نشان داد که شکاف محصول به ازای هر کارگر بین کره جنوبی و

ایالات متحده آمریکا بیشتر از سه دهه گذشته کاهش پیدا کرده و این رشد سریع به ذخیره سرمایه انسانی و فیزیکی نسبت داده شده است.

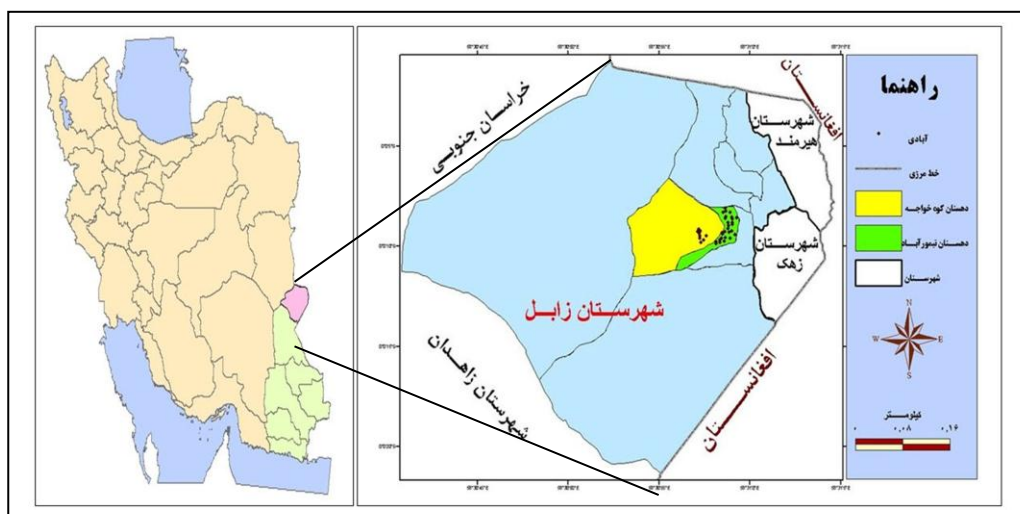
هوانگ^۱ و همکاران (۲۰۰۲) به مطالعه رشد جمعیت روستایی و نقش سرمایه انسانی و ساختار صنعتی و سیاست‌های دولتی طی دوره‌ی ۱۹۵۰ تا ۱۹۹۰ در آمریکا پرداخته‌اند. نتایج آن‌ها نشان داد که سرمایه انسانی سبب افزایش درآمد‌های روستایی می‌شود. با وجود نرخ رشد باروری جمعیت در نواحی روستایی، جمعیت بخش کشاورزی سریع‌تر رشد می‌یابد و در نتیجه، جهت سرمایه انسانی به سمت نواحی شهری بیشتر می‌شود.

مطیعی‌لنگرودی و بخشی (۱۳۸۹) به بررسی نقش اعتبارات مقاوم سازی مسکن روستایی دهستان بیهق شهرستان سبزوار بر توان‌مندی، رضایت‌مندی و ماندگاری جمعیت روستایی در دو گروه وام‌گیرنده و غیر وام‌گیرنده مورد مطالعه قرار داده‌اند و معتقدند که تفاوت معناداری بین دو گروه از نظر توان‌مندی، رضایت‌مندی از بهبود مسکن و تثبیت جمعیت مشاهده شده است. بنابراین پرداخت اعتبارات مسکن ضمن ایجاد توان‌مندی و رضایت‌مندی روستاییان در زمینه مسکن، در ماندگاری جمعیت در روستاها نیز موثر است. در مورد علل مهاجرت بالاخص مهاجرت از روستا به شهر مطالعات فراوانی انجام گرفته است و بیشتر جمعیت مهاجر را مخاطب قرار داده‌اند و کمتر به وضعیت جمعیت و علل ماندگاری آن‌ها در روستاهای منطقه پرداخته‌اند. لذا این پژوهش با هدف بررسی تأثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی - اقتصادی روستاهای بخش شیب‌آب شهرستان زابل، انجام گرفته است.

مواد و روش‌ها

منطقه مورد مطالعه

بخش شیب‌آب شهرستان زابل از سمت شمال با بخش‌های مرکزی و پشت‌آب، از سمت شرق با شهرستان زهک، از سمت جنوب شرقی با کشور افغانستان، از سمت جنوب با شهرستان زاهدان و از سمت غرب با بخش پشت‌آب، هم‌جوار می‌باشد. از نظر

شکل ۲: محدوده مورد مطالعه، ۱۳۹۱

موقع جغرافیایی، این بخش حدوداً در فاصله بین نقاط ۳۰ درجه و ۵ دقیقه تا ۳۱ درجه و یک دقیقه عرض شمالی و ۶۰ درجه و ۵۵ دقیقه تا ۶۱ درجه و ۳۵ دقیقه طول شرقی قرار گرفته و مساحتی بالغ بر ۴۰۷۲ کیلومتر از مجموع مساحت شهرستان را به خود اختصاص داده است. براساس تقسیمات کشوری در سال، ۱۳۹۰ دارای ۴ دهستان به نام‌های تیمورآباد، کوه‌خواجه، محمدآباد و لوتک و ۱۷۹ روستا می‌باشد. در میان دهستان‌های بخش، دهستان لوتک با ۶۷/۶ درصد از کل سطح بخش، بزرگ‌ترین دهستان و تیمورآباد با ۴/۷ درصد از مساحت بخش، کوچک‌ترین دهستان آن را تشکیل می‌دهند (شکل ۳). آب و هوای حاکم بر منطقه از نوع آب و هوای خشک و بیابانی با ریزش‌های جوی اندک (حدود ۵۰ میلی‌متر) بادهای شدید (بادهای ۱۲۰ روزه) و درجه حرارت بالا می‌باشد که این عوامل، شرایط سخت زیست‌محیطی را در منطقه بوجود آورده‌اند.

روش‌ها

این پژوهش از نوع کاربردی بوده و از روش توصیفی - تحلیلی جهت بررسی پارامترهای مورد بررسی سود جسته و همانند سایر تحقیقات دارای دو زیر بخش عمده جهت انجام بوده است. بخش اول را مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای جهت بررسی مواردی چون ادبیات نظری موضوع و پیشینه تحقیق به خود اختصاص داده و بخش دوم در قالب پژوهش میدانی و پیمایشی جهت جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات از سازمان‌ها و مراکز مرتبط و همچنین تکمیل پرسش‌نامه از شاغلین اداری ماندگار و

جدول ۱: متغیرهای اجتماعی و اقتصادی تحقیق

شاخص‌های اقتصادی	شاخص‌های اجتماعی
انجام فعالیت‌های کشاورزی، انجام فعالیت‌های دامداری؛ کمک به راه‌اندازی، تشکیل و یا عضویت در تعاونی‌های اعتباری، مالی، تولید و توزیع روستایی؛ کمک به روستاییان برای دریافت تسهیلات و اعتبارات از بانک‌ها مانند تسهیل اخذ وام و ضمانت وام؛ تأمین و رفع نیازهای روزمره خانوارهای روستایی؛ تأمین بعضی از کالاهای مورد نیاز خود از داخل محیط روستا؛ جذب سرمایه‌گذاری دولت و نهادها در روستا؛ دادن پول قرض به روستاییان؛ دسترسی روستاییان به آب‌های سطح‌الارضی (کانال و رودخانه) و دسترسی روستاییان به آب‌های تحت-الارضی (چاهک)؛ ارائه خدمات حمل و نقل به روستاییان؛ ایجاد و مدیریت مغازه در روستا؛ خرید تجهیزات و ادوات کشاورزی و ارائه خدمات به روستاییان	سوادآموزی روستاییان؛ اجرای برنامه برای پرکردن اوقات فراغت جوانان؛ مشارکت و همکاری در طرح‌های واکسیناسیون کودکان؛ مشارکت و همکاری در طرح‌های واکسیناسیون دامها؛ عضویت در شورای حل اختلاف و حل و فصل دعاوی روستاییان؛ بالا بردن سطح دانش عمومی و آگاهی روستاییان؛ انتقال صحیح و به موقع مشکلات و نیازهای روستاییان به ادارات؛ مدیریت روستا (عضویت در شورا و دهیاری)؛ مدیریت دفع اصولی فاضلاب و زباله‌های روستا؛ تغییر تعصبات، باورها و سبک زندگی روستاییان؛ مشارکت در انتخابات و برگزاری انتخابات؛ تشویق و الگوپذیری روستاییان به استفاده از وسایل نوین زندگی؛ تشویق روستاییان به استفاده از علم و تکنولوژی در کشاورزی و دامداری؛ تشویق به سکونت جوانان در روستا؛ تشویق به مشارکت‌های نوین روستاییان در کارها با یکدیگر؛ برگزاری مسابقات ورزش‌های بومی و نوین در روستا؛ تقسیم و توزیع آب کشاورزی و لایه‌روبی انهار و عضویت و انجام فعالیت‌های بسیج.

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

غیرماندگار در روستاها انجام گردید. شاخص‌های ابعاد اجتماعی و اقتصادی تحقیق (جدول ۱)، از طریق مراجعه به منطقه مورد مطالعه و انجام مصاحبه‌هایی با تعدادی از شاغلین اداری ماندگار و غیرماندگار در روستاها برای تدوین پرسش‌نامه صورت گرفت. سپس جمع‌آوری داده‌های به صورت تکمیل پرسش‌نامه نهایی پس از تأیید آن در مرحله کارشناسی و نیز در مرحله پیش‌آزمون

جدول ۲: طبقه‌بندی روستاهای مورد مطالعه براساس درصد ماندگاری شاغلین اداری

طبقات	دهستان	روستا	تعداد
اول	کوه‌خواجه	شاه‌نظر - محمد اعظم - صیادان سفلی -	۳
	تیمورآباد	افضل‌آباد - موسی خمیری - گل محمد - شهرک سنجولی - عوض - تیلر - گرگ - علی صوفی	۸
دوم	کوه‌خواجه	لطف‌اله - محمد صفر	۲
	تیمورآباد	شهرک موسی سالاری - دادی - ده‌بلند - شهرک سالاری - چنگ - درویش علی - اسلام‌آباد - جمال‌آباد - حسن عبدالله - خدری	۱۰
سوم	کوه‌خواجه	جهان‌بخش - شیبانی - آزادی - خراشادی	۴
	تیمورآباد	بالاشیخ - شهرک ابوالفضل - اسماعیل‌قنبر - تیمورآباد - اکبرآباد - کرمی - ملاعلی - براهویی - حسین مشهدی	۹
جمع			۳۶

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

(روایی) بوده است. برای بررسی میزان پایایی گویه‌های تحقیق از آماره آلفای کرونباخ با دامنه‌ی صفر تا یک استفاده شده، که میزان آن ۰/۸۳ می‌باشد. که با توجه به آستانه‌های در نظر گرفته شده در منابع علمی معتبر، از قابلیت اعتماد مطلوبی برخوردار است (سکاران، ۱۳۸۱: ۱۰۶). سپس داده‌های پژوهش از طریق تکمیل پرسش‌نامه از شاغلین اداری ماندگار و غیرماندگار (۲۳۲ نفر) در سه طبقه (طبقه اول، روستاها با درصد کم ماندگاری شاغلین اداری، طبقه دوم روستاها با درصد ماندگاری متوسط شاغلین اداری و طبقه سوم روستاها با درصد زیاد ماندگاری شاغلین اداری) از ۳۶ روستای دو دهستان کوه‌خواجه و تیمورآباد (دهستان‌ها به صورت تصافی انتخاب شدند) جمع‌آوری شد (جدول ۲).

یافته‌های پژوهش

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد (جدول ۳) که پراکندگی پاسخ‌گویان در طبقات اول، دوم و سوم روستاها به ترتیب، ۲۰/۷ درصد، ۴۵/۷ درصد و ۳۳/۶ درصد می‌باشد که بیشترین درصد شاغلین ماندگار در طبقه سوم و برای شاغلین اداری غیرماندگار طبقه دوم روستاها به خود اختصاص داده‌اند. ادارات، آموزش و پرورش (مدارس و اداره و مجتمع‌های آموزشی) و مراکز بهداشتی و درمانی (خانه بهداشت، مراکز بهداشتی و درمانی و بیمارستان) به ترتیب ۶۲/۲ درصد و ۱۳/۸ درصد بیشترین فراوانی شاغلین

جدول ۳: فراوانی پراکندگی پاسخ‌گویان در روستاهای محدوده مورد مطالعه

طبقات روستاها	شاغلین اداری					
	کل		ماندگار در روستا		غیرماندگار در روستا	
	شماره	درصد	شماره	درصد	شماره	درصد
۱	۴۸	۲۰/۷	۱۴	۱۱/۱	۳۴	۳۲/۱
۲	۱۰۶	۴۵/۷	۴۷	۳۷/۳	۵۹	۵۵/۷
۳	۷۸	۳۳/۶	۶۵	۵۱/۶	۱۳	۱۲/۲
جمع	۲۳۲	۱۰۰	۱۲۶	۱۰۰	۱۰۶	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

اداری را به خود اختصاص داده‌اند. نیروهای مسلح (۷/۸ درصد)، مخبرات (۴/۲ درصد)، بانک (۳/۴ درصد)، جهادکشاورزی (۳ درصد)، ادارات آب و برق (۲/۶ درصد)، اداره راه، مسکن و شهرسازی (۲/۲) و اداره پست (۱/۸ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

مقایسه شاخص‌های بعد اجتماعی در میان شاغلین اداری ماندگار و غیرماندگار در روستاهای جامعه نمونه (جدول ۴)، نشان می‌دهد که شاخص‌های تشویق به مشارکت‌های نوین روستاییان در کارها با یکدیگر (میانگین وزنی ۳/۹۹)، بالا بردن سطح دانش عمومی و آگاهی روستاییان (میانگین ۳/۸۶) و مشارکت در انتخابات و برگزاری انتخابات (میانگین ۳/۸۳) به ترتیب رتبه‌های اول تا سوم را از نظر شاغلین اداری ماندگار در روستاها کسب کرده‌اند، اما از دیدگاه شاغلین اداری غیرماندگار در روستاها، شاخص‌های مشارکت و همکاری در طرح‌های واکسیناسیون کودکان (میانگین ۱/۹۸)، تغییر تعصبات، باورها و سبک زندگی روستاییان (میانگین ۱/۷۴) و عضویت و انجام فعالیت‌های بسیج (میانگین ۱/۶۶)، به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم اهمیت قرار داشته‌اند. از عمده مشکلات اجتماعی روستاها، تعصبات و باورهایی در بعضی از مسایل زندگی مانند باورهای خرافی است که شاغلین اداری ماندگار در روستاها، براساس نظریه پخش جغرافیایی و اثر مجاورت همسایگی، زمینه‌های تغییر این باورها و پیوند باورهای سنتی را با باورهای زمینه‌ساز پیشرفت جوامع روستایی را با استفاده از بالابردن سطح دانش عمومی و آگاهی روستاییان، برای مشارکت آن‌ها از سنتی به مشارکت‌های نوین و تأثیرگذار بر سرنوشت جوامع روستایی فراهم می‌نمایند.

جدول ۴: مقایسه شاخص‌های بعد اجتماعی برای شاغلین اداری ماندگار با غیرماندگار در روستاهای جامعه نمونه

شاغلین اداری		غیرماندگار		ماندگار		شاخص‌های بعد اجتماعی
رتبه	میانگین	رتبه	میانگین	رتبه	میانگین	
۱۴	۰/۵۵۴	۱/۱۶	۱۱	۱/۱۵۵	۳/۵۶	سوادآموزی روستاییان
۱۷	۰/۳۴۰	۱/۱۳	۱۸	۱/۱۰۴	۳/۲۶	اجرای برنامه برای پرکردن اوقات فراغت جوانان روستایی
۱	۱/۳۶۶	۱/۹۸	۹	۱/۲۹۲	۳/۵۷	مشارکت و همکاری در طرح‌های واکسیناسیون کودکان
۱۸	۰/۳۰۶	۱/۱۰	۱۳	۱/۳۰۰	۳/۵۲	مشارکت و همکاری در طرح‌های واکسیناسیون دام‌ها
۵	۰/۹۲۵	۱/۴۲	۵	۱/۳۱۶	۳/۷۹	عضویت در شورای حل اختلاف و حل و فصل دعوی روستاییان
۹	۰/۷۷۲	۱/۲۶	۲	۰/۹۰۹	۳/۸۶	بالا بردن سطح دانش عمومی و آگاهی روستاییان
۱۳	۰/۵۴۷	۱/۲۱	۱۴	۱/۱۰۸	۳/۵۱	انتقال صحیح و به موقع مشکلات و نیازهای روستاییان به ادارات
۴	۰/۸۸۳	۱/۴۳	۷	۱/۳۷۶	۳/۶۹	مدیریت روستا (عضویت در شورا و دهیاری)
۱۵	۰/۵۵۴	۱/۱۶	۸	۱/۲۴۶	۳/۵۹	مدیریت دفع اصولی فاضلاب و زباله‌های روستا
۲	۱/۲۲۱	۱/۷۴	۱۰	۱/۱۳۴	۳/۵۷	تغییر تعصبات، باورها و سبک زندگی روستاییان
۱۰	۰/۷۰۴	۱/۲۵	۳	۱/۳۲۵	۳/۸۳	مشارکت در انتخابات و برگزاری انتخابات
۶	۰/۷۹۵	۱/۳۶	۱۵	۱/۰۰۲	۳/۵۰	تشویق و الگودبیری روستاییان به استفاده از وسایل نوین زندگی
۷	۰/۶۴۶	۱/۲۹	۱۲	۱/۱۸۳	۳/۵۵	تشویق روستاییان به استفاده از علم و تکنولوژی در کشاورزی و دامداری
۸	۰/۸۱۳	۱/۲۸	۴	۱/۰۴۳	۳/۸۳	تشویق به سکونت جوانان در روستا
۱۶	۰/۴۷۹	۱/۱۳	۱	۰/۸۶۷	۳/۹۹	تشویق به مشارکت‌های نوین روستاییان در کارها با یکدیگر
۱۱	۰/۶۱۰	۱/۲۴	۱۶	۱/۱۷۷	۳/۴۸	مشارکت در تقسیم و توزیع آب کشاورزی و لایه‌روبی انهار
۱۲	۰/۵۳۹	۱/۲۳	۱۷	۱/۲۶۰	۳/۳۰	برگزاری مسابقات ورزش‌های بومی و نوین در روستا
۳	۱/۱۰۳	۱/۶۶	۶	۱/۱۲۲	۳/۷۵	عضویت و انجام فعالیت‌های بسیج

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد (جدول ۵) که از میانگین شاخص‌های بعد اجتماعی، روستاهای بالاشیخ و شهرک ابوالفضل در دهستان تیمورآباد از روستاهای طبقه ۳ به ترتیب با میانگین ۳/۷۲ و ۳/۷۱ رتبه‌های اول و دوم و در دهستان کوه‌خواجه روستاهای آزادی و خراشادی از روستاهای طبقه ۳ به ترتیب با میانگین ۳/۶۱ و ۳/۳۹ رتبه‌های سوم و چهارم را کسب نموده‌اند. روستاهای گل محمد، شهرک سنچولی، موسی خمیری و گرگ در دهستان تیمورآباد از روستاهای طبقه ۱ به ترتیب با میانگین ۱/۸۱، ۱/۷۱، ۱/۶۵ و ۱/۵۶، رتبه‌های سی و سوم، سی و چهارم، سی و پنجم و سی و ششم را در میان روستاهای جامعه نمونه به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۵: فراوانی و رتبه بعد اجتماعی در روستاهای جامعه نمونه

دهستان	روستا	مؤلفه اجتماعی			دهستان	روستا	مؤلفه اجتماعی		
		رتبه	میانگین	رتبه			رتبه	میانگین	رتبه
کوه‌خواجه	شیبانی	۳	۲/۸۷	۱/۶۳۱	تیمورآباد	اسماعیل‌قنبر	۳	۳/۰۳	۱/۱۵۸
	لطف‌اله	۲	۲/۲۰	۱/۳۹۳		تیمورآباد	۳	۳/۱۶	۱/۲۰۵
	محمدصفر	۲	۲/۸۴	۱/۶۸۵		شهرک سنچولی	۱	۱/۷۱	۱/۰۸۵
	شاه‌نظر	۱	۱/۸۵	۱/۱۷۷		اکبرآباد	۳	۲/۸۲	۱/۴۶۱
	محمداعظم	۱	۲/۲۴	۱/۴۶۲		چلنگ	۲	۲/۵۱	۱/۲۸۷
	آزادی	۳	۳/۶۱	۰/۸۵۵		درویش‌علی	۲	۲/۰۸	۱/۰۳۱
	جهان‌بخش	۳	۳/۰۵	۱/۱۲۳		کرمی	۳	۲/۸۵	۱/۳۲۶
	خراشادی	۳	۳/۳۹	۰/۵۴۸		ملاعلی	۳	۳/۰۳	۰/۹۸۹
	صیادان‌سفلی	۱	۲/۰۷	۱/۱۲۹		عوض	۱	۱/۸۹	۱/۱۸۶
	افضل‌آباد	۱	۲/۱۵	۱/۷۷۹		اسلام‌آباد	۲	۲/۶۵	۲/۳۴۴
تیمورآباد	دادی	۲	۲/۷۴	۱/۲۷۴	براهوئی	۳	۲/۸۴	۱/۱۳۱	
	شهرک موسی‌سالاری	۲	۲/۶۸	۱/۳۵۰	تیلر	۱	۲/۱۲	۱/۲۶۱	
	موسی‌خمیری	۱	۱/۶۵	۱/۱۴۳	جمال‌آباد	۲	۲/۱۸	۱/۶۷۴	
	بالاشیخ	۳	۳/۷۲	۰/۳۵۴	حسن‌عبداله	۲	۲/۱۹	۰/۹۵۸	
	ده‌بلند	۲	۲/۳۲	۱/۱۴۸	حسین‌مشهدی	۳	۲/۱۱	۱/۲۴۵	
	شهرک ابوالفضل	۳	۳/۷۱	۰/۴۵۴	خدیری	۲	۲/۱۹	۱/۱۸۰	
	گل‌محمد	۱	۱/۸۱	۰/۹۰۶	گرگ	۱	۱/۵۶	۰/۹۷۲	
	شهرک سالاری	۲	۲/۱۴	۱/۲۸۵	علی‌صوفی	۱	۱/۸۷	۱/۰۱۸	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

مقایسه شاخص‌های بعد اقتصادی در میان شاغلین اداری ماندگار و غیرماندگار در روستاهای جامعه نمونه (جدول ۶) نشان می‌دهد که شاخص‌های خرید تجهیزات و ادوات کشاورزی و ارایه خدمات به روستاییان (میانگین ۳/۸۳)، مدیریت مغازه در روستا (میانگین ۳/۵۷)، ارایه خدمات حمل و نقل به روستاییان (میانگین ۳/۵۶)، تأمین بعضی از کالاهای مورد نیاز خود از داخل محیط روستا (میانگین ۳/۵۵) و انجام فعالیت‌های کشاورزی و دامداری (میانگین ۳/۳۹)، به ترتیب اولویت‌های اول تا پنجم را به خود اختصاص داده‌اند، اما از نظر شاغلین اداری غیرماندگار در روستاها، شاخص‌های سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های کشاورزی و دامداری (میانگین ۱/۹۸)، خرید تجهیزات و ادوات کشاورزی و ارایه خدمات به روستاییان (میانگین ۱/۴۲)، کمک به روستاییان برای دریافت تسهیلات و اعتبارات از بانک‌ها مانند تسهیل اخذ و ضمانت وام (میانگین ۱/۳۸)، فعالیت برای دسترسی روستاییان

به آب‌های تحت‌الارضی مانند حفر چاهک (میانگین ۱/۳۵) و انجام فعالیت‌های کشاورزی و دامداری (میانگین ۱/۲۷)، رتبه‌های اول تا پنجم را به ترتیب کسب کرده‌اند. با توجه به ناتوانی روستاییان برای سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های کشاورزی، دامداری و صنایع دستی و عدم انتقال سرمایه افراد ساکن در شهر به روستا (کمی ارزش افزوده در سرمایه‌گذاری‌های محیط روستا)، شاغلین اداری ماندگار در روستاها می‌توانند این مشکل را تا حدودی برطرف نمایند. ازدیگر مشکلات روستاییان منطقه، نداشتن سند مالکیت

جدول ۶: مقایسه شاخص‌های بعد اقتصادی از نظر شاغلین اداری ماندگار با غیرماندگار در روستاهای جامعه نمونه

شاغلین اداری						شاخص‌های بعد اقتصادی
غیرماندگار			ماندگار			
رتبه	میانگین	رتبه	میانگین	رتبه	میانگین	
۵	۰/۵۱۲	۱/۲۷	۵	۰/۱۹۳	۳/۳۹	انجام فعالیت‌های کشاورزی و دامداری
۱	۱/۳۶۶	۱/۹۸	۶	۰/۹۸۳	۳/۳۶	سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های کشاورزی و دامداری
۹	۰/۴۳۱	۱/۱۵	۹	۱/۲۰۷	۳/۱۷	کمک به راه‌اندازی، تشکیل و یا عضویت در تعاونی‌های اعتباری، مالی، تولید و توزیع روستایی
۲	۰/۹۲۵	۱/۴۲	۱	۱/۰۴۳	۳/۸۳	خرید تجهیزات و ادوات کشاورزی و ارائه خدمات به روستاییان
۶	۰/۷۷۲	۱/۲۶	۲	۱/۲۹۲	۳/۵۷	مدیریت مغازه در روستا
۸	۰/۵۴۷	۱/۲۱	۳	۱/۱۳۴	۳/۵۶	ارائه خدمات حمل و نقل به روستاییان
۳	۰/۸۱۰	۱/۳۸	۱۱	۱/۱۲۸	۳/۲۱	کمک به روستاییان برای دریافت تسهیلات و اعتبارات از بانک‌ها مانند تسهیل اخذ وام و ضمانت وام
۷	۰/۵۳۱	۱/۲۵	۱۰	۱/۱۰۴	۳/۲۶	تأمین و رفع نیازهای روزمره خانوارهای روستایی
۱۱	۰/۳۶۷	۱/۱۳	۴	۱/۱۵۵	۳/۵۵	تأمین بعضی از کالاهای مورد نیاز خود از داخل محیط روستا
۱۲	۰/۳۲۹	۱/۱۲	۱۲	۱/۱۷۸	۳/۱۷	جذب سرمایه‌گذاری دولت و نهادها در روستا
۱۳	۰/۲۷۰	۱/۰۶	۷	۱/۰۴۴	۳/۳۴	دادن پول قرض به روستاییان
۱۰	۰/۴۱۵	۱/۱۴	۸	۱/۰۷۸	۳/۳۲	فعالیت برای دسترسی روستاییان به آب‌های سطح‌الارضی (کانال و رودخانه)
۴	۱/۱۰۴	۱/۳۵	۱۳	۱/۱۹۶	۲/۹۹	فعالیت برای دسترسی روستاییان به آب‌های تحت‌الارضی (چاهک)

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

رسمی برای اموال منقول و غیرمنقول و عدم اعتبار قانونی اسناد محلی برای وثیقه‌گذاری جهت دریافت تسهیلات مالی و اعتباری از بانک‌ها می‌باشد، که در این زمینه هم شاغلین اداری به دلیل اشتغال رسمی در ادارات و نهادهای دولتی این خلاء را تا حدودی رفع می‌نمایند. هزینه خرید و تعمیر و نگهداری تجهیزات و ادوات کشاورزی زیاد است و برای کشاورزان هم با توجه به میانگین کم اراضی تحت تملک‌شان، خرید این ادوات مقرون به صرفه و در توانایی آن‌ها نیست، که شاغلین اداری با تملک این ادوات و ارائه خدمات به کشاورزان، زمینه‌های فعالیت و کسب درآمد را برای روستاییان فراهم می‌نمایند.

همان‌طور که در جدول ۷ مشاهده می‌شود از میانگین شاخص‌های بعد اقتصادی در روستاهای جامعه نمونه، روستاهای آزادی و جهان‌بخش در دهستان کوه‌خواجه از روستاهای طبقه ۲، به ترتیب با میانگین ۳/۵۲ و ۳/۳۷، رتبه‌های اول و سوم و روستاهای شهرک ابوالفضل، بالاشیخ و تیمورآباد در دهستان تیمورآباد از روستاهای طبقه ۳، به ترتیب با میانگین ۳/۴۴، ۳/۲۱ و ۳/۱۵، رتبه‌های دوم، چهارم و پنجم را به دست آورده‌اند. روستاهای موسی

خمیری (طبقه ۱)، جمال‌آباد (طبقه ۲)، حسین مشهدی (طبقه ۳) و علی صوفی (طبقه ۱) در دهستان تیمورآباد به ترتیب با میانگین ۱/۴۶، ۱/۳۷، ۱/۳۲ و ۱/۲۵، رتبه‌های سی و سوم، سی و چهارم، سی و پنجم و سی و ششم را دارا می‌باشند.

جدول ۷: میانگین، انحراف معیار و رتبه بعد اقتصادی در روستاهای جامعه نمونه

دهستان	روستا	بعد اقتصادی			دهستان	روستا	بعد اقتصادی		
		رتبه	میانگین	انحراف معیار			رتبه	میانگین	انحراف معیار
کروه‌گویان	شیبانی	۳	۲/۴۱	۱/۳۷۶	تیمورآباد	اسماعیل‌قنبر	۳	۲/۵	۰/۸۳۳
	لطف‌اله	۲	۲/۱۸	۱/۲۴۶	تیمورآباد	تیمورآباد	۳	۳/۱۵	۱/۰۳۵
	محمدصفر	۲	۲/۷	۱/۵۹۲	شهرک سنچولی	شهرک سنچولی	۱	۱/۵۹	۱/۰۷
	شاه‌نظر	۱	۱/۹۱	۱/۱۶۱	اکبرآباد	اکبرآباد	۳	۲/۵۱	۰/۹۸۲
	محمداعظم	۱	۱/۸۷	۱/۴۰۸	چلنگ	چلنگ	۲	۲/۲۲	۱/۲۵۷
	آزادی	۳	۳/۵۲	۰/۸۱۵	درویش‌علی	درویش‌علی	۲	۱/۸۳	۱/۲۳۶
	جهان‌بخش	۳	۳/۳۷	۰/۹۴۵	کریمی	کریمی	۳	۲/۷	۱/۳۱۴
	خراشادی	۳	۲/۸۵	۰/۶۱۴	ملاعلی	ملاعلی	۳	۲/۶۴	۱/۰۲۹
	صیادان‌سفلی	۱	۲	۰/۹۵۱	عوض	عوض	۱	۱/۷	۱/۲۲۶
	افضل‌آباد	۱	۲/۰۴	۱/۳۷۶	اسلام‌آباد	اسلام‌آباد	۲	۲/۳۱	۱/۸۵۶
تیمورآباد	دادی	۲	۲/۷	۱/۳۳۷	براهوئی	براهوئی	۳	۱/۵	۱/۱۱۲
	شهرک موسی‌سالاری	۲	۲/۵	۱/۴۲۷	تیلر	تیلر	۱	۱/۸۷	۱/۵۱۵
	موسی‌خمیری	۱	۱/۴۶	۰/۶۸۷	جمال‌آباد	جمال‌آباد	۲	۱/۳۷	۰/۵۳۰
	بالاشیخ	۳	۳/۲۱	۰/۵۵۷	حسن‌عبداله	حسن‌عبداله	۲	۱/۵۹	۰/۶۱۵
	ده‌بلند	۲	۱/۹۱	۰/۹۱۱	حسین‌مشهدی	حسین‌مشهدی	۳	۱/۳۲	۰/۹۶۵
	شهرک ابوالفضل	۳	۳/۴۴	۰/۱۵۹	خدری	خدری	۲	۲/۰۴	۱/۱۲۲
	گل‌محمد	۱	۱/۷۱	۱/۴۳۷	گرگ	گرگ	۱	۱/۷۹	۱/۳۷۱
	شهرک سالاری	۲	۲/۱۷	۱/۳۱۶	علی‌صوفی	علی‌صوفی	۱	۱/۲۵	۰/۴۳۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

آزمون فرضیات

برای سنجش تأثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی در سه طبقه روستاهای مورد مطالعه از آزمون

کروسکال-والیس

جدول ۸: فراوانی، میانگین و انحراف معیار بعد اجتماعی در طبقات روستاها از نظر پاسخ‌گویان

طبقات روستاها	مؤلفه اجتماعی		
	فراوانی	درصد	میانگین
۱	۴۸	۲۰/۷	۱/۸۵۷
۲	۱۰۶	۴۵/۷	۲/۳۵۰
۳	۷۸	۳۳/۶	۲/۵۳۷

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

استفاده شده است. براساس یافته‌های جدول ۹، میانگین نمرات در مورد بعد اجتماعی از دیدگاه پاسخ‌گویان در سه طبقه، روستاهای طبقه اول ۱/۸۵۷، طبقه دوم ۲/۳۵۰ و طبقه سوم ۲/۵۳۷ می‌باشد.

نتایج آزمون کروسکال - وایس بعد اجتماعی نشان می‌دهد تاثیرات ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی در سه طبقه روستاها با سطح معنی‌داری (Sig) کمتر از ۰/۰۱ درصد بوده است (جدول ۹). بنابراین فرض H_0 ، یعنی برابری تاثیر ماندگاری

جدول ۹: نتایج آزمون کروسکال- وایس بعد اجتماعی از نظر پاسخ‌گویان

	میانگین اجتماعی
Chi- Square	۳۴/۰۵۱
df	۲
Asymp. Sig	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی در سه طبقه روستاها رد شده و فرض مخالف (H_1)، یعنی تفاوت تاثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی در سه طبقه روستاهای جامعه نمونه تأیید گردیده است، بنابراین فرضیه اول تحقیق به اثبات می‌رسد.

برای سنجش تأثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اقتصادی در سه طبقه روستاهای مورد مطالعه از آزمون کروسکال- وایس استفاده شده است. براساس جدول ۱۰، میانگین نمرات در مورد بعد اقتصادی از دیدگاه پاسخ-گویان در سه طبقه، روستاهای طبقه اول ۱/۷۱۳، طبقه دوم ۲/۱۴۳ و طبقه سوم ۲/۹۳۱ می‌باشد.

جدول ۱۰: فراوانی، میانگین و انحراف معیار بعد اقتصادی در طبقات روستاها از نظر پاسخ‌گویان

طبقات روستاها	مؤلفه اقتصادی		
	فراوانی	درصد	میانگین
۱	۴۸	۲۰/۷	۱/۷۱۳
۲	۱۰۶	۴۵/۷	۲/۱۴۳
۳	۷۸	۳۳/۶	۲/۹۳۱

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

نتایج آزمون کروسکال- وایس بعد اقتصادی نشان می‌دهد تاثیرات ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اقتصادی در سه طبقه روستاها با سطح معنی‌داری (Sig) کمتر از ۰/۰۱ درصد بوده است (جدول ۱۱). بنابراین فرض H_0 ، یعنی برابری تاثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اقتصادی در سه طبقه روستاها رد شده و فرض مخالف (H_1)، یعنی تفاوت تاثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اقتصادی در سه طبقه روستاهای جامعه نمونه تأیید گردیده است، لذا فرضیه دوم تحقیق نیز به اثبات می‌رسد.

جدول ۱۱: نتایج آزمون کروسکال- وایس بعد اقتصادی از نظر پاسخ‌گویان

	میانگین اقتصادی
Chi- Square	۳۸/۴۴۴
df	۲
Asymp. Sig	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱

نتیجه‌گیری و پیشنهادات تحقیق

با هدف بررسی میزان تأثیر شاغلین اداری ماندگار و غیرماندگار بر توسعه اجتماعی روستاهای بخش شیب‌آب شهرستان زابل از آزمون مان - ویتنی استفاده شد، نتایج حاکی از آن است که با سطح اطمینان ۹۹ درصد، تفاوت

معنی‌داری بین دو گروه (شاغلین اداری ماندگار و غیرماندگار در محیط روستا) دیده می‌شود. برای سنجش تأثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی در سه طبقه روستاهای مورد مطالعه از آزمون کروسکال-والیس استفاده شد که در سطح اطمینان ۹۹ درصد، تفاوت معنی‌داری ($\text{sig}=0/000$) در تأثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی در سه طبقه روستاها تأیید گردیده است. که میانگین نمرات در مورد بعد اجتماعی از دیدگاه پاسخ‌گویان در روستاهای طبقه اول ۱/۸۵۷، طبقه دوم ۲/۳۵۰ و طبقه سوم ۲/۵۳۷ می‌باشد و هر چه درصد ماندگاری شاغلین اداری بیشتر می‌شود، میانگین تأثیرات اجتماعی آن‌ها نیز افزایش می‌یابد، بنابراین فرضیه اول تحقیق تأیید می‌شود.

برای بررسی میزان تأثیر شاغلین اداری ماندگار و غیرماندگار بر توسعه اقتصادی روستاها از آزمون مان-ویتنی استفاده شد، نتایج حاکی از آن است که تفاوت معنی‌داری ($\text{sig}=0/000$) بین دو گروه ماندگار و غیرماندگار دیده می‌شود. برای سنجش تأثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اقتصادی در سه طبقه روستاهای مورد مطالعه از آزمون کروسکال-والیس استفاده شد که در سطح اطمینان ۹۹ درصد، تفاوت معنی‌داری، در تأثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اقتصادی، در سه طبقه روستاها تأیید گردیده است. میانگین نمرات در مورد بعد اقتصادی از دیدگاه پاسخ‌گویان در روستاهای طبقه اول ۱/۷۱۳، طبقه دوم ۲/۱۴۳ و طبقه سوم ۲/۹۳۱ می‌باشد، یعنی هر چه درصد ماندگاری شاغلین اداری زیاد می‌شود، میانگین تأثیرات اقتصادی آن‌ها افزایش می‌یابد، بنابراین فرضیه دوم تحقیق نیز تأیید می‌شود.

از آن‌جا که یکی از مشکلات روستاهای محدوده مورد مطالعه، مهاجرت جوانان و تحصیل‌کرده‌ها به شهرها و دیگر مناطق کشور می‌باشد، که شرایط نامناسب آب‌وهوایی (سرد و خشک در فصل سرد و گرم و خشک در فصل گرم سال)، وزش بادهای ۱۲۰ روزه (همراه با حرکت ماسه‌های روان و گردوغبار شدید)، خشکسالی‌های متوالی و نبود اشتغال پایدار در منطقه، از مشکلات حاد منطقه می‌باشد، که این عوامل، شرایط را برای ماندگاری جمعیت در این محدوده مکانی با دشواری همراه ساخته است. لذا ماندگاری شاغلین اداری در روستاها که تاکنون مورد بی‌توجهی مسئولان برنامه‌ریز روستایی و عدم ایجاد شرایط مناسب برای بروز استعداد و توانایی‌های این افراد موجب شده است که تأثیر آن‌ها بر بهبود وضعیت اجتماعی و اقتصادی روستاها مورد توجه قرار نگیرد. یافته‌های این تحقیق می‌تواند دریچه‌ای برای توجه به این نیروهای نخبه روستایی و استفاده بهینه از توانایی‌های علمی و اقتصادی آن‌ها در روستاها باشد. بنابراین می‌توان در زمینه افزایش تأثیر ماندگاری شاغلین اداری بر توسعه اجتماعی و اقتصادی روستاهای بخش شیب‌آب زابل، پیشنهادات ذیل را مطرح کرد:

✓ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد شاغلین اداری که در روستای محل تولد خود اشتغال و سکونت دارند از ماندگاری بیشتری برخوردارند، لذا پیشنهاد می‌گردد:

۱. در استخدام شاغلین اداری روستاها، تحصیل‌کرده‌های متولد همان روستا در اولویت قرار بگیرند.
  ۲. در انتقال و انتخاب محل کار شاغلین اداری در روستای محل تولد، تسهیلات لازم در نظر گرفته شود.
  ۳. در استخدام شاغلین اداری، افرادی که تمایل به ماندگاری بیشتری در محیط روستا دارند در اولویت قرار گیرند.
- ✓ نتایج تحقیق حاکی از آن است که، شاغلین اداری ماندگار بر توسعه اجتماعی و اقتصادی روستاها بیشتر از شاغلین اداری غیرماندگار در محیط روستا مؤثر می‌باشند بنابراین:

۱. تسهیلات لازم مانند پرداخت وام و اعتبارات مالی با بهره کم (تسهیلات ساخت مسکن و فعالیتهای کشاورزی و دامداری) برای تشویق به ماندگاری شاغلین اداری در محیط روستا فراهم شود.
۲. تسهیلات لازم (حمایت‌های مالی و اداری) برای کارآفرینی شاغلین اداری (ساخت تاسیسات دامداری، گلخانه و مرغداری) به عنوان نخبگان جامعه روستایی فراهم شود تا خود زمینه ماندگاری بیشتر این گروه و توسعه اقتصادی روستاها را در پی داشته باشد.
۳. علل ماندگاری (شاخص‌های عینی و ذهنی) شاغلین اداری در محیط روستا شناسایی و تقویت شوند تا ماندگاری بیشتر شاغلین اداری را سبب شود.

✓ با توجه به فعالیت شاغلین اداری در پر کردن اوقات فراغت جوانان روستا اقدامات ذیل انجام گیرد:

۱. حمایت‌های مالی و نهادی جهت ایجاد کانون‌های فرهنگی، هنری، علمی و ورزشی در روستاهای دارای مرکزیت ارتباطی نسبت به روستاهای اطراف فراهم شود.
  ۲. با توجه به کمی هزینه مالی برای رونق بازی‌های محلی، از شاغلین اداری برای ترغیب جوانان روستایی جهت معرفی و گسترش این بازی‌ها برای غنی کردن اوقات فراغت آنها استفاده شود.
  ۳. گزارش‌های تصویری از فعالیت‌های شاغلین اداری در زمینه اوقات فراغت جوانان روستایی جهت معرفی و تشویق آنها به فعالیت بیشتر توسط رسانه‌های صوتی و تصویری محلی و ملی انجام شود.
- ✓ با توجه به دیدگاه مثبت مردم روستا نسبت به شاغلین اداری ماندگار در روستا پیشنهاد می‌گردد:
۱. نهادها و مؤسسات دولتی و غیر دولتی مرتبط با روستاها، در تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه از ظرفیتهای مالی و تجربی شاغلین اداری ماندگار در روستاها برای پیشبرد بهتر اهداف توسعه روستاها استفاده کنند.
  ۲. با توجه به درک بهتر مشکلات و نیازهای روستاییان (شناخت محیط روستا و ارتباط نزدیک با روستاییان و نیازهایشان) از طرف شاغلین اداری ماندگار در روستاها، پژوهشگران و برنامه‌ریزان از ظرفیتهای آنان در شناسایی و ارائه راه‌حل برای مشکلات روستاییان استفاده کنند.

منابع

- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۷)، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی توسعه روستایی، انتشارات اطلاعات، چاپ پنجم، تهران.
- اشرفی، حسین (۱۳۸۸)، کتابخانه‌های عمومی و نیازهای جمعیتی ایران، پیام کتابخانه، ۹۷-۱۲۲.
- امیرنژاد، قنبر (۱۳۸۸)، نقش دانش در توسعه انسانی، فصل‌نامه توسعه انسانی، دوره ۳، و ۴، دو شماره زمستان ۸۷ و بهار ۸۸، صص ۲۱۳-۱۹۳.
- بیابانی، غلامحسین و هادیانفر، کمال (۱۳۸۷)، مهاجر سرمایه انسانی، شهروند جهانی، فصل‌نامه جمعیت، شماره ۶۵-۶۶، صص ۴۹-۶۴.
- پوراشرف، یاسان‌الله و طولابی، زینت (۱۳۸۸)، رویکرد کیفی به عوامل موثر بر میل به ماندگاری با انگیزه معلمان مورد: استان ایلام، فصل‌نامه تعلیم و تربیت، شماره ۹۸، صص ۱۵۳-۱۷۶.
- ترکان، اکبر و شهبازی، میثم (۱۳۸۹)، بررسی چگونگی جلب مشارکت بخش خصوصی در توسعه زیر ساخت‌های حمل و نقل جاده‌ای؛ مسایل و راهکارها، فصل‌نامه راهبرد، سال ۱۹، شماره ۵۷، زمستان، صص ۲۴۵-۲۷۶.
- حسینی ابری، سیدحسین (۱۳۷۸)، روستا در مفهوم واقعی آن، فصل‌نامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۲ و ۵۳.

رضایی، مجید(۱۳۸۴)، جایگاه توسعه علمی در توسعه ملی و عوامل و موانع آن، مجموعه مقالات نخستین کنگره بین‌المللی نهضت تولید علم، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، جلد ۲، تهران.

سکاران، اوما(۱۳۸۰)، روشهای تحقیق در مدیریت، ترجمه محمد صائبی و محمود شیرازی، انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی، تهران.

شریعت‌زاده، مهدی و چیدری، محمد(۱۳۸۳)، ویژگی‌های نیروی انسانی توسعه‌یافته، رهیافت، شماره ۳۲، بهار و تابستان، صص ۶۵-۷۰.
قاسمی‌اردهانی، علی(۱۳۸۵)، بررسی علل مهاجرت روستاییان به شهرها در ایران با فرابرسی پایان‌نامه‌های تحصیلی در مقطع زمانی ۱۳۵۹-۱۳۸۳، فصل‌نامه روستا و توسعه، شماره ۹، صص ۵۱-۸۰.
مرکز آمار ایران، سال‌نامه آماری کشور در سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۷۶-۱۳۷۵-۱۳۶۵.

مطیعی‌لنگرودی، سیدحسین(۱۳۸۸)، برنامه‌ریزی روستایی با تاکید بر ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، چاپ چهارم، مشهد.
مطیعی‌لنگرودی، سیدحسین و بخشی، زهرا. ۱۳۸۹. نقش اعتبارات به‌سازی مسکن در توانمندی و ماندگاری جمعیت روستایی دهستان بیهق شهرستان سبزوار، فصل‌نامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، سال ۴۲، شماره ۷۲، صص ۴۶-۳۱.
نونزاد، مسعود(۱۳۸۱)، اقتصاد توسعه، انتشارات کوشامهر، چاپ اول، شیراز.

- Attfield. R and Wilkins. B**(1992), International justice and the third world, London, Rutledge.
- Currivan. D. B**(2000), The causal order of job satisfaction and organizational commitment in models of employee turnover. Human Resource Management Review. Vol 9,P,495-524.
- ESCAP**(1996), Showing the way: Methodologies for success full Rural poverty alleviation projects, Bangkok: ESCAP.
- Fishbine. M, Aizen. I**(1975), Belife, Attitude, Intention and Behaviour. An Introduction to theory and Research. Addison- Wesley, Massachusets.
- Friedman. J**1992), A world federation of cultures, New York. The free, series on perfeired world for the 1990s.
- Goodland. Rand, H.E. Daly**(1992), Three step toward Global Environmental sustainability in development, vol 2-3, pp 64-71.
- Huang. M, Robert. D and Simons. A.** 2002. Rural labour Market: the case of china, journal of Agricultural Economics, vol23,pp117-127.
- Lee. J. W.** 2005. Human capital and productivity for Korea,s Sustained Economic growth, journal of Asian economic,vol 16, pp 664-687.
- Lehman. D.** 1979. Development theory, fourcritical studies, London.
- Mueller. C. W**(1994), Employee Commitment:Resolving some isses. Work and occupations, Vol 19, P,211-236.
- Williams. A. M and Cutchin. M. P**(2002), The rural of health care provision, Journal of interprofessional car, 107-115.

فرا تحلیل مطالعات پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی (CPTED) در داخل

یدالله صادقی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه تربیت مدرس

ابوالفضل مشکینی^۱

عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس؛

محسن کلانتری

عضو هیات علمی دانشگاه زنجان

بهمن کارگر

عضو هیات علمی دانشگاه علوم انتظامی

عبدالرضا رکن الدین افتخاری

عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۰۱/۱۹

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۱۱/۰۴

چکیده

انسجام در حرکت تحقیق، تعیین نقاط ضعف احتمالی پژوهش‌های پیشین و برنامه‌ریزی برای تصحیح روندهای آتی در پژوهش در هر زمینه یا حوزه‌ای، نیازمند نوعی بازنگری و فراتحلیل می‌باشد. با انجام یک فرتحلیل درست، نتایجی بدست می‌آید که از عهده هر یک از تحقیقات و پژوهش‌ها بصورت جداگانه خارج است. در سال‌های اخیر در کشور ما، تعداد قابل توجهی مطالعه و تحقیق در جامعه دانشگاهی و توسط محققین در حوزه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی، انجام شده است. پژوهش حاضر با هدف شناخت خصایص و روندهای شکلی و محتوایی تحقیقات و پژوهش‌های انجام شده در این حوزه و دستیابی به نتایجی ارزشمند حاصل از کل مطالعات موجود، انجام گرفت. روش انجام این پژوهش، اسنادی از نوع فراتحلیل می‌باشد. نتایج نشان دهنده آن است که تحقیقات موجود، از سال‌های ۱۳۸۰ به بعد رونق یافته است. از نظر شیوه تحقیق، در برخی از آنها کاستی‌هایی مشاهده می‌گردد. همچنین عمده نتایج و پیشنهادات بخوبی جمع‌آوری و دسته‌بندی شد.

واژگان کلیدی: پیشگیری از جرم، طراحی محیطی، فراتحلیل

مقدمه

با رشد تحقیقات در حوزه‌های مختلف علوم و مواجه شدن جامعه علمی با انفجار اطلاعات، صاحب‌نظران در عمل به این نتیجه رسیده‌اند که اطلاع و تسلط بر تمامی ابعاد یک رشته و به روز بودن در زمینه معین، تا حدود زیادی امکان‌پذیر نیست. لذا انجام پژوهش‌های ترکیبی که عصاره تحقیقات انجام شده در یک موضوع خاص را به شیوه نظام‌دار و علمی فراروی پژوهشگران قرار می‌دهند، گسترش روزافزون می‌یابد. از طرف دیگر در رشته‌های علوم اجتماعی به‌ندرت مطالعه واحدی پیدا می‌شود که با آن بتوان به حل مسأله مورد پژوهش دست یافت. پدیده‌های مرتبط با حوزه علوم اجتماعی به دلیل آنکه موجود انسانی موضوع اصلی و عمده پژوهش است، پیچیده‌تر از آن است که بتوان در چارچوب مطالعه واحدی به تبیین آنها پرداخت (Wolf, 1986: 70). از آنجا که ذهن انسان توانایی ترکیب و انتظام داده‌های منتج از مطالعات فراوان را ندارد، به ناچار باید از روشی استفاده کرد که بکارگیری الگوی علمی رایج این وظیفه را انجام دهد (قدیمی، ۱۳۹۰: ۴۵).

یکی از این حوزه‌ها، پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی است که در سال‌های اخیر، مورد توجه بسیاری از محققان حوزه برنامه‌ریزی شهری، علوم اجتماعی و حقوق قرار گرفته است. پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی^۱ عبارت است از "طراحی مناسب و کاربری موثر از محیط و ساختمان که منجر به کاهش جرم و ترس ناشی از جرم می‌شود". به عبارت دیگر طراحی مناسب و استفاده درست از محیط می‌تواند علاوه بر پیشگیری از وقوع جرم، کیفیت زندگی را بهبود بخشد و ترس از جرم را کاهش دهد (Crow, 2000, p.46). این مسئله مبتنی بر مطالعاتی است که در اواسط قرن بیستم انجام شد (see; Lynch, 1960, Poyner, 1983, Coleman, 1985). نظریه CPTED بر این اندیشه مبتنی است که رفتار انسانی در محیط شهری تحت تاثیر طراحی محیطی قرار دارد. از آثار مثبت نظریه مذکور می‌توان به بهبود کیفیت زندگی، تقویت حس تعلق به محیط در ساکنان، کاهش میزان جرایم و حتی افزایش قیمت خانه و زمین برشمرد.

در کشور ما، مباحث مربوط به جغرافیای بزهکاری و مطالعه رابطه جرم و مکان، طی چند سال اخیر مورد توجه پژوهشگران کشور قرار گرفته است و بررسی‌ها نشان از افزایش توجه به موضوع فوق در متون علمی کشور دارد که از مهم‌ترین پژوهش‌های انجام شده در این زمینه می‌توان به "بررسی جغرافیایی جرم و جنایت در مناطق شهر تهران" (کلانتری، ۱۳۸۰)، "پیشگیری از جرم از طریق برنامه‌ریزی کاربری اراضی، مورد مطالعه سرقت در شهر زنجان" (عبداللهی حقی، ۱۳۸۳)، شناسایی و تحلیل کانون‌های جرم‌خیز شهر زنجان با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (توکلی، ۱۳۸۴).

هدف اصلی این پژوهش شامل ترکیب و تلفیق نتایج تحقیقات انجام شده در حوزه "پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی" برای فراهم‌سازی مقدمات کاربست مدیریت موجود، و هدف فرعی عبارت از بررسی شکلی و محتوایی، شامل روش تحقیق، نتایج و پیشنهادهای تحقیقات موجود در این حوزه می‌باشد. پرسش این پژوهش آن

^۱ CPTED; Crime Prevention Through Environmental Design

است که ویژگی‌های شکلی و محتوایی پژوهش‌های دانشگاهی در زمینه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی در کشور چه بوده و مهمترین نتایج و پیشنهادات آن کدامند؟

روش شناسی تحقیق

روش مورد استفاده در این پژوهش، روش اسنادی از نوع فراتحلی می‌باشد. در این روش پژوهشگر سعی بر ثبت ویژگی‌ها و یافته‌های پژوهش‌ها در قالب مفاهیم کمی دارد و آنها را آماده استفاده از روش‌های نیرومند آماری می‌سازد تا از این طریق به نتایج منسجم و یکپارچه برسد. فراتحلیل، مهارتی است که در آن از روش‌های آماری، کمی و ریاضی استفاده می‌شود (دلاور، ۱۳۷۴: ۲۸۹). اصل اساسی این روش عبارت است از ترکیب نتایج متعدد و استخراج نتایج جدید و منسجم و حذف آنچه موجب سوگیری در نتایج نهایی می‌شود. روش فراتحلیل به پژوهشگر امکان می‌دهد که در مقایسه با انجام پژوهش با یک روش، به شناختی بیشتر از پدیده‌ها برسد، زیرا با ترکیب مطالعات انجام‌شده نتیجه‌گیری کلی حاصل می‌شود (شکرکن، ۱۳۷۶ و گال، ۱۹۹۶). نکته مهم و قابل توجه آن است که اغلب تحقیقات موجود در داخل، الزاما با روش‌های آماری انجام نشده و لذا فاقد خصوصیات لازم و کافی برای فراتحلیل کمی و محاسبات آماری (مانند اندازه اثر و...) است. از اینرو رویکرد کیفی در این فراتحلیل غالب خواهد بود.

جامعه آماری تحقیق شامل تمامی مطالعات و تحقیقات دانشگاهی در دسترس و مرتبط با حوزه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی است که شامل موارد ذیل است: مقالات علمی-پژوهشی، مقالات علمی-ترویجی و پایان‌نامه‌هایی که دست کم در سطح کارشناسی ارشد در این حوزه انجام شده است.

مطالعه منابع دست اول در زمینه موضوع تحقیق، ابزار اصلی جمع‌آوری اطلاعات این پژوهش را تشکیل می‌دهد، زیرا در روش فراتحلیل تمامی پژوهش‌های مربوط یا تعداد قابل توجهی از آنها باید مورد بررسی قرار گیرد. منظور از منابع دست اول، اصل پژوهش‌های انجام شده در زمینه مورد نظر است، زیرا در روش فراتحلیل، گزارش‌های پژوهشی مختصر قابل استفاده نیست.

در گام اول تحقیق، با استفاده از جستجوگرهای اینترنتی و مراجعه به پایگاه‌های اطلاع‌رسانی کتابخانه ملی ایران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و تربیت‌مدرس، پورتال جامع علوم انسانی، جستجوگر سیمرغ و پایگاه‌های اینترنتی مگیران (بانک اطلاعات نشریات و مجلات کشور) و ایران داک (بانک اطلاعات پایان‌نامه‌های کشور) و بسیاری از پایگاه‌های اطلاع‌رسانی دیگر سعی شد تا بانک جامع اطلاعاتی حاوی تحقیقات علمی، مقالات علمی پژوهشی و علمی ترویجی و پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد تهیه گردد. سپس با مراجعه حضوری به مراکز علمی مانند کتابخانه‌های دانشگاه‌ها و سازمان‌های وابسته و مراکز اسناد علمی، در دستور کار قرار گرفت. واحد تحلیل، هر یک از تحقیقات پیشین می‌باشند.

بحث و بررسی

پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی

انواع جرایم درون شهری را جرایم گزارش شده یا نشده، جرایم قابل کشف یا غیر قابل کشف، جرایم آگاهانه یا غیر آگاهانه و جرایم از پیش تعیین شده یا نشده تشکیل می‌دهد (Meyer, T. & Qhobela, M, 1998) که هر کدام

در هنگام وقوع بگونه‌ای به ساخت کالبدی شهر ارتباط دارد، چراکه اگر محیطی برای جرایم فراهم نشود، بسیاری از جرایم بصورت خودبازدارنده کاهش می‌یابند.

رویکرد CPTED را می‌توان طراحی کارآمد و بکارگیری بهینه کلیه عناصر موجود در محیط مصنوع به منظور کاهش جرایم شهری دانست که به طور مستقیم و غیرمستقیم در ارتقای کیفیت زندگی، افزایش رضایتمندی شهروندی و بهبود رفاه و سرمایه اجتماعی تاثیر بسزایی دارد (Geason, 1989). مرکز بین‌المللی جرایم (NICP, 2006) (Gronland, 2000) در این باره به طراحی و استفاده مناسب از محیط ساخته شده برای کاهش یا جلوگیری از جرایم و بهسازی کیفیت زندگی اشاره کرد. روزنامه بین‌المللی جلوگیری از جرایم (JCI, 2006) (Wekerle, M. Whitzman, R. USA, 1995) توجه به امنیت را مولفه‌ای اساسی در طراحی فضاهای مصنوع شهر عنوان نمود چرا که احتمال وقوع جرایم و ارتکاب آنها را کاهش می‌دهد. از نگاه انجمن بین‌المللی CPTED (ICA, 2005) (Cozens, & et all, Vol.19, Issue 2, 2001, PP 136-164)، شامل استفاده هوشمندانه از فضای ساخته‌شده در جلوگیری از جرایم در فرایند طراحی و برنامه‌ریزی محیط مصنوع در طراحی فضاهای شهری است که می‌تواند پتانسیل جرم‌خیزی مناطق را کاهش دهد. در اندیشه مدیر دپارتمان بین‌المللی جلوگیری از جرایم از طریق طراحی محیطی (Dan Fleisher and Fred Heinemann, 1996, PP.34_41)، CPTED شامل راهی برای تحقق شهری ایمن است که از اقدامات پیشگیرانه از طریق طراحی و برنامه‌ریزی شهری برای کاهش احتمال تجاوز و جرایم شهری بهره می‌گیرد. در این‌مورد، دبیر دپارتمان جلوگیری از جرایم شهری در سطح محله‌ای شهر پترزبورگ (سوزان آجوک) به فرایند پیشگیری قبل از درمان در احتمال وقوع جرایم اشاره نمود و یکی از رسالت‌های طراحی شهری و معماری فضاهای شهری را در کاهش پتانسیل‌های طبیعی جرم‌خیزی دانست.

بر این اساس چنین آرای مهمی، می‌توان این رویکرد را یک رویکرد ترکیبی در طراحی ساختار کالبدی شهر دانست که از طریق آرایش و طراحی کالبد شهر برای جلوگیری از ارتکاب جرایم و یا کاهش آن بهره می‌برد (Petrella, 2004). بانک جهانی نیز بر این باور است که این روش طراحی، این امکان را فراهم می‌کند که شهروندان، نماینده‌ای کلیدی در ایجاد امنیت خویش باشند و روشی است که از مشارکت‌سازی اجتماعی در جلوگیری و کاهش جرایم بهره می‌برد. از نگاه اندیشمندی چون پت ترلا (۲۰۰۴) سه رکن اساسی پیشگیری از جرم را در حوزه قانون، پیشگیری‌های اجتماعی، برنامه‌ریزی و طراحی‌های مناسب محیطی می‌داند که بدن توجه به آن نمی‌توان از جرایم قابل انتظار در محیط کاست (B. Poyner, 1983).

این رویکرد از آن جهت مهم است که باید علاج واقعه را قبل از وقوع کرد و این در حالی است که در اجتماع امروز عمدتاً به مجازات و تنبیه پس از وقوع جرم تاکید می‌شود. گویی باید جرمی واقع شود تا به جلوگیری از آن اندیشید یا به نقش فضاهای غیرقابل دفاع شهری در این رابطه توجه شود (Plaster, S. & Carter, S. 1993). رویکرد مذکور این امکان را فراهم می‌کند تا با طراحی کالبدی شهر از طریق طرح کالبدی ساختمان و طراحی پلان و دسترسی به سایت‌های جرم‌خیز، بتوان از ایجاد محیط‌های مناسب برای جرم و جنایت پرهیز کرد تا بعنوان بازدارنده ارتکاب جرایم عمل کند. از آنجا که هر مکان شهری محل رفتارهای ویژه شهروندی است و از سویی دیگر، تنها محیط‌هایی جرم‌خیز محسوب می‌شوند که تحت نظارت عمومی نباشد یا دارای ظرفیت بالقوه‌ای برای ارتکاب جرم

داشته باشند (NCPC (U.S.), Washington D.C, 1997)، می‌توان از طریق طراحی کالبدی شهر یا ساختمان‌ها از ارتکاب جرایم شهری جلوگیری بعمل آورد.

پژوهش‌های داخلی

برای بررسی و تحلیل مناسب پژوهش‌های انجام شده لازم است که در صورت امکان، همه پژوهش‌های انجام شده، مورد بررسی قرار گیرند. از این رو تلاش شد تا تحقیقات و پژوهش‌های دانشگاهی که در حوزه "پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی" انجام گرفته است مورد مطالعه و بررسی قرار گیرند. از این رو در این پژوهش، تعداد ۳۰ مقاله علمی-پژوهشی، علمی ترویجی و پایاننامه در حوزه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی گردآوری شد و مورد تحلیل قرار گرفت. فهرست عناوین، نوع پژوهش، سال و محل انتشار هر یک از این پژوهش‌ها در جدول شماره ۱ آمده است.

جدول شماره ۱: مشخصات پژوهش‌های داخلی در حوزه پیشگیری از جرم از طریق طراحی

ردیف	نام	نوع	نویسنده	سال	محل
۱	نقش طراحی محیط در پیشگیری از وقوع جرم؛ بررسی نظریات محققین	مقاله	رضا رحمت	۱۳۸۶	شماره ۸ و ۹ فصلنامه حقوقی گواه
۲	نقش طراحی محیطی در پیشگیری از جرم	مقاله	فیروز محمودی جانکی و مجید قورچی	۱۳۸۸	شماره دوم دوره سی و نهم فصلنامه حقوق
۳	نقش روشنایی شهری و طراحی نورپردازی در امنیت شهر تهران	مقاله	سد احسان اعتمادی فر	۱۳۸۸	مجموعه مقالات دومین همایش جامعه ایمن شهر تهران؛ موسسه نشر شهر، چاپ اول
۴	نقش آسایش محیطی فضاهای شهری در پیشگیری از ناهنجاری‌های رفتاری	مقاله	اسماعیل صالحی	۱۳۸۸	شماره ۴۴ محیط شناسی؛ سال ۳۳
۵	مدیریت و تحلیل داده‌های بزهکاری در بخش مرکزی شهر تهران با استفاده از تکنیک‌های درون یابی و سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی	مقاله	محسن کلانتری، علی لکبر قهرمانی، یونس خسروی، کاظم جباری	۱۳۸۸	شماره ۴ سال ۴ فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات مدیریت انتظامی
۶	مدیریت علمی کانون‌های جرم‌خیز با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی؛ مورد مطالعه: انواع جرایم سرقت در شهر قزوین	مقاله	اکبر هدایتی و الهام عباسی	۱۳۸۸	شماره ۲ سال ۴ فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی
۷	کمبود توقفگاه‌های عمومی (بخش اول)	مقاله	محسن کلانتری، مریم عبدالمهی حقی	۱۳۸۶	ماهنامه اصلاح و تربیت؛ ش ۱۵۴، دی ماه
۸	کمبود توقفگاه‌های عمومی و تاثیر آن در وقوع سرقت وسایل نقلیه (بخش دوم)	مقاله	محسن کلانتری، مریم عبدالمهی حقی	۱۳۸۶	ماهنامه اصلاح و تربیت؛ ش ۱۵۵، بهمن ماه
۹	فضاهای قابل دفاع به عنوان سرمایه اجتماعی در کاهش میزان جرم‌های شهری و ارتقای امنیت محیطی؛ با توجه به شهرهای سنتی ایران	مقاله	محمد رضا پورجعفر، فاطمه رضایی فر و علی اکبر تقوایی	۱۳۸۹	شماره ۳ دانشنامه علوم اجتماعی
۱۰	شناسایی کانون‌های جرم خیز شهری با استفاده از مدل‌های آماری گرافیک مینا و سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS)؛ مورد مطالعه: سرقت در شهر زنجان	مقاله	محسن کلانتری و سمیه قزلباش	۱۳۸۸	شماره ۱۱ سال چهارم فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم
۱۱	شناسایی کانون‌های جرم خیز شهری	مقاله	محسن کلانتری و مهدی توکلی	۱۳۸۶	شماره ۲ سال دوم فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم
۱۲	رویکرد جلوگیری از جرایم از طریق طراحی محیطی: رویکردی موثر در کاهش جرم وترس از جرم در محیط‌های شهری	مقاله	آرمین اخوان و اسماعیل صالحی	۱۳۸۹	شماره ۶۹ ماهنامه بین المللی راه و ساختمان
۱۳	رابطه تراکم جمعیت با میزان و نوع جرم	مقاله	یوسف بیانلو و محمدکریم منصوریان	۱۳۸۵	شماره ۲۲ فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی

۱۴	توسعه پایدار شهری و جلوگیری از جرایم از طریق طراحی محیطی (CPTED) در جهت برنامه‌ریزی شهر امن و پایدار	مقاله	آرمین اخوان و اسماعیل صالحی	۱۳۸۹	شماره ۷۵ ماهنامه بین‌المللی راه و ساختمان
۱۵	تحلیل فضایی بزهکاری شهری با استفاده از مدل تخمین تراکم کرنل، با مطالعه موردی جرایم شرارت، نزاع و درگیری در شهر زنجان	مقاله	محسن کلانتری، سمیه قزلباش، کاظم جباری	۱۳۸۸	شماره ۳؛ سال دوم فصلنامه نظم و امنیت اجتماعی
۱۶	تحلیل رابطه بین مؤلفه‌های کاربری زمین با کاهش جرایم و ناامنی شهری؛ مطالعه‌ی موردی: منطقه ۱۷ شهر تهران	مقاله	علی اکبر تقوایی، مجتبی رفیعیان، علی رضوان	۱۳۹۰	شماره ۷۷ نشریه پژوهش‌های جغرافیایی
۱۷	تأثیر شرایط محیطی بر وقوع بزهکاری و راهکارهای پیشگیری از آن؛ مورد مطالعه: تأثیر تاریکی، خلوتی و شلوغی محیط در نوع و میزان جرایم ارتكابی در شهر تهران	مقاله	محسن کلانتری و آیت الله آیت	۱۳۸۶	فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم؛ سال دوم، شماره پنجم
۱۸	تأثیر بلندمرتبه سازی بر میزان جرایم شهری؛ مطالعه‌ی موردی: مناطق بیست و دو گانه‌ی تهران	مقاله	موسی پورموسوی، سعید زنگنه شهرکی، نرگس احمدی فرد، ناصح عبدی	۱۳۹۰	شماره ۷۷ نشریه پژوهش‌های جغرافیای انسانی
۱۹	ناهنجاریهای کالبدی در مناطق اسکان غیررسمی شهرها و تأثیر آن بر وقوع ناهنجاریهای اجتماعی	پایاننامه	سمیه قزلباش	۱۳۸۷	مقطع کارشناسی ارشد، در دانشگاه زنجان
۲۰	به کارگیری سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS) در پیشگیری و کنترل بزهکاری	مقاله	محسن کلانتری	۱۳۸۶	همایش منطقه ای پیشگیری وضعی از بزهکاری در اسفند ۱۳۸۶
۲۱	بررسی عوامل مؤثر بر میزان جرم در مناطق مختلف شهر شیراز	مقاله	مسعود تقوایی، اصغر ضرابی و بهنام مغانی رحیمی	۱۳۸۹	شماره ۴۸ فصلنامه علوم اجتماعی
۲۲	بررسی و تحلیل نقش کانون‌های جرم خیز در وقوع جرایم شهری	مقاله	محمدباقر قالیباف	۱۳۸۹	صدمین شماره ماهنامه شهرداری‌ها
۲۳	بررسی جغرافیایی جرایم در شهر تهران	مقاله	احمد پور احمد، محمدتقی رهنمایی و محسن کلانتری	۱۳۸۲	شماره ۴۴ مجله پژوهش‌های جغرافیایی
۲۴	بررسی تأثیر نوع و میزان کاربری اراضی شهری در شکل‌گیری الگوهای فضایی بزهکاری؛ مطالعه موردی: جرایم مرتبط با مواد مخدر در بخش مرکزی شهر تهران	مقاله	محمد قصری، محسن کلانتری، کاظم جباری و سمیه قزلباش	۱۳۹۰	سال هفتم شماره سوم فصلنامه ژئوپلیتیک
۲۵	بررسی تأثیر نوع و میزان کاربری اراضی در شکل‌گیری کانون‌های جرم خیز با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS)؛ مطالعه موردی: قاچاق و سوء مصرف مواد مخدر در شهر قزوین	مقاله	محسن کلانتری، اکبر هدایتی و الهام عباسی	۱۳۸۹	شماره سوم سال یازدهم فصلنامه دانش انتظامی
۲۶	ایمن سازی فضای کالبدی شهرها در برابر بزهکاری با استفاده از راهبردهای پیشگیری جرم با طراحی محیطی	مقاله	محسن کلانتری، مسعود حیدریان و عاطفه محمودی	۱۳۹۰	شماره سوم سال دوازدهم فصلنامه دانش انتظامی
۲۷	امنیت محیطی و کاهش جرایم شهری با تأکید بر رویکرد C.P.T.E.D	مقاله	محمدرضا پورجعفر، هادی محمودی نژاد، مجتبی رفیعیان و مجتبی انصاری	۱۳۸۷	نشریه بین‌المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران-ویژه نامه مهندسی معماری و شهرسازی، جلد ۱۹، شماره ۶
۲۸	شناسایی و تحلیل فضایی کانون‌های جرم خیز شهر قزوین با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی GIS	پایاننامه	الهام عباسی ورکی	۱۳۸۷	دانشگاه زنجان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا
۲۹	بررسی راهکارهای نورپردازی مناسب فضاهای عمومی با هدف افزایش امنیت شهری (مورد مطالعه: نورپردازی در کانون‌های تمرکز بزهکاری منطقه ۶ تهران)	پایاننامه	رحیم غلامحسینی	۱۳۹۱	دانشگاه زنجان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا
۳۰	تحلیل فضایی جرم در شهر کرج (با استفاده از GIS)	مقاله	علی زنگی آبادی و حسین رحیمی نادر	۱۳۸۹	فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، شماره ۲، تابستان

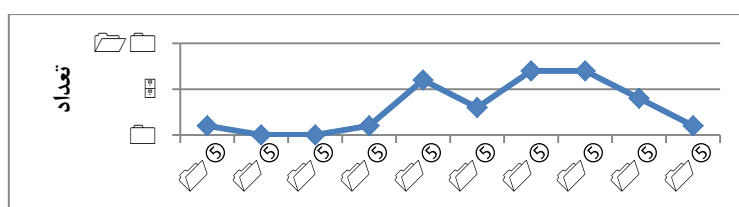
بخش قابل توجهی از پژوهش‌های موجود به بررسی نظرات محققین در مورد پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی اختصاص دارد. از موضوعات عمده که در این زمینه، انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت شامل موارد زیر می‌باشد:

- تأثیر کاربری زمین بر وقوع جرایم؛
- تحلیل فضایی جرایم با GIS؛
- تحلیل کانون‌های جرم‌خیز؛
- بررسی رابطه تراکم جمعیت با میزان و نوع جرم؛ و
- به تعداد کمی نیز، بررسی رابطه برخی شرایط محیط (مانند نورپردازی و تاریکی) با وقوع برخی جرایم.

سال‌های انجام تحقیق

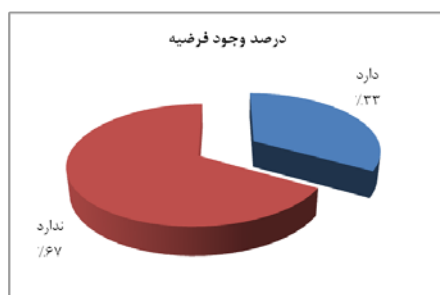
با شروع سال‌های دهه ۸۰ شمسی، تحقیقات در حوزه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی در کشور شروع به رشد نمود و در سال‌های ۸۸ و ۸۹ بوده و این نشان دهنده آن است که انجام چنین تحقیقاتی از جانب جغرافیدانان، برنامه‌ریزان شهری، جامعه‌شناسان، حقوقدانان و جرم‌شناسان، عمومیت یافته است. نمودار شماره ۱، چنین مفهومی را بهتر روشن می‌سازد.

نمودار شماره ۱: سال‌های پژوهش‌های داخلی در زمینه CPTED

وجود پرسش و فرضیه

از میان تحقیقات موجود در طول دوره بررسی، تنها ۵۰ درصد آنها پرسش دارند (نمودار شماره ۲). در این تحقیقات، ۶۷ درصد تحقیقات فرضیه ندارند و ۳۳ درصد آنها فرضیه ندارند (نمودار شماره ۳).

نمودار شماره ۳: وجود فرضیه در تحقیق

نمودار شماره ۲: وجود پرسش در تحقیق

روش تحقیق پژوهش‌های موجود

در بین تحقیقاتی که تا کنون در این زمینه در کشور انجام شد، ۳۷ درصد تنها به روش اسنادی و گردآوری صرف مطالب بوده، ۲۳ درصد همراه با تحلیل آماری و بررسی میدانی بوده که از نرم افزارهای Spss, Excel بهره‌گیری شد و ۴۰ درصد با استفاده از تحلیل یافته‌های میدانی با نرم افزارهای زیرمجموعه GIS بوده است.

وجود پیشنهاد در پژوهش‌های موجود

از تحقیقات و پژوهش‌های مورد بررسی، ۴۳ درصد فاقد هرگونه پیشنهادی هستند. در مقابل، ۵۷ درصد، پیشنهادات متنوعی در سطوح مختلف ارائه نمودند.

دیدگاه‌های نظری مورد استفاده

در تحقیقات موجود، موارد متعددی (۴ مورد) مشاهده می‌گردد که محقق از نظریه خاصی در پژوهش استفاده ننموده است. با توجه به جدول شماره ۲، در سایر تحقیقات، از نظریه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی، رویکرد کانون‌های جرم خیز و دیدگاه بوم‌شناسی اجتماعی و جغرافیای بزهکاری بهره‌گیری شد. در این پژوهش‌ها، نگاه غالب، بررسی عوامل و شرایط محیطی بر وقوع رفتار خاصی است که به جرم تعبیر می‌شود. لذا بدیهی است که بطور عمده از رویکرد نظری CPTED بهره‌گیری شده باشد.

جدول شماره ۲: دیدگاه‌های نظری مورد استفاده در تحقیقات داخلی

تعداد	دیدگاه نظری بکار رفته در پژوهش	موضوع
۶	نظریه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی	مقاله درمورد تشریح ابعاد و اصول نظریه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی
۴	نظریه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی	تأثیر کاربری زمین و برنامه ریزی کاربری زمین بر جرم
۱	از نظریه خاصی نام برده نشد	بررسی جغرافیایی جرایم
۱	نظریه‌های مختلف محیط و جرم	نقش و تحلیل کانون‌های جرم
۱	نظریه بوم‌شناختی و جمعیتی؛ دیدگاه منزلتهای اجتماعی و اقتصادی؛ دیدگاه طبقه بندی واحدهای مسکونی؛ پنجره شکسته، سفر مجرمانه، کانونهای جرم خیز، الگوی جرم، فضای مقاوم در برابر جرم، پیشگیری جرم از طریق طراحی محیط، فعالیت روزمره و انتخاب منطقی	بررسی عوامل مؤثر بر میزان جرم در مناطق مختلف شهر
۱	کانون‌های جرم خیز	تأثیر نوع و میزان کاربری اراضی در شکل‌گیری کانون‌های جرم خیز
۱	فاقد نظریه و رویکرد نظری	بکارگیری سامانه اطلاعات جغرافیایی در پیشگیری از بزهکاری
۱	دیدگاه فرصت و بزهکاری	ناهنجاریهای کالبدی در مناطق اسکان غیررسمی شهرها و تأثیر آن بر وقوع ناهنجاریهای اجتماعی
۱	از نظریه‌ها و اندیشمندان مختلف نام برده شده اما بصورت روشن بیان نشد از کدامیک استفاده شده است	تحلیل رابطه بین مؤلفه‌های کاربری زمین با کاهش جرایم و ناامنی شهری
۱	نظریه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی	تأثیر بلندمرتبه سازی بر میزان جرایم شهری
۱	رویکرد نظری کانون‌های جرم خیز شهری	تحلیل فضایی بزهکاری شهری (با مدل تخمین تراکم کرنل)
۱	دیدگاه بوم‌شناسی اجتماعی و جغرافیای بزهکاری	تأثیر شرایط محیطی بر وقوع بزهکاری
۱	نظریات بوم‌شناختی و جمعیت‌شناختی مکتب شیکاگو	رابطه تراکم جمعیت با میزان و نوع جرم
۱	دیدگاه مکان‌های جرم خیز	تحلیل فضایی جرایم در شهر (با GIS)
۴	کانون‌های جرم خیز	شناسایی و مدیریت کانون‌های جرم خیز
۱	نظریه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی و نظریه فضاهای قابل دفاع	فضاهای قابل دفاع، کاهش میزان جرم‌های شهری و ارتقای امنیت محیطی
۱	فاقد نظریه و رویکرد نظری	مدیریت و تحلیل داده‌های بزهکاری با GIS
۱	فاقد نظریه و رویکرد نظری	نقش روشنایی شهری و طراحی نورپردازی در امنیت شهر
۱	فاقد نظریه و رویکرد نظری	ارتباط آلودگی محیطی و آلودگی رفتاری (جرایم ناهنجاری)

شیوه تحلیل و نتیجه‌گیری تحقیقات

در زمینه شیوه تحلیل و نتیجه‌گیری، در تحقیقات موجود، کاستی‌ها و نواقص جدی وجود دارد که در ادامه به مهمترین آن‌ها اشاره می‌گردد.

○ در میان تحقیقات موجود، آن دسته از تحقیقات که بصورت جزئی و بصورت مجزا، روابط هریک از اجزا و شرایط محیطی را با وقوع رفتارهای مجرمانه، مورد تحلیل قرار دهد، وجود ندارد یا نادر است. یعنی تحقیقاتی که بصورت دقیق و مشخص، به هریک از شرایط و عوامل محیطی و ارتباط آن با وقوع هر یک از جرایم پردازد مشاهده نمی‌گردد. اغلب تحقیقات موجود، کلی هستند و بصورت همزمان و البته غیرشفاف، به بررسی تأثیر چند عامل بر وقوع گروهی از جرایم می‌پردازند. البته بخشی از این مسأله ناشی از آن است که هنوز بررسی‌های مربوط به این حوزه در کشور بخوبی جای خود را پیدا نکرده و نیازمند آن است که ضمن یک ساماندهی مطلوب، چشم‌انداز آتی مشخص گردد و وظایف هریک از مراکز تحقیقاتی، بخوبی تعیین گردد.

○ زمانی که تحقیقات موجود، به بررسی همزمان یک عامل و وضعیت معین محیطی در وقوع تعدادی از جرایم اشاره می‌کنند، و یا تأثیر تعدادی از عوامل و شرایط بر وقوع یک یا چند جرم را مورد تحلیل قرار دهد، تلاش نمی‌کند تا با مقایسه دقیق، میزان اثرگذاری هریک از عوامل و شرایط محیطی را بر وقوع نوع یک رفتار مجرمانه، بیان کند. برای نمونه، چنانچه موضوع یک تحقیق، مربوط به بررسی تأثیر روشنایی و خلوتی بر وقوع سرقت و تجاوز به عنف در یک محدوده باشد، بطور دقیق مشخص نیست که تأثیر هریک از عوامل نورپردازی و خلوتی بر میزان وقوع هریک از انواع جرایم زیرمجموعه سرقت و تجاوز به عنف، در مقایسه باهم چگونه و به چه میزانی است.

○ در برخی از پژوهش‌ها ارتباط منطقی بین پرسش، فرضیه و نتایج حاصله وجود ندارد. برای نمونه، در تحقیقی که یکی از پرسش‌های آن عبارت است از اینکه «مهمترین ویژگی‌های کالبدی یا عوامل مکانی مؤثر، ترغیب کننده یا تسهیل کننده این نوع بزهکاری در شهر قزوین کدام است؟»، به هیچ مقدار به محیط کالبدی مؤثر بر وقوع جرم پرداخته نشد. و یا در تحقیقی که از ابتدا قرار است به این پرسش، پاسخ دهد که «ارتکاب سرقت در محدوده جغرافیایی شهر از چه الگوهای مکانی پیروی می‌کند و نوع و میزان کاربری‌ها در شکل‌گیری این الگوها چه تأثیری دارد؟»، تنها به مرکز متوسط و بیضی انحراف معیار و کانون‌های جرم اشاره می‌شود و لذا پرسش موجود، بی‌پاسخ می‌ماند.

○ شیوه نتیجه‌گیری در برخی موارد، نادرست بوده و یا ناقص است. برای مثال، برای پاسخ به این پرسش تحقیق که «مهمترین عوامل مکانی تأثیرگذار در شکل‌گیری کانون‌های جرم‌خیز در محدوده شهری کدام است؟» حال چنانچه دستاورد تحقیق نشان دهد مهمترین کانون‌های بدست آمده در مورد بزه مورد بررسی، منطبق با یکی از محلات فرودست شهری بوده است، اینگونه تفسیر می‌گردد که نارسایی‌های کالبدی مانند کمبود سرانه‌های شهری و عدم تعادل برنامه‌ریزی کاربری زمین در محلات فرودست، عامل شکل‌گیری کانون‌های جرم در آن است. در واقع، شیوه پاسخ به این سوال تحقیق، علمی و محکم نیست.

○ نقد دیگر آن است که اگر جرم در درون کاربری معینی انجام شده و یا درصد بالایی از جرایم در درون یک کاربری روی داده باشد، الزاما بدان معنی است که آن کاربری علت وقوع جرم بوده است. در برخی تحقیقات صرفا با

توجه به اینکه تعداد وقوع جرم در یک کاربری مانند تجاری و یا مسکونی، بالاتر بوده است، نتیجه گیری شد که برنامه‌ریزی کاربری زمین عامل وقوع این جرایم بوده یا عدم توازن کاربری‌ها، به وقوع جرایم منجر شده است. در اینگونه موارد، از سوی محقق پیشنهاد شد که به کاربری موردنظر توجه بیشتری گردد. درحالی که باید جرایم علت یابی شود، نه اینکه معلول بررسی شود. در این زمینه باید اذعان نمود که کاربری موردنظر (برای نمونه، مسکونی) نقش محل وقوع جرم را ایفا می‌کند، نه آنکه الزاما، خود بعنوان عامل وقوع جرم باشد. کاربرد این شیوه و روش بحث و نتیجه‌گیری، حتی نمی‌تواند بر عدم توازن کاربری مسکونی و سایر کاربری‌ها نیز بعنوان عامل جرم، تأکید کند.

مهمترین نتایج مطالعات موجود

نتایج حاصل از تحقیقات موجو را می‌توان در چند عنوان اصلی گنجانند. مهمترین نتایج بدست آمده از بررسی تحقیقات موجود، به شرح زیر می‌باشد:

تأثیر شرایط محیطی بر وقوع جرم؛ محیط (عوامل و شرایط محیطی) در وقوع جرم نقش دارد (رحمت، ۱۳۸۶) و با شناخت، اصلاح و کنترل مشخصه‌های مکانی و ویژگی‌های محیطی، می‌توان از بروز انواع بزهکاری پیشگیری نمود (کلانتری و قزلباش، ۱۳۸۸). باز در تحقیقات دیگری، شرایط محیطی بر وقوع بزهکاری (کلانتری و آیت، ۱۳۸۶) و وقوع جرم (قزلباش، ۱۳۸۷) مؤثر شناخته شد. در حقیقت، برخی شرایط محیطی، شرایط را برای وقوع جرم و امنیت مجرمین، تسهیل نموده و لذا برخی مکان‌ها تبدیل به کانون‌های جرم‌خیز می‌شوند. با دستکاری و مهندسی محیط و تغییر شرایط محیطی می‌توان از ارتکاب جرم کاست و یا پیشگیری نمود (قالیباف، ۱۳۸۹).

تأثیر CPTED بر جرم؛ کارکرد رویکرد نظری CPTED در کاهش جرایم است (محمودی جانکی و قورچی، ۱۳۸۸).

نقش روشنایی و خلوتی در میزان وقوع جرم؛ روشنایی کم در افزایش جرم و جنایت مؤثر است، و البته افزایش بیش از حد حجم نور نیز می‌تواند کاهش امنیت را به دنبال داشته باشد. همچنین با بکارگیری علم، فناوری و هنر در جهت کارآمدتر نمودن سیستم روشنایی شهری، با نور پردازی صحیح و اصولی علاوه بر زیباسازی شهر و کاهش آلودگی نوری می‌توان در جهت تأمین امنیت آن گام برداشت (اعتمادی فر، ۱۳۸۸). جرایم سرقت و جرایمی چون قتل، ضرب و جرح و شرارت بیش از دیگر جرایم در محیط‌های تاریک رخ می‌دهد. جرایم سرقت از جمله جرایمی است که بیش از آنکه به عامل تاریکی متکی باشد، به عامل خلوتی و دنج بودن محل ارتکاب جرم نیاز دارد (کلانتری و آیت، ۱۳۸۶). در یک بررسی جغرافیایی جرایم (شهر تهران) مشخص گردید که نخست، بین ارتکاب جرایم (قاچاق مواد مخدر، سرقت، جرایم علیه اموال، جرایم علیه اشخاص و جرایم منافی عفت)، و تاریکی محل وقوع جرم ارتباط معناداری وجود دارد. اگرچه جرم سرقت بیش از آنکه متکی به تاریکی باشد، به عامل خلوتی و دنج بودن محل نیازمند است (پور احمد و دیگران، ۱۳۸۲). در یکی از پژوهش‌ها (منطقه ۶ تهران) مشخص شد که بین برخی مشخصات کالبدی مانند نورپردازی و وقوع جرم ارتباط وجود دارد. از مجموع جرایم صورت گرفته در کانون‌های بزهکاری، بیشترین فقره در معابری که از لحاظ وضعیت کمیت، کیفیت و رعایت استانداردهای

نورپردازی وضعیت نامطلوبی دارند رخ داد، تعداد کمی نیز در معابری که وضعیت کمیت، کیفیت و استاندارد نورپردازی متوسطی دارند صورت گرفت و در معابری وضعیت مناسب و مطلوبی دارند هیچ جرمی رخ نداد (غلامحسینی، ۱۳۹۱). تحقیقات دیگر گویای آن است که برخی جرایم مانند جرایم علیه اشخاص و سرقت، نیازمند تاریکی هستند. در سرقت، خلوتی بیش از تاریکی مؤثر است. نیز جرم منافی عفت به خلوت بودن نیازمند است (زنگی آبادی و رحیمی نادر، ۱۳۸۹).

ارتباط آلودگی محیطی و رفتاری؛ رابطه‌ای بین آلودگی‌های محیطی (به عنوان متغیر مستقل این مطالعه) و آلودگی- های رفتاری (به عنوان متغیر وابسته) وجود دارد. براین اساس، از طریق مدیریت و برنامه‌ریزی محیطی می‌توان از پیدایش آلودگی‌های رفتاری نیز پیشگیری کرد (صالحی، ۱۳۸۸).

روش مناسب تعیین مدل بهینه تخمین توزیع نقاط جرم؛ روش مناسب در تعیین مدل بهینه تخمین توزیع نقاط جرم (در محدوده مورد مطالعه در تهران)، روش عکس مجذور فاصله با توان ۱ می‌باشد. با استفاده از این روش، بیشترین میزان جرایم و کانون‌های بزهکای در محدوده‌های تجاری و اداری بخش مرکزی (بخش مرکزی شهر تهران) و محدوده‌هایی با تراکم جمعیتی کمتر مشاهده می‌شود (کلانتری، قهرمانی، خسروی و جباری، ۱۳۸۸).

وقوع جرایم در ارتباط با برنامه‌ریزی کاربری اراضی؛ برنامه‌ریزی شهری و برنامه‌ریزی کاربری اراضی شهری در میزان وقوع جرایم (مانند سرقت) می‌باشد (کلانتری، عبدالمهدی حقی، ۱۳۸۶). نوع و میزان کاربری‌ها و نحوه توزیع آنها در سطح شهر و نوع استفاده از محیط کالبدی شهر، همواره در ایجاد زمینه‌ها و شرایط ارتکاب بزه مؤثر بوده است (کلانتری و قزلباش، ۱۳۸۸). در واقع، بین پیشگیری از جرم و نحوه استفاده از اراضی شهری ارتباط وجود دارد و از بین فضاهای شهری، آن دسته که کاربری‌های پیرامونی و بدنه آنها که از ترکیب و تنوع بیشتری برخوردارند، در سنجش با فضاهای مشابه که تنوع کاربری کمتری دارند، پتانسیل جرم‌زایی پایین بوده و کمتر به عنوان محل وقوع جرم شناخته می‌شوند؛ همچنین این گونه فضاها احساس امنیت بیشتری را به شهروندان می‌دهد (تقوایی، رفیعیان و رضوان، ۱۳۹۰). در بررسی که در قزوین انجام گرفت مشخص شد که ارتباط معناداری مبنی بر تأثیر نوع کاربری و نحوه استفاده از اراضی در بخش مرکزی شهر با توزیع جغرافیایی جرایم مرتبط با مواد مخدر و شکل‌گیری الگوهای فضایی بزهکاری وجود دارد (کلانتری، هدایتی و عباسی، ۱۳۸۹).

سرمایه اجتماعی و کاهش جرم؛ فضاهای قابل دفاع و امن در شهرهای تاریخی ایران با پشتیبانی از مفهوم سرمایه اجتماعی، تحت نظارت همگانی و با مسؤولیت جمعی مراقبت می‌شد و در کاهش جرم و ثبات ناامنی در شهرها نقش برجسته‌ای داشت (پورجعفر، رضایی فر و تقوایی، ۱۳۸۹).

تراکم جمعیت و جرم؛ تراکم جمعیت با متغیرهای نرخ قتل، جعل اسناد، کلاهبرداری و سرقت‌های عادی رابطه معناداری دارد، ولی تراکم جمعیت با متغیرهای نرخ آدم‌ربایی، سرقت‌های مسلحانه، کیف قاپی و غصب عناوین رابطه معناداری ندارد (بیانلو و منصوریان، ۱۳۸۸). شلوغی و ازدحام در مورد برخی جرایم بعنوان عاملی بازدارنده و در مورد برخی دیگر از جرایم بعنوان عاملی تسهیل‌کننده عمل می‌نماید (کلانتری و آیت، ۱۳۸۶). در یکی از بررسی‌ها مشخص شد ارتکاب جرایم در نواحی پرجمعیت شهر بیشتر رخ می‌دهد. تعداد جمعیت بیشتر، با افزایش سطح

اصطکاک اجتماعی و رفتاری و مانع کنترل‌های اجتماعی محسوب می‌شود و لذا بعنوان عاملی مثبت و مؤثر در بروز جرم عمل می‌نماید (پوراحمد و دیگران، ۱۳۸۲). دستاورد تحقیق دیگری در شهر قزوین نشان داد که بین عامل تراکم جمعیت و وقوع بزهکاری و شکل‌گیری کانون تمرکز جرایم مرتبط با مواد مخدر ارتباط و همسویی قابل توجهی وجود دارد (عباسی ورکی، ۱۳۸۷).

عدم رعایت استانداردهای شهری و وقوع جرم؛ مهمترین کانون‌های بدست آمده در مورد برخی از انواع بزه (شرارت، نزاع و درگیری)، منطبق با محلات فرودست شهری است، نارسایی‌های کالبدی مانند کمبود سرانه‌های شهری و عدم تعادل برنامه‌ریزی کاربری زمین، عامل شکل‌گیری کانون‌های جرم در آن است (کلانتری، قزلباش و جباری، ۱۳۸۸).

بلندمرتبه سازی و جرم؛ بین شاخص بلندمرتبه‌سازی و وقوع جرم رابطه معنی‌داری وجود دارد. البته نفس عمودی-سازي، الزاماً موجب افزایش جرایم نبوده بلکه عدم رعایت استانداردهای برنامه‌ریزی شهری و قوانین و مقررات موجود در زمینه بلندمرتبه‌سازی، موجب افزایش جرم است (پورموسوی و دیگران، ۱۳۹۰).

سکونتگاه‌های حاشیه‌ای و جرم؛ بین تراکم بالای جمعیت و نیز نوع و میزان کاربری زمین در محدوده اسکان غیررسمی با وقوع جرم، رابطه وجود دارد (قزلباش، ۱۳۸۷). در پژوهش دیگری که در شهر کرج انجام شد، معین گردید که در نقاط با تراکم بالاتر که برابر با نقاط حاشیه‌ای است، تراکم جرایم رخ می‌دهد. این به بدلیل وجود حاشیه‌نشینی و در پی آن، تراکم جمعیت و مسکن ناهنجار در این مناطق است (زنگی آبادی و رحیمی نادر، ۱۳۸۹). کاربرد سیستم اطلاعات جغرافیایی در جرم‌شناسی؛ از مهمترین کاربردهای GIS در مطالعات جرم‌شناسی عبارت است از: نخست، شناسایی کانون‌های جرم خیز (Hot Spot). دوم، ترکیب داده‌های مکانی-زمانی و موضوعی با داده‌های توصیفی (مانند خصیصه‌های کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی محیط و محل ارتکاب جرایم، بزهکاران و بزه‌دیدگان) که اجازه می‌دهد تأثیر هر یک از ویژگی‌ها در بروز ناهنجاری‌ها مورد سنجش قرار گیرد. و سوم، پیش‌بینی، برآورد و آینده‌نگری (کلانتری، ۱۳۸۶).

نوع فعالیت و جرم؛ محیط مسکونی و نوع فعالیت بر میزان جرائم تأثیر دارد. همچنین بین ارتکاب جرائم و نوع فعالیت نیز ارتباط معنی‌داری مشاهده شد، به این معنی که هر چقدر درصد مشاغل سطح بالا افزایش یابد، میزان جرم کاهش می‌یابد (تقوایی، ضرابی و مغانی، ۱۳۸۹).

بخش مرکزی شهر و جرم؛ تنوع کاربری‌ها و فشار بیش از حد ناشی از گسترش فعالیت‌ها بر بخش مرکزی شهر، مسائل بیشماری مانند شلوغی بیش از حد خیابان‌ها، سروصدای ناشی از عبور و مرور مداوم خودروها، عدم تناسب عرض خیابان‌ها با حجم جمعیت، روشنایی ناکافی خیابان‌ها، حضور افراد بیکار و ولگرد فراوان را بر این بخش تحمیل می‌کند (پور احمد و دیگران، ۱۳۸۲). از مهمترین مشکلات بخش مرکزی شهرهای بزرگ (مانند تهران) عدم اجرای صحیح اصول و ضوابط برنامه‌ریزی کاربری اراضی شهری و عدم توزیع متعادل کاربری‌ها در این بخش بوده و سبب می‌گردد در برخی از کاربری‌ها بویژه کاربری تجاری و خدماتی جرایم بسیار بیشتر از سایر کاربری‌ها باشد. تراکم بالای جمعیت و فعالیت‌ها و همچنین ازدحام و شلوغی جمعیت در طول روز در برخی کاربری‌های

خاص و در خیابان‌های مجاور آنها سبب شکل‌گیری کانون‌های تمرکز بزه‌کاری در این مکان‌ها است (قصری و دیگران، ۱۳۹۰).

طرحی شهر و جرم؛ از طریق طراحی شهری از میزان وقوع جرایم شهری کاسته می‌شود (پورجعفر و دیگران، ۱۳۸۷).

راهکارهای پیشنهادی تحقیقات موجود

در باره راهکارهای پیشنهادی باید اشاره گردد که مقصود از این بخش، بیان پیشنهادات و راهکارهایی که در دل یک نظریه مشخص مانند CPTED وجود دارند نیست بلکه در این جا پیشنهاداتی بیان می‌شود که برآمده از انجام هر یک از پژوهش‌ها باشد. راهکارها و پیشنهادهای ارائه شده در مطالعات داخلی مربوط به پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی محیطی، در قالب چند دسته عمده قابل تقسیم‌بندی است. عمده یسنادهای ارائه شده در جدول شماره ۳ دسته‌بندی شده است. نکته قابل توجه آن است که در بین راهکارها و پیشنهادات موجود، اگرچه بخش اعظم آن‌ها به تغییر در شرایط و عوامل محیطی اشاره دارد و یا شامل راهکارها و پیشنهاداتی است در دل راهبرد نظری پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی می‌گنجد، لیکن در تحقیقات مورد بررسی، به راهکارها و پیشنهاداتی نیز اشاره گردید که اگرچه در چنین قالب نظریه‌ای نمی‌گنجد اما می‌تواند مفید باشد. از جمله آنها می‌توان به آموزش، بهره‌گیری از سیستم اطلاعات جغرافیایی، مشارکت اجتماعی و اقدامات مدیریتی اشاره نمود.

جدول شماره ۳: پیشنهادهای ارائه شده در مطالعات داخلی مربوط به پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی محیطی

نوع راهکار و پیشنهاد	راهکار و پیشنهاد
طراحی و برنامه ریزی	<p>تقویت قلمرو گرایی از طریق تقویت احساس مالکیت مردم نسبت به شهر و محله.</p> <p>کنترل دسترسی در طراحی ورودی‌ها و خروجی‌ها.</p> <p>تضمین نظارت طبیعی و حذف محیط‌های کور.</p> <p>حمایت از فعالیت‌های اجتماعی از طریق طراحی فعالیت‌های اجتماعی.</p> <p>تعمیر و نگهداری از طریق نگهداری مبلمان و تجهیزات شهری.</p> <p>از بین بردن بی‌نظمی‌های کالبدی و بهم ریختگی فیزیکی مثل محله‌های کثیف، ساختمان‌های مخروبه، دیوارهای ترک خورده که بنوعی باعث جذب بزهکاران و اعمال غیرقانونی آنها می‌شود.</p> <p>ایجاد گستره‌های برخوردار از مجموعه فضاها، محورها، عرصه‌های عمومی و بناهای مرمت شده، بهسازی شده و تجدید حیات یافته همراه با گستره‌های نوسازی شده که جایگزین بافت‌های فرسوده، قدیمی و ناکارآمد باشد.</p> <p>حذف فضاهای بدون دفاع شهری.</p> <p>محدود کردن سطوح دسترسی در محلات دارای کوچه‌های باریک و پرپیچ و خم و تصحیح هندسی معابر.</p> <p>ساماندهی سیمای عمومی و منظر شهری در بافت‌های قدیمی و مناطق غیر رسمی.</p> <p>اعطای تسهیلات لازم به ساکنان منازل فرسوده جهت نوسازی مسکن.</p> <p>زیباسازی ظواهر ساختمان‌ها و بناهای موجود، تخریب خرابه‌ها و ساختمان‌های متروک، سرعت بخشیدن به امر ساخت و ساز ساختمان‌های نیمه‌ساخته، پاک کردن دیوارنویسی‌ها</p> <p>حذف و اصلاح بخش‌های جامانده از حوزه فعالیت شهروندان، فضاهای متروک و رها شده، فضاهای تاریک، فضاهای بزرگ و خارج از مقیاس، گوشه‌های پنهان و خارج از دید ساکنان، ساختمان‌های نیمه‌کاره، تورفتگی‌ها و عقب‌نشینی‌ها.</p> <p>حذف فضاهای بی‌دفاع و با تحرک دادن به آنها، فراهم‌کردن امکان تردد شهروندان و از بین بردن خلوتی محیط.</p> <p>افزایش نظارت غیررسمی ساکنین و استفاده‌کنندگان از فضا و از جمله اجرای طرح‌های موفق از جمله برنامه نظارت همسایگی، مخبرین و نگهبان محله از طریق آموزش همگانی توسط افسران اطلاعات، تجسس، انتظامی و اماکن، رفع مشکلات ساختاری و کالبدی فضاها و مقاوم‌سازی فضاهای آسیب دیده در برابر بزهکاری.</p> <p>رعایت نظم سلسله‌مراتبی فضا بوسیله جداسازی کاربری فضاهای عمومی به گروه‌های مختلف نظیر پیاده و سواره و یا محدودسازی هرکدام بوسیله شبکه راه‌های جدا از هم.</p>

<p>قرار ندادن خیابان‌ها و شریان‌های اصلی در مناطق مسکونی و در نظر گرفتن شریان‌های کمتر و خیابان‌های محدودتر برای محدودسازی دسترسی افراد غریبه.</p> <p>پرهیز از بوجود آمدن گوشه‌های کم تردد، کم نور و فاقد نظارت اجتماعی.</p> <p>تنوع سیستم دسترسی، استفاده از نرده‌ها و محدودیت‌های سمبولیک (مثل نرده و دیوارکوتاه یا مناظر و بوته و نوع پوشش کف) و یا محدودیت‌های واقعی (مثل دیوارها و حصارهای بلند).</p> <p>احیا و بازسازی خیابان‌های سنتی و تاریخی در جهت ایجاد کانون‌های شهری خود اداره کننده و جاذب جمعیت.</p> <p>امکاندهی به حضور انسان با ایجاد تسهیلات خدماتی، برای افزایش نظارت عمومی.</p> <p>جانمایی و طراحی مناسب ساختمان‌ها و فضاها در جهت ایجاد جداره‌های فعال.</p> <p>افزایش نظارت‌های طبیعی و گسترش حس مالکیت از طریق نهادهای اجتماعی، استفاده از تکنیک‌های طراحی شامل تغییر در سنگفرش، بافت، رنگ سطح، منظر برای مشخص کردن مرز بین فضاها، در مکان‌هایی که بکارگیری حصارها مناسب بنظر نمی‌رسد.</p> <p>ایجاد ضوابط محلی در تأمین استراتژی واحدی در خصوص قلمرو جمعی و فضای باز در زمینه مدیریت، نحوه طراحی، نگهداری، منابع مالی و مقررات.</p> <p>ایجاد تمایز واضح بین فضای عمومی، نیمه عمومی، نیمه خصوصی و خصوصی.</p> <p>ایجاد فضاهای نیمه عمومی در مرکز بلوک‌های مسکونی، از قبیل پارک‌های همسایگی که بصورت گروهی به ساکنین مسکونی تعلق دارد.</p> <p>استفاده از تابلوها، علائم و نشانه‌های بصری از طریق هنر ارتباط تصویری، حذف نشانه‌ها و علامت‌های بی‌نظمی در فضا از جمله شیشه‌های شکسته.</p> <p>تعمیر و نگهداری تجهیزات شهری مانند تابلوها و علائم ارتباطی، حفاظت از وندالیسم تجهیزات شهری مانند حفاظدار نمودن چراغ‌های معابر.</p> <p>بهبود کیفیت قفل‌ها، لولاها، درها و پنجره‌ها، استفاده کافی از نرده‌ها، علائم هشدار دهنده (دوربین‌های مدار بسته) و شیشه پنجره‌ها.</p> <p>کاهش اعمال مجرمانه از طریق طراحی مجدد فضا و تعیین محل قرارگیری ساختمان‌ها با امکان افزایش نظارت.</p> <p>پرهیز از قرار دادن پایه چراغ و سایر تجهیزات الکترونیکی در امتداد دیوارها و ساختمان‌های کوتاه.</p> <p>آسیب‌شناسی فضاهای کالبدی در مقیاس کل شهر و در سطح محلات و مکان‌های تمرکز جرایم مرتبط با مواد مخدر و سعی در برطرف سازی این آسیب‌ها.</p> <p>تغییر در طراحی فضاهای گم و فاقد دید بصری و طراحی منظر هماهنگ برای بهبود دید بصری محیط و امکان نظارت بیشتر.</p> <p>طراحی اشکال یکدست در بافت محلات؛ اشکال عمودی، احساس بسته شدن فضا را در فردی که در آن محیط قرار می‌گیرد، تقویت می‌کند و موجب می‌شود که تداوم بصری فرد با محیطها مقطع شده و بر میزان بی‌دفاعی فضا افزوده گردد. علاوه بر این، وجود چنین شرایطی همسایگی‌ها را از بین برده و میزان نظارت طبیعی را از افراد این گونه محلات می‌گیرد.</p> <p>بیشتر کردن امکان نظارت با تغییر محیط زیست، طراحی، تعیین محل قرارگیری ساختمان‌ها و فضای اطراف آنها.</p> <p>حذف نقاط کور و نورپردازی مناسب معابر، ساختمان‌ها و خیابان‌ها با همکاری شهرداری و اداره برق</p> <p>تعریض معابر مطابق با اصول و استانداردهای معماری و شهرسازی، جهت تسهیل رفت و آمد در مکان و امکان گشت‌زنی پلیس و افزایش امکان نظارت رسمی.</p>	<p>قانون، دستورالعمل و آیین نامه</p>
<p>تقویت فضاهای فرهنگی-اجتماعی در مناطق و محلات شهری.</p> <p>افزایش نقش‌های گردشگری، پذیرایی و فرهنگی با تکیه بر هویت کالبدی بویژه رونق بخشیدن به فضاهای شهری در ایام تعطیل و شبها.</p> <p>تخصیص و ساماندهی سرانه‌های تأسیساتی، تجهیزاتی و خدماتی مورد نیاز ساکنین، ایجاد فضاهای تفریحی و فراغتی، ورزشی، کتابخانه، پارک‌ها و بسیاری از مکان‌های تفریحی جهت پرکردن اوقات فراغت جوانان، بویژه برای مناطق حاشیه‌ای و فرودست.</p> <p>فراهم کردن خدمات و زیرساخت‌های مطلوب برای جذب بیشتر جمعیت ساکن به مرکز شهر همچنین تخصیص و ساماندهی سرانه‌های تأسیساتی، تجهیزاتی و خدمات مورد نیاز.</p> <p>برقراری تعادل و توازن در نوع و ترکیب کاربری اراضی (مراکز شهری، حاشیه‌ها و...).</p> <p>پالایش کارکردی فعالیت‌های ناسازگار و رفع همسایگی کاربری ناسازگار که موجب تردد زیاد افراد غریبه و نا آشنا در می‌شود و انتقال کاربری‌های ناسازگار به خارج از محدوده مسکونی.</p> <p>مکانیابی مناسب محوطه پارکینگ بطوریکه براحتی قابل دید و تحت نظارت باشد.</p> <p>جذب کاربری‌های ترکیبی و مختلط بطور مناسب و متنوع ساختن کاربری‌ها و مناسبت‌های عمومی در روز و شب.</p> <p>اصلاح برنامه‌ریزی فضایی از طریق استفاده کارآمد فضای شهری، جابجایی فعالیت‌های خدماتی و فضاهای عمومی در مناطقی که دید</p>	<p>کاربری زمین و استانداردهای شهری</p>

<p>و نظارت عمومی کمتری وجود دارد. حذف کاربری‌های متعدد در یک مکان که در ساعات طولانی از شبانه روز غیرفعال می‌باشند. ایجاد کاربری پارکینگ به اندازه مطلوب و استاندارد برای جلوگیری از جرایمی همچون سرقت خودرو و لوازم وابسته به آن.</p>	
<p>مشارکت‌سازی اجتماعی در فرایند برنامه ریزی شهر و ایجاد رویکرد شهرسازی مشارکتی. همراه‌سازی و تشویق مردم جامعه در قالب مشارکت در امر پیشگیری و تأمین امنیت اجتماعی. اجازه دادن به همسایگان و ساکنین در جهت نمایش و بیان هویتشان و مشارکت دادن آنها در امور محوله. بکارگیری طرح و برنامه مناسب برای مدیریت و نگهداری از فضاهای شهری بوسیله بخش عمومی و خصوصی، تشویق افراد و ایجاد گروه‌های مشارکتی برای مدیریت و نگهداری بهتر.</p>	<p>مشارکت اجتماعی</p>
<p>تغییر در طراحی فضاهای گم و فاقد دید بصری که بنا بر علل مختلف از جمله علل کالبدی، نبود روشنایی و آشکار نشدن جرم به علت تاریکی که فضاهای مناسبی را برای ارتکاب بزه فراهم می‌کند. نورپردازی مناسب معابر و خیابان‌ها، حصارکشی ساختمان‌های رها شده و اراضی متروکه، ساماندهی و توانمندسازی ساخت و سازهای کالبدی و توسعه اجتماعی در محلات بخش مرکزی شهر. ایجاد روشنایی کافی و بهبود نورپردازی در معابر و مکان‌های خلوت.</p>	<p>طراحی و نورپردازی</p>
<p>اولویت بخشی به فعالیت‌های پلیس بر پایه استفاده بیشتر از فناوری‌های سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی. افزایش مراکز پلیس و کلانتری در محدوده کانون‌های جرم‌خیز. فعال نمودن افسران اطلاعات و تجسس کلانتری‌ها بمنظور شناسایی و دستگیری برخی افراد سابقه دار در مکان‌های با تراکم بالای جرم، بصورت تصادفی.</p>	<p>اقدامات پلیسی</p>
<p>ایجاد مدیریت یکپارچه، کارآمد، مشارکتی و پاسخگو که از همه امکانات و ابتکارات برای جلب فرصت‌ها، دور کردن تهدیدها و تأمین امنیت استفاده کند.</p>	<p>اقدامات مدیریتی</p>
<p>بهبودسازی و ارتقای کیفیت زندگی برخی روستاهای اطراف شهرها که به مرور زمان در بافت شهری ادغام شده اما فاقد معیار و شاخص‌های لازم هستند. تهیه طرح‌های تفصیلی پایه برای اراضی با قابلیت توسعه مسکونی در مناطق غیررسمی. انجام طرح‌های بهسازی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی. تقویت نظارت اجتماعی رسمی و غیررسمی در مناطق حاشیه نشین. استفاده از ظرفیت‌ها و توان‌های مناطق حاشیه‌نشین به جهت پویایی جامعه شهری. رفع آسیب‌ها و توانمندسازی و ساماندهی محلاتی که دارای آسیب‌های کالبدی فراوانی هستند. توانمندسازی و ساماندهی محدوده‌های حاشیه‌ای و اسکان غیررسمی.</p>	<p>ساماندهی سکونتگاه‌های حاشیه‌ای</p>
<p>استفاده از تحلیل کانون‌های جرم‌خیز در پیشگیری و کنترل جرایم. تجهیز مراکز انتظامی به سامانه اطلاعات جغرافیایی و تحلیل‌های فضایی سرعت برای افزایش یا بهبود نحوه نظارت رسمی از سوی آنان. تجهیز مراکز انتظامی به سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی (GIS) و پایگاه‌های داده مکانی.</p>	<p>بهره‌گیری از سیستم اطلاعات جغرافیایی</p>
<p>آموزش از طریق رسانه‌ها برای کاهش سهل‌انگاری مالکین (خودرو، ساختمان و...) برای سخت کردن دسترسی سارقان و مجرمان. اتخاذ راهکارهای فرهنگی - آموزشی با هدف پیشگیری، بوسیله آموزش، اطلاع رسانی، توسعه و تقویت فعالیت‌های جایگزین، اقدامات حمایتی، انجام تحقیقات کاربردی و بهره‌گیری از NGOها.</p>	<p>آموزش</p>
<p>تعیین نقاط جرم‌خیز در نقش وضعیت کلانتری‌ها، تجزیه و تحلیل وقایع، تغییر تاکتیک‌های بازدارنده با استفاده از نیروهای مشهود، غیرمشهود و دیگر نهادهای بازدارنده انتظامی (متناسب با شرایط روز و شب) اتخاذ سیاست‌های فراوانی مناسب در حوزه ی شهرسازی، به ویژه از طریق اعمال دخالت و مدیریت در توزیع، ترکیب و تنوع کاربری‌ها، رعایت معیارهای مکانیابی در استقرار فعالیت‌ها و پیش‌بینی ضوابط و مقررات لازم. در نظر گرفتن سیاست‌های تشویقی توسط مسئولین محلی برای فعالیت‌های منطبق با استانداردهای زیست‌محیطی. کنترل بیشتر مبادی ورودی و خروجی شهر با توجه به موقعیت گذرگاهی و ایستگاهی.</p>	<p>سایر راهکارها و پیشنهادها</p>

جمع‌بندی و پیشنهاد

در این پژوهش، تحقیقات داخلی در زمینه طراحی محیط و پیشگیری از جرم، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. مهمترین نتایج حاصل از این بررسی بدین شرح ارائه می‌گردد:

- پژوهش‌های موجود در این زمینه در کشور، در دهه ۸۰ رونق گرفت.
- در تعدادی از پژوهش‌ها شیوه اصولی تحقیق رعایت نشده است، بگونه‌ای که فاقد پرسش و فرضیه می‌باشد.
- درصد قابل توجهی از پژوهش‌ها فاقد رویکرد نظری مشخص هستند.
- شیوه تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری در بخش قابل توجهی از آنها با نواقص و کاستی‌هایی همراه است. بگونه‌ای که به برخی از پرسش‌های تحقیق پاسخی داده نشد و در طول تحقیق، حرکتی در جهت پاسخ به برخی پرسش‌ها صورت نگرفت و یا در صورت تلاش برای پاسخ به آن، از تحلیل‌های ناقص و غیراصولی بهره‌گیری شد.
- نشانی مبنی بر یک تقسیم کار بین مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی برای پیشبرد اصولی تحقیقات در این زمینه در کشور وجود ندارد. لذا برخی موضوعات به وفور تکرار می‌شود و از برخی دیگر از موضوعات که اتفاقاً وجود آنها ضروری است، سراغی نمی‌توان گرفت.
- با توجه به بررسی حاضر و نتایج بدست آمده، پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:
- مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی، در گروه‌های مختلف به نوعی تقسیم کار اهتمام ورزند تا هر مرکز یا قطب تحقیقی به یک بعد و جنبه از طراحی محیطی و پیشگیری از جرم بپردازد.
- محققین برای تحقیقات در دست اقدام در آینده به اصول روش تحقیق توجه جدی نمایند و از رویکرد نظری مشخص و روش تحقیق صحیح استفاده کند.
- لازم است در تحقیقات آتی، پرسش تحقیق، روش تحقیق، ابزار و شیوه تحلیل با یکدیگر هماهنگ باشد تا نتایجی که بدست می‌آید قابل اعتماد و اتکا باشد.

منابع

- اخوان، آرمین و صالحی، اسماعیل (۱۳۸۹)، توسعه پایدار شهری و جلوگیری از جرایم از طریق طراحی محیطی (CPTED) در جهت برنامه ریزی شهر امن و پایدار، شماره ۷۵ ماهنامه بین المللی راه و ساختمان
- اخوان، آرمین و صالحی، اسماعیل (۱۳۸۹)، رویکرد جلوگیری از جرایم از طریق طراحی محیطی: رویکردی موثر در کاهش جرم و ترس از جرم در محیط‌های شهری، شماره ۶۹ ماهنامه بین المللی راه و ساختمان
- اعتمادی فر، سید احسان (۱۳۸۸)، نقش روشنایی شهری و طراحی نورپردازی در امنیت شهر تهران، مجموعه مقالات دومین همایش جامعه ایمن شهر تهران؛ موسسه نشر شهر، چاپ اول
- بیانلو، یوسف و منصوریان، محمدکریم (۱۳۸۵)، رابطه تراکم جمعیت با میزان و نوع جرم، شماره ۲۲ فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی
- پور احمد، احمد، رهنمایی، محمدتقی و کلانتری، محسن (۱۳۸۲)، بررسی جغرافیایی جرایم در شهر تهران، شماره ۴۴ مجله پژوهش‌های جغرافیایی
- پورجعفر، محمدرضا (۱۳۸۷)، امنیت محیطی و کاهش جرایم شهری با تأکید بر رویکرد C.P.T.E.D، نشریه بین المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران-ویژه نامه مهندسی معماری و شهرسازی، جلد ۱۹، شماره ۶
- پورجعفر، محمدرضا، رضایی فر، فاطمه و تقوایی، علی اکبر (۱۳۸۹)، فضاهای قابل دفاع به عنوان سرمایه اجتماعی در کاهش میزان جرم‌های شهری و ارتقای امنیت محیطی؛ با توجه به شهرهای سنتی ایران، شماره ۳ دانشنامه علوم اجتماعی

- تقوایی، علی اکبر، رفیعیان، مجتبی و رضوان، علی (۱۳۹۰)، تحلیل رابطه بین مؤلفه‌های کاربری زمین با کاهش جرایم و ناامنی شهری؛ مطالعه‌ی موردی: منطقه ۱۷ شهر تهران، شماره ۷۷ نشریه پژوهش‌های جغرافیایی
- تقوایی، مسعود، ضرابی اصغر و مغانی رحیمی، بهنام (۱۳۸۹)، بررسی عوامل مؤثر بر میزان جرم در مناطق مختلف شهر شیراز، شماره ۴۸ فصلنامه علوم اجتماعی
- توکلی، مهدی (۱۳۸۴)، شناسایی و تحلیل کانون‌های جرم خیز شهر زنجان با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم انتظامی
- دلاور، علی (۱۳۷۴) مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و علوم اجتماعی. تهران: انتشارات رشد.
- رحمت، رضا (۱۳۸۶)، نقش طراحی محیط در پیشگیری از وقوع جرم؛ بررسی نظریات محققین، شماره ۸ و ۹ فصلنامه حقوقی گواه
- زنگی آبادی، علی و رحیمی نادر، حسین (۱۳۸۹)، تحلیل فضایی جرم در شهر کرج (با استفاده از GIS)، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، شماره ۲، تابستان
- شکرکن، حسین (۱۳۷۷) فراتحلیل، نشریه پژوهش در آموزش، مجموعه مقاله‌ها، پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- صالحی، اسماعیل (۱۳۸۸)، نقش آسایش محیطی فضاهای شهری در پیشگیری از ناهنجاریهای رفتاری، شماره ۴۴ محیط شناسی؛ سال ۳۳
- عباسی ورکی، الهام (۱۳۸۷)، شناسایی و تحلیل فضایی کانون‌های جرم خیز شهر قزوین با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی GIS، به راهنمایی محسن کلانتری، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زنجان
- عبداللهی حقی، مریم (۱۳۸۳)؛ پیشگیری از جرم از طریق برنامه ریزی کاربری اراضی شهری مورد تحقیق سرقت در شهر زنجان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه زنجان
- غلامحسینی، رحیم (۱۳۹۱)، بررسی راهکارهای نورپردازی مناسب فضاهای عمومی با هدف افزایش امنیت شهری (مورد مطالعه: نورپردازی در کانون‌های تمرکز بزهکاری منطقه ۶ تهران)، به راهنمایی محسن کلانتری، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زنجان
- قالیباف، محمداقبر (۱۳۸۹)، بررسی و تحلیل نقش کانون‌های جرم خیز در وقوع جرایم شهری، شماره ۱۰۰ ماهنامه شهرداری‌ها
- قدیمی، بهرام (۱۳۹۰)، ورزش در شهر تهران (فرا تحلیل مطالعات ورزش جوانان، بانوان و سالمندان)، اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران
- قزلباش، سمیه (۱۳۸۷)، ناهنجاریهای کالبدی در مناطق اسکان غیررسمی شهرها و تأثیر آن بر وقوع ناهنجاریهای اجتماعی، مقطع کارشناسی ارشد، گروه جغرافیا، دانشکده علوم انسانی دانشگاه زنجان، به راهنمایی محسن کلانتری
- قصری، محمد [و دیگران] (۱۳۹۰)، بررسی تأثیر نوع و میزان کاربری اراضی شهری در شکل گیری الگوهای فضایی بزهکاری؛ مطالعه موردی: جرایم مرتبط با مواد مخدر در بخش مرکزی شهر تهران، سال هفتم شماره سوم فصلنامه ژئوپلیتیک
- کلانتری، محسن (۱۳۸۰)؛ بررسی جغرافیایی جرم و جنایت در مناطق شهر تهران، پایان نامه دکتری، تهران، دانشگاه تهران
- کلانتری، محسن (۱۳۸۶)، به کارگیری سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS) در پیشگیری و کنترل بزهکاری، همایش منطقه ای پیشگیری وضعی از بزهکاری در اسفند ۸۶
- کلانتری، محسن، قزلباش، سمیه و جباری، کاظم (۱۳۸۸)، تحلیل فضایی بزهکاری شهری با استفاده از مدل تخمین تراکم کرنل، با مطالعه موردی جرایم شرارت، نزاع و درگیری در شهر زنجان، شماره ۳؛ سال دوم فصلنامه نظم و امنیت اجتماعی
- کلانتری، محسن و آیت، آیت الله (۱۳۸۶)، تأثیر شرایط محیطی بر وقوع بزهکاری و راهکارهای پیشگیری از آن؛ مورد مطالعه: تأثیر تاریکی، خلوتی و شلوغی محیط در نوع و میزان جرایم ارتكابی در شهر تهران، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم؛ سال دوم، شماره پنجم
- کلانتری، محسن و توکلی، مهدی (۱۳۸۶)، شناسایی کانون‌های جرم خیز شهری، شماره ۲ سال دوم فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم

کلانتری، محسن و قزلباش، سمیه (۱۳۸۸)، شناسایی کانون‌های جرم خیز شهری با استفاده از مدل‌های آماری گرافیک مینا و سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS)؛ مورد مطالعه: سرقت در شهر زنجان، شماره ۱۱ سال چهارم فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم کلانتری، [و دیگران] (۱۳۸۸)، مدیریت و تحلیل داده‌های بزهکاری در بخش مرکزی شهر تهران با استفاده از تکنیک‌های درون یابی و سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی، شماره ۴ سال ۴ فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات مدیریت انتظامی کلانتری، محسن و عبدالهی حقی، مریم (۱۳۸۶)، کمبود توقفگاه‌های عمومی (بخش اول)، ماهنامه اصلاح و تربیت؛ ش ۱۵۴، دی ماه کلانتری، محسن و عبدالهی حقی، مریم (۱۳۸۶)، کمبود توقفگاه‌های عمومی و تاثیر آن در وقوع سرقت وسایل نقلیه (بخش دوم)، ماهنامه اصلاح و تربیت؛ ش ۱۵۴، دی ماه کلانتری، محسن، حیدریان، مسعود و محمودی عاطفه (۱۳۹۰)، ایمن سازی فضای کالبدی شهرها در برابر بزهکاری با استفاده از راهبردهای پیشگیری جرم با طراحی محیطی، شماره سوم سال دوازدهم فصلنامه دانش انتظامی کلانتری، محسن، هدایتی، اکبر و عباسی، الهام (۱۳۸۹)، بررسی تاثیر نوع و میزان کاربری اراضی در شکل‌گیری کانون‌های جرم خیز با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS)؛ مطالعه موردی: قاجاق و سوء مصرف مواد مخدر در شهر قزوین، شماره سوم سال یازدهم فصلنامه دانش انتظامی محمودی جانکی، فیروز و فورچی، مجید (۱۳۸۸)، نقش طراحی محیطی در پیشگیری از جرم، شماره دوم دوره سی و نهم فصلنامه حقوق موسی پورموسوی [و دیگران] (۱۳۹۰)، تأثیر بلندمرتبه سازی بر میزان جرایم شهری؛ مطالعه موردی: مناطق بیست و دو گانه‌ی تهران، شماره ۷۷ نشریه پژوهش‌های جغرافیای انسانی هدایتی، اکبر و عباسی، الهام (۱۳۸۸)، مدیریت علمی کانون‌های جرم خیز با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی؛ مورد مطالعه: انواع جرایم سرقت در شهر قزوین، شماره ۲ سال ۴ فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی

- B. Poyner, "Design against Crime: beyond Defensible Space"; London: Butterworth's, 1983.
- Coleman, A. (1985), Utopia on Trial, Hilary Shipman Ltd, London.
- Cozens, P. M. (2002). Sustainable Urban Development and Crime Prevention Through Environmental Design for the British City. Towards an Effective Urban Environmentalism for the 21st Century. [doi: DOI: 10.1016/S0264-2751(02)00008-2]. Cities, 19(2), 129-137.
- Crowe, T. (2000), Crime Prevention Through Environmental Design: Applications of Architectural Design and Space Management Concepts, 2nd ed., Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Dan Fleisher and Fred Heinemann, "Crime Prevention Through Environmental Design and Community Policing", Washington, DC: US Department of Justice, August 1996, PP.34_41.
- Gason, S., Wilson, P.R., "Designing out Crime", Australian Institute of Criminology, Canberra, 1989.
- Gronland, B., "Towards the Humans City for the 21st Century"; Stockholm, 2000
- Lynch, K. (1960), The Image of the City, MIT Press, Cambridge, MA
- Meyer, T. & Qhobela, M., "The History of Crime Prevention Through Environmental Design: A Comparative Study". Pretoria: CSIR, 1998.
- National Crime Prevention Council (U.S.), Designing Safer Communities"; CPTED Handbook, NCP (U.S.), Washington D.C, 1997.
- Petrella, Laura "Urban Space and Security Policies: Between Inclusion and Privitilization"; UN Habitat; WUF, Barcelona, Spain, 2004.
- Plaster, S., Carter, S., Planning for Prevention: Sarasota, Florida's Approach to CPTED, Florida Criminal justice Executive institute, Tallahassee, Florida, 1993.
- Poyner, B. (1983), Designing Against Crime: Beyond Defensible Space, Butterworths, London.
- Poyner, B. (1991), "Situational crime prevention in two parking facilities", Security Journal, Vol. 2 No.1.
- Poyner, B., Webb, B. (1997), "Reducing theft from shopping bags in city centre markets", in Clarke, R.V. (Eds), Situational Crime Prevention: Successful Case Studies, 2nd ed., Harrow and Heston, Guilderland, NY.
- Wekerle, M., Whitzman, R., "Safe Cities: Guidelines for Planning, Design and Management"; Van Nostrand Reinhold, USA, 1995
- Wolf, F. M, Meta-Analysis. Sage university. Paper series on quantitative applications in social sciences, 07-061. New bury park, CA: sage (1986)

